

Hoe de grutto verdween uit IJlst

Een historisch-geografisch onderzoek
naar het boerenlandschap (1870-2015)

Hendrik Tamsma

university of
 groningen

Faculteit der Letteren

Kenniscentrum Landschap

Colofon

Hoe de grutto verdween uit IJlst
Masterscriptie Landschapsgeschiedenis
Rijksuniversiteit Groningen
Mei 2019

H. (Hendrik) Tamsma, MA
hendriktamsma@hotmail.com

Begeleider en eerste beoordelaar:

Dr. ir. E. W. (Erik) Meijles (Rijksuniversiteit Groningen)

Tweede beoordelaar:

Prof. dr. ir. M. (Theo) Spek (Rijksuniversiteit Groningen)

Omslagfoto: Grutto in de Ruterpolder, Petra Beerda

A scenic view from a white wooden bridge or walkway overlooking a vast green field and a body of water under a cloudy sky. The foreground shows the white railing and wooden planks of the bridge. The middle ground features a lush green field with a wooden fence and a small wooden dock extending into the water. The background is a flat landscape with a line of trees on the horizon under a sky filled with large, white clouds.

**The earth is, like our own skin, fated to
carry the scars of ancient wounds**

Fernand Braudel

Voorwoord

‘Als er tegenwind is fiets ik gewoon wat harder’

- Jan Peter Balkenende

Tijdens deze tocht door het boerenlandschap had ik nogal wat tegenwind, om in boerenjargon te spreken: *‘it kealle swier’*. Maar de scriptie, ter afronding van mijn studie Landschapsgeschiedenis, is voltooid.

De discussie over het Friese landschap vormde in april 2018 de start van deze scriptie over het landschap van de grutto. Geïnspireerd door het boek *Hoe God verdween uit Jordwerd* van Geert Mak, wilde ik graag het landschap van de grutto belichten vanuit een historisch perspectief.

De vele fietstochtjes, op weg naar mijn horecabaan in Heeg, de vele wandelingen door de Ruterpolder wekten mijn belangstelling voor het Friese landschap en dat van IJlst in het bijzonder. Wat voor verhalen liggen er verborgen in het landschap dat ik zo goed ken? Als historicus zoek je verklaringen in het verleden. Dat vormde het startpunt voor mijn masterscriptie Landschapsgeschiedenis.

Op mijn tocht door het boerenlandschap heb ik hulp gekregen van verschillende personen, zonder hen was deze scriptie niet mogelijk geweest. Allereerst wil ik mijn scriptiebegeleider Erik Meijles bedanken. Zijn scherpe en kritische blik en onze gesprekken zette mij aan het denken en maakte mijn onderzoek beter. Daarnaast wil ik Theo Spek bedank voor zijn tomeloze inzet en passie voor het landschap dat mij in mijn vooronderzoek enorm heeft geïnspireerd.

Graag wil ik Rinke Schilstra bedanken. Rinke kan bevlogen en gepassioneerd vertellen over het verleden. Met veel plezier heb ik uren naar hem zitten luisteren aan zijn keukentafel. Ook wil ik Meine Jansma en zijn vrouw bedanken voor de gastvrijheid en het open en prettige gesprek dat ik met hen mocht voeren.

Frits Boschma wil ik bedanken voor het fijne gesprek en de boeken en het schrift met gedroogde grassen van zijn vader dat ik van hem gekregen heb. Mijn dank gaat uit naar Canisius Smit die mij bijpraatte over de veenweideproblematiek. Petra Beerda wil ik bedanken voor het prettige gesprek dat we hadden over het biologische bedrijf, de Ruterpolder en Ripens State. Ook wil ik de Vogelwacht IJlst en Omstreken bedanken en in het bijzonder Sjoerd Feenstra en B. Bouma die mij inzage gaven in het archief van de vogelwacht.

Als er teveel tegenwind stond kon ik terecht bij mijn studiegenoten Mirjam de Boer en Rianne Luring. Zij gaven mij een zet in de rug, waardoor ik weer verder kon. Geert van Schepen, Richtsje van Berkum en Charlotte Huizinga wil ik bedanken voor nakijken van mijn scriptie.

Als laatste wil ik mijn *heit* en *mem* bedanken, want zonder hun onvoorwaardelijke steun en geloof in mij was ik nooit gekomen waar ik nu ben: *tige tank!*

Drylts, mei 2019

Hendrik Tamsma

Samenvatting

Het pamflet *Landschapspijn* van Jantien de Boer maakte veel los. ‘Landschapspijn’ is een ‘*vlijmende pijn die door je borst snijdt*’ die wordt ervaren in een landschap die totaal verschilt van hetzelfde landschap uit iemands jeugd. Het is de teloorgang van het boerenland met haar vogels, bloemen en insecten. ‘Landschapspijn’ gaat over het gevoel van verlies. Wanneer plekken waarin mensen leven veranderen wordt er tegelijk iets in henzelf geraakt. Het hoge tempo van veranderingen na de Tweede Wereldoorlog hebben geleid tot een crisis van het landschap.

De crisis van het landschap sluimert, maar zodra we ons bewust worden van het verlies slaat de ‘landschapspijn’ toe. Pas wanneer bepaalde elementen er niet meer zijn ervaren we het verlies daarvan. Het landschap bestaat niet enkel uit visuele elementen, maar ook uit geuren en geluiden. Dat wordt *soundscape* genoemd. In dat opzicht zijn weidevogels onderdeel van het boerenlandschap. Het verdwijnen van weidevogels wordt dan ervaren als een verlies. De ervaring van verlies van landschapselementen kan omschreven worden als de crisis van het landschap.

De grutto staat symbool voor de achteruitgang van het boerenland. De ‘koning’ van de weidevogels verliest in rap tempo zijn ‘koninkrijk’. De iconische grutto is daarmee de graadmeter voor het boerenlandschap. De figuurlijke kanarie in de kolenmijn. Het huidige debat rondom landschapspijn concentreert zich op de korte termijn, terwijl de crisis van het landschap alleen te verklaren is vanuit de langere termijn ontwikkelingen. De hoofdvraag die in deze scriptie centraal staat is: *Welke historisch-landschappelijke ontwikkeling heeft*

het boerenlandschap rondom IJlst tussen 1870-2015 doorgemaakt die uiteindelijk heeft geleid tot een crisis van het landschap?

Hoofdstuk 1: Theoretisch Kader

De theorie van Franse historicus Fernand Braudel staat centraal in dit onderzoek. In het eerste hoofdstuk wordt de theorie van Braudel uitgewerkt. Braudel onderscheid drie ontwikkelingen: de lange, middellange en korte termijn. De lange termijn ontwikkelingen zijn landschappelijke en klimatologische ontwikkelingen, de middellange termijn ontwikkelingen richten zich op economie en mentaliteit of cultuur en de korte termijn ontwikkelingen zijn van politieke aard. Samen vormen de ontwikkelingen de totale geschiedenis. De verschillende niveaus verlopen in verschillend tempo. De lange termijn ontwikkelingen verlopen traag en zijn bijna niet waarneembaar. De middellange termijn ontwikkelingen voltrekken zich in enkele decennia en de korte termijn ontwikkelingen spelen zich af in enkele jaren. De verschillende ontwikkelingen beïnvloeden elkaar en vormen op die manier het landschap.

Naast de theorie van Braudel wordt er gebruik gemaakt van een factorenmodel om het optimale landschap van de grutto te bepalen. Er worden acht factoren beschreven die het landschap van de grutto bepalen. Op basis van de factoren is het mogelijk om het landschap van de grutto in het verleden te reconstrueren en te bepalen in welke periode het meest optimale landschap van de grutto bestond. De acht factoren zijn: hoog grondwaterpeil, reliëf, samenstelling van het grasland, maaieregime, bemesting, veedichtheid, openheid en rust.

Hoofdstuk 2: van veen naar weide

In de theorie van Braudel is de lange termijn ontwikkeling – het ontstaan het landschap – belangrijk. In dit hoofdstuk is het ontstaan van het veenlandschap beschreven. De ontginning van het veen door de boeren heeft het landschap geschikt gemaakt voor de landbouw. Het landschap bood de boeren mogelijkheden, maar ook uitdagingen. Het bracht de boeren welvaart, maar de terugkerende problemen met het water zorgden een constante strijd tegen het overvloedige water.

Het in cultuur gebrachte veen leek veel op het natuurlijke leefgebied van de grutto. Er zijn verschillende archeologische vondsten van weidevogels gedaan in Nederland, maar het is niet duidelijk wanneer weidevogels de overstapt maakten van hun natuurlijke leefgebied naar de in cultuur gebrachte gronden. De grutto heeft vermoedelijk geleidelijk aan zijn natuurlijke leefgebied ingeruild voor het in cultuur gebrachte boerenlandschap.

De lange termijn ontwikkeling van het veenlandschap is de bodemdaling als gevolg van de ontginning van het veen. De bodemdaling heeft gevolgen gehad voor de overige ontwikkelingen op de middellange en korte termijn. Het vormt de basis voor de verschillende ontwikkelingen in latere periodes. De bodemdaling dwong boeren tot specialisatie.

Hoofdstuk 3: de landbouw komt op stoom

In dit hoofdstuk staan de middellange en korte termijn ontwikkelingen tussen 1870 en 1935 centraal. Het gaat om de economische en technologische ontwikkelingen binnen de landbouw, mentale of culturele ontwikkeling op het gebied van natuur en landschap en de politiek.

De belangrijkste ontwikkelingen op de middellange

termijn zijn de mechanisering van de landbouw die voor deze periode vooral zichtbaar werd in de zuivelproductie. Het boerenbestaan maakte geen grote veranderingen door tussen 1870 en 1935. De boeren bleven gebonden aan hun grond en het aantal koeien dat zij daarop konden houden.

De tweede belangrijke middellange termijn ontwikkeling betreft de mentale ontwikkeling die ontstond in de steden. Onder invloed van de industrialisatie in en rondom de steden kwam er een hang naar het romantische platteland en de natuur. Wat leidde tot een andere omgang met natuur en weidevogels onder een deel van de burgers. Natuur werd niet meer alleen gezien als nuttig voor de mens, maar ook als iets met intrinsiek waarde. De opkomst van de natuurbescherming heeft nog niet direct invloed op het landschap van de grutto aangezien de focus lag op ‘woeste’ natuur en landschappen en niet op cultuurlandschappen waar de grutto broedt.

Geleidelijke ging de overheid zich vanaf de eeuwwisseling meer bemoeien met de landbouw. De korte termijn reageerde op de middellange termijn. De greep van de overheid op de landbouw nam in tijden van crisis en oorlog toe, maar daarna weer af. De middellange en korte termijn ontwikkelingen hadden weinig tot geen invloed op het landschap van de grutto tussen 1870 en 1935. Het landschap was uitermate geschikt voor de grutto.

Hoofdstuk 4: de landbouw komt in stroomversnelling

Het vierde hoofdstuk analyseert de middellange en korte termijn tussen 1948 en 1984. De ontwikkeling op middellange termijn van mechanisering van de landbouw zette na de Tweede Wereldoorlog door in een rap tempo. De

mechanisering vond nu plaats op het boerenbedrijf en verhoogde de productiviteit. Het handenwerk werd geleidelijk aan vervangen door machines. Deze mechanisering beïnvloedde de korte termijn van de politiek en omgekeerd. De succesvolle mechanisering versterkte het politieke idee van rationalisering en schaalvergroting. Het werd een opgaande spiraal van mechanisering, productiviteitsverhoging en rationalisering.

De mechanisering en de gevolgen daarvan voor natuur, milieu en landschap leidde in de jaren zestig tot een groot besef bij burgers. De opkomst van nieuwe natuur- en milieuorganisaties was een reactie op de mechanisering en rationalisering van de landbouw. Dit beïnvloedde in de jaren zeventig de korte termijn van de politiek, waardoor er een langzame verschuiving kwam in het beleid van landbouwbelangen naar andere belangen. De veranderingen zijn nog niet direct terug te zien in het landschap van de grutto, maar hadden wel effect op de factoren van het landschap van de grutto.

Tussen 1950 en 1984 is de landbouw getransformeerd. In de jaren vijftig was het landschap nog optimaal voor de grutto, maar in de jaren tachtig waren de eerste veranderingen in het landschap waarneembaar.

Hoofdstuk 5: grenzen aan de landbouw

Het laatste hoofdstuk beschrijft de ontwikkelingen in de periode 1984 tot 2015. De landbouw was in de jaren tussen 1950 en 1980 getransformeerd, waarvan de effecten zichtbaar werden in het landschap. Naast de mechanisatie en schaalvergroting, maakte de landbouw in deze jaren ook een automatisering en robotisering door. De boer werd een

computer bedienende manager. De automatisering en robotisering leidden opnieuw tot schaalvergroting, waarbij megastallen ontstonden

Het grote publiek was zich bewust geworden van de natuur-, milieu en landschapsproblematiek. De natuurbeweging was uitgegroeid tot een ware volksbeweging. Het grote aantal leden van natuur- en milieuorganisaties gaf hen meer invloed. Er werden meer eisen gesteld aan dierenwelzijn, milieuregels en landschapswaarden.

De overheid stapte over van regulering van de landbouw op liberalisering van de landbouw. De landbouw moest produceren voor de wereldmarkt. Dit stimuleerde opnieuw schaalvergroting en rationalisering van de bedrijfsvoering. De politieke spagaat waarin de overheid zich bevond sinds de jaren zeventig hield stand. De overheid moest reageren op de grillen van de wereldmarkt evenals de steeds kritischere publieke opinie.

Vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw nam het aantal grutto's sterk af. De ontwikkeling op de lange, middellange en korte termijn werden nu zichtbaar in het landschap. De acht factoren die het landschap van de grutto bepalen, waren verslechterd. Het landschap in 2000 was niet meer optimaal voor de grutto. De Ruterpolder is wat dat betreft afwijkend in de algemene trend, aangezien het aantal grutto's licht toeneemt in deze polder. Dat is het gevolg van de maatregelen die een positieve invloed hebben op het landschap van de grutto.

Conclusie

Er is in de afgelopen honderd jaar veel veranderd in het boerenlandschap, maar wie goed kijkt en luistert kan nog altijd de grutto in IJlst ontdekken. De grutto is niet verdwenen. De crisis van het landschap lijkt soms onverklaarbaar of maar één oorzaak te hebben, maar dit onderzoek heeft geprobeerd vanuit een langere termijn verschillende ontwikkelingen die van invloed zijn geweest op het boerenlandschap te beschrijven en te analyseren.

De belangrijkste lange termijn ontwikkeling voor het veenlandschap is de bodemdaling die is ingezet met het ontginnen van het veen. De bodemdaling heeft het landschap gedomineerd, maar ook de verdere ontwikkelingen die het landschap vormen beïnvloed. Het zeer geleidelijk proces van bodemdaling is daarmee als oer-structuur of onderste laag van het landschap te karakteriseren. Dit heeft de basis gevormd voor het ontstaan van het veenweidelandschap en het huidige boerenlandschap.

De mechanisering is een belangrijke middellange termijn ontwikkeling. De heeft grote gevolgen gehad voor het landschap van de grutto met name in periode 1948-2015. Een tweede ontwikkeling op de middellange termijn is de bewustwording burgers voor de natuur, het milieu en het landschap. Een tegenbeweging tegen industrialisatie en later mechanisatie en schaalvergroting zorgde ervoor dat de natuurbeweging kon uitgroeien tot een volksbeweging.

De politiek korte termijn ontwikkelingen waren vaak reacties op de ontwikkelingen op de middellange termijn. De periode tussen 1870-1984 kenmerkte zich door steeds meer ingrijpen van de overheid in de landbouw. Vanaf de jaren

tachtig nam die greep van de overheid weer af. De overheid bleef in een spagaat door aan de ene kant schaalvergroting te stimuleren en aan de andere kant de negatieve gevolgen daarvan tegen te gaan. Het is de lange termijn van bodemdaling, de middellange termijn van mechanisatie en een groter bewustzijn en de korte termijn reacties die uiteindelijk hebben geleid tot een crisis van het landschap. Het is een geleidelijk proces geweest, waarvan de meesten zich niet bewust waren tot het moment dat een landschapselement bijna verdwenen is. Dan worden we ons bewust van hetgeen er niet meer is en ervaren we dat als verlies. De grutto is daarmee de kanarie in de kolenmijn die ons waarschuwt voor het verloren gaan van het boerenlandschap.

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
Inleiding	11
Stand van het onderzoek	14
Afbakening van het onderzoek	15
Methodologie	17
Hoofdstuk 1: Theoretisch kader	19
1.1 Fernand Braudel en de <i>long durée</i>	19
1.2 Reconstructiemodel	24
1. Hoog grondwaterpeil	25
2. Reliëf	25
3. Samenstelling van het grasland	26
4. Maairegime	27
5. Bemesting	27
6. Veedichtheid	28
7. Openheid	29
8. Rust	29
Hoofdstuk 2: Van veen naar weide	30
2.1 Veenontginning	30
2.2 Van veen naar weide	33
Hoofdstuk 3. De landbouw komt op stoom: 1880 – 1935 ..	37
3.1 Van boterkarn tot melkfabriek	38

Ûngetijdzje	39
Nattigheid	45
3.2 De ontdekking van het boerenlandschap	49
Liefde voor de natuur	51
3.3 Een boerenbolwerk in wording	53
Het groene front	54
3.4 Analyse van het landschap	56
Hoofdstuk 4. De landbouw komt in stroomversnelling: 1953 – 1984	61
4.1 Modernisering, rationalisering en mechanisering ...	61
Van paardenkracht naar trekkerkracht	63
4.2 Natuurbescherming: van elitair gezelschap tot volksbeweging	67
Brede bewustwording van natuur- en milieuproblematiek	69
4.3 Nooit meer honger en de gouden jaren van het groene front	72
Ruimtelijke ordening zonder dominante positie van de boer?	74
4.4 Analyse van het landschap	76
Hoofdstuk 5. Grenzen aan de landbouw: 1984 – 2015	81
5.1 Van ligboxenstal tot biologische potstal	81
De komst van turbogras	86
Ruilverkaveling Hommerts-Oppenuizen	89
5.2 De hernieuwde belangstelling voor het platteland ...	91

Crisis van het landschap	94
5.3 Het einde van het groene front	96
De toekomst: kringlooplandbouw?	99
5.4 Analyse van het landschap	102
Conclusie en aanbevelingen	108
Aanbevelingen	111
Geraadpleegde bronnen	113
Interviews	118
Kranten	118
Websites	118
Rapporten	120

Inleiding

*‘Geen grutto, geen scholekster, geen kievit. Niets. Ik keek naar een egaal groen biljartlaken. Naar strakgetrokken land, zonder welvingen. Ik luisterde en hoorde alleen mijn eigen ademhaling’.*¹ – Jantien de Boer

Zo beschrijft journalist Jantien de Boer haar gevoel als ze naar het Friese landschap kijkt. De Boer maakte veel los met haar artikel *Melk, kaas en landschapspijn* en haar veel besproken pamflet *Landschapspijn*: van verdriet en pijn tot irritatie en boosheid. Boeren, burgers en buitenlui sprongen in de pen om hun emoties van zich af te schrijven door middel van ingezonden stukken. Van gesprekken bij de koffieautomaat tot drukbezochte lezersbijeenkomsten georganiseerd door de *Leeuwarder Courant*, De Boer heeft met haar pamflet een gevoelige snaar geraakt.

‘Landschapspijn’, een vinding van hoogleraar Trekvogelecologie Theunis Piersma, is *‘een vlijmende pijn die door je borst snijdt’* die wordt ervaren in een landschap die totaal verschilt van hetzelfde landschap uit iemands jeugd. De Boer benadrukt dat het geen zeurend gevoel van nostalgie is, maar het schuurt wel tegen weemoed aan. ‘Landschapspijn’ is volgens De Boer de teloorgang van het boerenland met haar vogels, bloemen en insecten die in de afgelopen decennia geleidelijk zijn verdwenen. Het gevoel van verlies van landschapselementen is ‘landschapspijn’, het gevoel dat iets belangrijks voorgoed verloren is.

Antropoloog en cultuurfilosoof Ton Lemaire betoogt dat

de ruimte waarin mensen langere tijd leven een bezielde ruimte wordt. De plekken in deze ruimte krijgen een bijzondere betekenis doordat we ons eraan hechten en ze op den duur een deel van onszelf zijn geworden. Als die plekken veranderen wordt er tegelijk iets in onszelf geraakt. Dat is wat mensen voelen als ze ‘landschapspijn’ ervaren.

Landschap is volgens Lemaire niet ‘iets wat er gewoon is’ als iets objectiefs, maar zijn het product van de mens. De beleving die mensen hebben vormen evengoed het landschap als de fysische elementen daarin. Het hoge tempo van veranderingen – met name na de Tweede Wereldoorlog – hebben geleid tot een snelle metamorfose van het landschap. Dit heeft geleid tot een crisis van het landschap die volgens Lemaire samenhangt met de (identiteits)crisis van de moderne mens. De veranderingen om ons heen gaan tegenwoordig zo snel dat de mens, in tegenstelling tot voorgaande eeuwen, zich niet even snel meer kan aanpassen aan die omstandigheden.²

De crisis van het landschap uit zich in ‘landschapspijn’. Het verlies van een wereld, een landschap dat nooit meer terugkomt. Het gevoel van verlies is een plotselinge bewustwording. De veranderingen in het landschap vinden plaats, maar de bewustwording gaan geleidelijk. Als datgene er al bijna niet meer is wordt het ervaren als verlies. ‘Landschapspijn’ wordt echter niet door iedereen ervaren. Mensen moeten wel de beleving van het landschap in het verleden hebben ervaren om ‘landschapspijn’ te kunnen

¹ Jantien de Boer, *Landschapspijn. Over de toekomst van ons platteland*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2017, 10.

² Ton Lemaire, *Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde*. Amsterdam: Uitgeverij Ambo, 2002, 51-52.

voelen. Wie geen herinneringen en belevingen hebben aan het landschap uit het verleden kan zich alleen bewust worden van het verlies door zich daarover te informeren.

Volgens hoogleraar Landschapsgeschiedenis Theo Spek is er echter een verkeerde diagnose gesteld. De pijn die wordt ervaren zit niet zozeer in het landschap, maar veel meer in de natuur. De flora en fauna zijn goeddeels uit het boerenland verdwenen, maar het historisch gegroeide Friese landschap is vaak nog verrassend goed bewaard gebleven. Volgens Spek moeten we dan ook niet spreken van landschapspijn, maar van *natuurpijn*.³

Het landschap bestaat echter niet enkel uit visuele elementen, maar ook uit geuren en geluiden zijn onderdeel van het landschap. Geluiden in het landschap, dat kunnen biologische, geologische en antropogene geluiden zijn, worden *soundscape* genoemd.⁴ Weidevogels worden gezien als onderdeel van het historisch gegroeide landschap, zoals houtwallen dat zijn voor het Twentse landschap. In dat geval is ‘landschapspijn’ meer passend, dan ‘natuurpijn’ aangezien het alle elementen van een landschap omvat.

Maar hoe het ook genoemd wordt, er wordt een crisis van het landschap ervaren. De crisis van het landschap zegt iets over onze verhouding tot het landschap. Het landschap kan gezien worden als ons collectieve geheugen.⁵ Het verlies

³ Theo Spek, ‘Zonder boeren geen landschap’, *Historisch Tijdschrift voor Fryslân*, Vol. 24, Nr. 3 (mei/juni 2018) : 20-21, 20.

⁴ C. Bryan, Luis J. Pijanowski, ‘Soundscape Ecology: The Science of Sound in the Landscape’, in: *American Institute of Biological Sciences*, Vol 61, No 3. (2011): 203 – 216, 204.

⁵ Louise O. Fresco, *Hamburgers in het paradijs. Voedsel in tijden van schaarste en overvloed*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2012, 259.

dat veel mensen ervaren ligt nog besloten in het landschap. In het huidige debat wordt al snel met beschuldigende vingers gewezen. Er worden vaak korte termijn verklaringen gegeven voor de crisis van het landschap, maar de verklaring ligt in de historische lange termijn. Een geleidelijke, bijna onbeweeglijke ontwikkeling heeft geleid tot de crisis van het landschap en die wil ik in deze scriptie belichten en onderzoeken.

De grutto (*Vanellus vanellus*) staat tegenwoordig symbool voor de achteruitgang van het boerenland.⁶ De iconische status verwierf de grutto dankzij een actie in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Droogte in de Sahellanden zorgde ervoor dat trekvogels het moeilijk hadden. Het *Wereldnatuurfonds* (WNF) vond dat het publiek bewust moest worden gemaakt van de verslechtering, waarop het WNF drie soorten uitlichtte: de lepelaar, de purperreiger en de grutto. De keuze viel op deze soorten aangezien Nederland een grote internationale verantwoordelijkheid kende als broedgebied voor deze soorten.⁷ Jac. P. Thijssse noemde de grutto al: ‘*de koning van de weidevogels*’, maar de ‘koning’ verliest in rap tempo zijn ‘koninkrijk’.⁸ Er broeden tegenwoordig nog ongeveer 31.000 tot 38.000 gruttoparen in

⁶ Netty Gabel, ‘De grutto als symbool voor een verdwijnend landschap’, *Kijk op het noorden*, Vol. 43, Nr. 369 (2011) : 27 – 31, 27.

⁷ Albert Beintema, *De grutto*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2015, 147-148.

⁸ Jac. P. Thijssse, *Het vogeljaar. Nederlandsche vogels in hun geschetst*. Amsterdam: W. Verluys, 1904, 125.

Nederland.⁹ In de hoogtijjaren rond 1960 waren dat er ongeveer 125.000 tot 200.000.

‘Landschapspijn’ concentreert zich op weidevogels met de grutto als symbool voor het hele boerenlandschap. In deze scriptie fungeert de grutto dan ook als figuurlijke kanarie in de kolenmijn. De grutto vertelt ons hoe het boerenlandschap in de afgelopen eeuw is veranderd. De grutto is daarmee de graadmeter om te kunnen bepalen in wat voor opzicht het boerenlandschap is veranderd. Het landschap wordt gezien vanuit het perspectief van de grutto, niet vanuit een ecologisch perspectief, maar vanuit een historisch-landschappelijk perspectief.

Het verhaal van het boerenlandschap in de twintigste eeuw wordt verteld aan de hand van de grutto. De crisis van het boerenlandschap kan slechts begrepen worden wanneer de ‘levenswijze’ van zijn bewoners onder de loep wordt genomen. Het gaat niet om het aanwijzen van ‘schuldigen’, maar om de huidige crisis van het landschap te verklaren aan de hand van de langere termijn.

In deze scriptie wil ik beschrijven hoe het boerenlandschap, met de grutto als indicator, in de afgelopen eeuw is veranderd. De vraag die in deze scriptie centraal staat is:

Welke historisch-landschappelijke ontwikkeling heeft het boerenlandschap rondom IJlst tussen 1870-2015 doorgemaakt die uiteindelijk heeft geleid tot een crisis van het landschap?

Het doel van deze scriptie is te onderzoeken hoe economische, mentale en politieke factoren het boerenlandschap hebben gevormd om de huidige crisis van het landschap te kunnen verklaren. Door het boerenlandschap te onderzoeken vanuit de langere termijn, tracht ik structuren en ontwikkelingen te destilleren om op die manier de crisis van het landschap te verklaren. In andere woorden wil ik een totaal geschiedenis schrijven van het boerenlandschap. Als de verklaring voor de crisis van het landschap bekend is, is het ook mogelijk om maatregelen te nemen voor de toekomst. Daarnaast, door het reconstrueren van het landschap van de grutto in verschillende perioden, is het mogelijk om een uitspraak te doen over het optimale landschap van de grutto. Het optimale landschap van de grutto kan vervolgens vergeleken worden met de nostalgische herinnering van mensen die ‘landschapspijn’ ervaren.

⁹ Verspreiding en aantal, Sovon Vogelonderzoek Nederland, <https://www.vogelbescherming.nl/ontdek-vogels/kennis-over-vogels/vogelgids/vogel/grutto#Verspreiding> (geraadpleegd 6-12-2018).

Stand van het onderzoek

Er zijn veel boeken en artikelen geschreven over de landbouw en over wat de rol van deze is in de vorming van het landschap. In het voorgaande deel werden al enkele auteurs genoemd die over het landschap hebben geschreven. Er is ook veel geschreven over de landbouw in relatie tot het landschap, maar er is nog geen onderzoek gedaan die het boerenlandschap benaderd vanuit het perspectief van de grutto.

Het pamflet van Jantien de Boer *Landschapspijn* is het startpunt geweest van de bredere discussie over het huidige landschap. Het is een bundel met korte verhalen waarin zijn dieper ingaat op haar eigen landschapspijn. Ze gaat in gesprek met boeren en deskundigen.¹⁰

Ton Lemaire gaat in zijn boek *Met open zinnen* in op de verhouding van de mens met natuur, het landschap en de aarde. En hoe deze verhouding door de technische ontwikkelingen van de moderne tijd en de dominantie van de consumptiemaatschappij is veranderd. Lemaire gaat ook in op de landbouw, maar niet specifiek. Hij legt de nadruk in dit boek op de rol van zintuigen en zintuiglijkheid.¹¹

Voor de ontwikkeling van de landbouw is er veel onderzoek gedaan door Jan Bieleman. In zijn boek *Boeren in Nederland* beschrijft hij hoe de landbouw zich heeft ontwikkeld van 1500 tot 2000. Hij doet dat met aandacht voor de verschillende regio's in Nederland en de verschillende sectoren zoals de melkveehouderij en tuinbouw. Het is vooral

gericht op economische, technologische en sociale ontwikkelingen in de landbouw en heeft weinig oog voor het landschap.

Het boek van Erwin Karel *Boeren tussen markt en maatschappij* is een gedegen onderzoek naar de relatie tussen de boer enerzijds en de markt en maatschappij anderzijds. Het behandelt in negen hoofdstukken de effecten van de modernisering op het boerenbestaan in Nederland. In de negen hoofdstukken komen de ruimte, politiek, economie, cultuur, het gezin, migratie en het milieu aanbod. In het ruimte- en milieuhoofdstuk komt het landschap wel naar voren, maar is het niet het hoofdthema.¹² Het gaat daarnaast ook niet in op de periode voor 1945.

Er zijn boekenkasten vol geschreven over de grutto, maar de meeste onderzoeken zijn zuiver ecologisch van aard. Het onderzoek in deze scriptie richt zich niet op het ecologische aspect, maar op het landschappelijke aspect. Onderzoeken naar de grutto gaan vaak ook niet ver in de tijd, met als reden dat er weinig data is van voor pakweg 1960. De publicaties richten zich vaak op een deelaspect van het landschap van de grutto en niet vanuit historisch perspectief. De langere termijn komt niet echt aanbod.

Het onderzoek naar de grutto richt zich voornamelijk op het gedrag van de grutto, migratieroutes, broedsels, opgroeien van pullen, predatie en intensivering van landbouw. Het zijn voornamelijk biologen en ecologen die onderzoek doen naar de grutto, zoals de groep wetenschappers onder

¹⁰ Boer, *Landschapspijn*, 10.

¹¹ Lemaire, *Met open zinnen*, 25.

¹² Erwin Karel, *Boeren tussen markt en maatschappij. Essays over effecten van de modernisering van het boerenbestaan in Nederland (1945-2012)*.

Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2013, 15.

leiding van hoogleraar Trekvoegeleecologie Theunis Piersma. Deze groep doet al jaren onderzoek naar de grutto in Zuidwest-Friesland. Het landschap van de grutto wordt hierbij niet vergeten. Er zijn verschillende studies gedaan naar de frequentie van maaien, waterpeil, lengte van het gras, dichtheid van vee in het weiland, predatie, openheid, wegen in het landschap, bemesting, kruidenrijkgrasland, insecten, greppels, etc. Deze onderzoeken gaan in op één deel aspect en worden soms ook gecombineerd, maar vaak niet ver terug in de tijd.

Een goed voorbeeld hiervan is het proefschrift van Jeroen Onrust *Earth, Worms & Birds* dat onderzoek doet wat de invloed is van het beheer van graslanden in de melkveehouderij regenwormen beïnvloedt en hoe dit de wormenbeschikbaarheid van weidevogels beïnvloedt.¹³ Albert Beintema heeft als het ware een biografie van de grutto geschreven en beschrijft hierin hoe grutto's hun jongen grootbrengen en hoe ze in de zomer terug naar Afrika trekken en alles daartussenin. Het gaat over het veranderde landschap, maar voornamelijk op de achtergrond.

Het onderzoek van Van der Geld, Groen en Van't Veer gaat bijvoorbeeld dieper in op het landschap van de grutto en hoe dit is veranderd door de modernisering van de landbouw. Het onderzoek richt zich op weilanden, bemesting en waterpeil en wat voor invloed deze factoren hebben op de verschillende soorten weidevogels. De focus in het onderzoek ligt op de landbouw, maar onderzoekt niet de economische, politieke en culturele factoren. De veranderingen in het weiland en het effect hiervan op weidevogels worden onder de

loep genomen. Het onderzoek kijkt in vogelvlucht naar hoe het weiland is veranderd, maar gaat niet diep in op het landschap in het verleden. De focus in de ecologische onderzoeken richt zich vaak op de jaren zestig en daarna, omdat hierover de meeste gegevens zijn en daarnaast de jaren zestig het hoogtepunt van de gruttopopulatie was. Na de jaren zestig is de populatie grutto's in Nederland alleen maar afgenomen. De jaren vijftig en zestig worden daarom wel gezien als een soort nulmeting voor het grutto-onderzoek. De periode voor de jaren vijftig is juist erg interessant, maar in die tijd werd de grutto nog niet geteld. Wellicht omdat de grutto toen nog algemeen voorkwam en de grutto daardoor op geen tot weinig belangstelling kon rekenen.

De *Ecologische Atlas van de Nederlandse Weidevogels* geeft een uitgebreid overzicht van alle aspecten in het leven van de grutto. In deze atlas worden zaken als landschap beschreven die verder gaan dan de afgelopen 40 jaar in combinatie met de landbouweconomie en de veranderingen die zich daar in voor hebben gedaan en wat voor effect dit heeft gehad op het landschap.

Afbakening van het onderzoek

Van de wereldwijde populatie grutto's broedt circa 45 procent in Nederland. Het Nederlandse polderlandschap leent zich uitstekend voor de grutto. Met name de laagveengraslanden met hoge grondwater peilen zijn verreweg het meest in trek bij de grutto's, zij vormen een ware gruttohaard (zie figuur 1). Friesland kent veel van dit soort laagveengraslanden, waardoor in 1967 dan ook maar liefst 36 procent van het totaal

¹³ Jeroen Onrust, *Earth, worms & birds*. Groningen: proefschrift, 2017, 132.

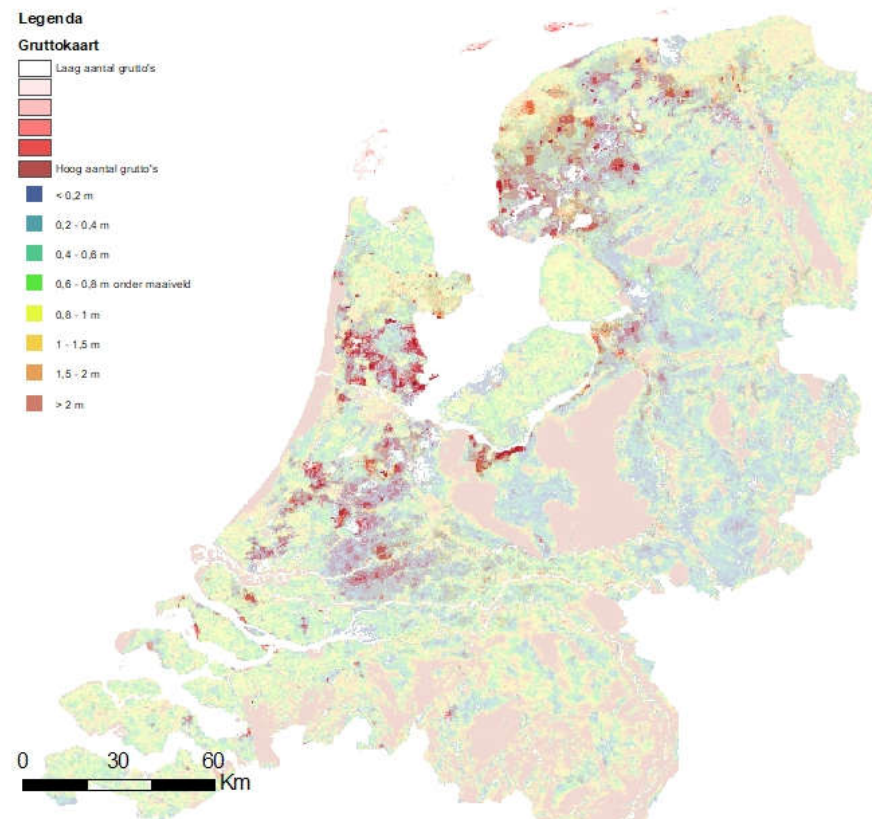
aantal broedende grutto's in Nederland in Friesland broedde. Het Friese veengebied strekt zich uit over een brede strook van zuidwest naar noordoost en omvat ruim 1000 ha grasland.¹⁴ Er is voor dit onderzoek daarom gekozen voor Friesland, omdat dit één van de provincies is met het hoogste aantal grutto's. Binnen Friesland herbergt het veenweidegebied dat grotendeels valt binnen het Lage Midden de grootste populatie.

Er is gekozen om het onderzoek te richten op IJlst en in het bijzonder op de Ruterpolder. De Ruterpolder is een 150 hectare grote polder die direct ligt ten westen van IJlst. Er is gekozen voor deze polder, omdat er veel data van deze polder beschikbaar is. Daarnaast worden ook enkele andere polders in dit onderzoek meegenomen zoals de Groenkappolder en Kalfspolder beide ten zuiden van IJlst. IJlst staat in dit onderzoek representatief voor het hele veenweidegebied in Friesland. Het onderzoek zal worden gepresenteerd in een narratieve vorm, waarbij één boerderij in de Ruterpolder centraal staat. De boerderij Rispens State is de kapstok waaraan het verhaal over de ontwikkeling van het landschap wordt opgehangen. De boerderij staat centraal in de ontwikkelingen van de afgelopen eeuw.

In de afgelopen eeuw hebben er vele ontwikkelingen plaatsgevonden die allemaal hun invloed hebben gehad op het boerenlandschap. Het is te veel omvattend om alle ontwikkelingen te behandelen voor dit onderzoek, er is daarom gekozen om naar drie lagen te kijken die zijn

¹⁴ Th. Mulder, 'De grutto in Friesland in vergelijking met overig Nederland en hoe de soort zich weet te handhaven', in: *Het Vogeljaar*, vol. 20 (1972) nr. 5: 197 – 201, 197 en 198.

Populatie grutto's in relatie tot hoge grondwaterpeilen

>> **Figuur 1** Combinatie van de Gruttokaart 2013-2015 en grondwaterstanden
Bron: SOVON Vogelonderzoek Nederland

gebaseerd op de theorie van de Franse historicus Fernand Braudel.

Verder beperkt het onderzoek zich tot de landbouw, het landgebruik en het landschap. De veranderingen in de landbouw spelen een belangrijke rol in deze scriptie aangezien boeren het boerenlandschap hebben gevormd en dragers zijn van dit landschap. Boeren staan niet geïsoleerd van andere maatschappelijke ontwikkelingen daarom worden ook economische, technologische, mentale en politieke aspecten die betrekking hebben op de landbouw, het landgebruik en het landschap meegenomen.

In het eerste hoofdstuk zal kort een overzicht worden gegeven van de langere termijn ontwikkelingen van de landbouw, het landgebruik en het landschap. Maar de periode 1870 tot 2015 staat centraal in deze scriptie. Er is gekozen voor 1870 als startpunt voor dit onderzoek, aangezien toen de landbouwcrisis uitbrak en in deze periode de eerste moderniseringsgolf in de landbouw plaatsvond. Het afschaffen van het melkquotum in 2015 is genomen als eindpunt, omdat dit een nieuwe fase betekend voor de landbouw.

Er zullen drie periodes nader worden bestudeerd. In hoofdstuk drie komt de periode 1870 tot 1935 aanbod. De start van de landbouwcrisis en eindigt met de oprichting van het ministerie van Landbouw. In hoofdstuk vier staat de periode 1948 tot 1984 centraal. In 1948 was de ergste voedselschaarste voorbij en kon er begonnen worden met het hervormen van de landbouw onder Mansholt. In 1984 werd het melkquotum ingesteld nadat de Europese pakhuizen vol zaten met boterbergen en melkplassen. Het laatste hoofdstuk bestrijkt de periode 1984 tot 2015. De invoering van het melkquotum tot

de afschaffing ervan.

In het eerste hoofdstuk zal naast de theorie van Braudel ook een model worden ontwikkeld met een aantal factoren die het landschap van de grutto vorm geven.

Methodologie

In dit onderzoek wordt gebruikt gemaakt van verschillende methodes om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag. De basis voor deze scriptie vormt literatuuronderzoek. Door middel van literatuuronderzoek probeer ik het historische boerenlandschap te reconstrueren met de grutto als graadmeter om dit vervolgens te toetsen op het onderzoeksgebied. Het toetsen zal worden gedaan vanuit het perspectief van de grutto. Het model om te bepalen uit wat voor factoren het landschap van de grutto bestaat zal gebaseerd worden op ecologische literatuur.

Interviews zullen een belangrijk onderdeel uitmaken van dit onderzoek. De interviews functioneren in dit onderzoek om te achterhalen hoe mensen zelf de verschillende ontwikkelingen hebben ervaren. Het gaat dan om de beleving van mensen over de landbouw, landgebruik en landschap. Het gaat niet om de kwantiteit, maar om de kwaliteit van de interviews en dient dan ook om een beeld te creëren van de beleving van het landschap van de grutto. Er zijn zes interviews gehouden met een voormalig boer, biologische boer, voorzitter van de vogelwacht, amateurhistorici en een beleidsmedewerker.

Er moet rekening mee worden gehouden dat herinneringen in de interviews persoonlijk zijn en niet altijd meer even accuraat of vertroebeld zijn. Dat wordt in dit

onderzoek opgevangen door gedegen literatuuronderzoek en het verwerken in het onderzoek. Het gaat bij de interviews nadrukkelijk om de persoonlijke beleving van de geïnterviewde.

Voor de interviews is gekozen voor zowel de half-gestructureerde als de open interviewvorm. Bij deze vormen is er vooraf wel een aantal vragen opgesteld die aan de orde komen in het interview, maar de volgorde, de formulering en de antwoorden liggen niet vast. Hierdoor is er ruimte voor persoonlijke opvattingen en belevingen van de ondervraagden. De interviewer kan door het tonen van interesse, doorvragen en vragen om verduidelijking inspelen op de situatie, om op die manier de beleving van hetgeen in het verleden goed naar voren te brengen.

In een onderzoek naar het landschap kan kaartonderzoek en het analyseren van (historische) kaarten niet ontbreken. Voor dit onderzoek zullen daarom ook (historische)kaarten gebruikt worden om te kunnen bepalen hoe het landschap zich door de tijd heen heeft ontwikkeld. Er wordt ook gebruik gemaakt van het archief van de vogelwacht IJlst en omstreken.

In dit onderzoek zullen ook historische kranten en tijdschriften worden geraadpleegd. Kranten en tijdschriften zijn bruikbare media, voor de komst van moderne media als radio, televisie en het internet, om het denken of de publieke opinie over het denken over landbouw, natuur en landschap te achterhalen. Met name in de eerste periode 1870-1935 zal er gebruik worden gemaakt van kranten. Voor de hand ligt het gebruik van lokale kranten zoals de *Leeuwarder Courant*, *Friesch Dagblad* en *Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's*

Courant, maar ook landelijke dagbladen zullen worden meegenomen. De krantenanalyse is uitgevoerd met *delpher*. Door middel van trefwoorden zijn relevante artikelen gezocht. Voor dit onderzoek reikt het te ver om een analyse te maken naar signatuur van de verschillende kranten en hoe zij berichten door de tijd heen over landbouw, natuur en landschap.

Hoofdstuk 1: Theoretisch kader

Het landschap van de grutto wordt door een veelvoud aan factoren bepaald. Wanneer alle factoren aanwezig zijn is er sprake van de optimale omstandigheden en daarmee het optimale landschap. Er is onderscheid te maken tussen noodzakelijke factoren en wenselijke factoren. In de eerste paragraaf zullen daarom de factoren worden behandeld en een model worden gepresenteerd om voor dit onderzoek te kunnen bepalen hoe het boerenlandschap in de afgelopen eeuw is veranderd vanuit het perspectief van de grutto. Het is dan mogelijk om uiteindelijk een uitspraak te doen over het optimale landschap van de grutto en in welke periode de omstandigheden het meest optimaal waren. Het model maakt het mogelijk om het landschap van de grutto in verschillende tijdsperiodes met elkaar te vergelijken.

1.1 Fernand Braudel en de *long durée*

Fernand Braudel heeft grote invloed gehad op de geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Braudel is de meest vooraanstaande vertegenwoordiger van de ‘tweede generatie’ *Annales*-historici. De *Annales*-school werd in de jaren dertig opgericht als kritiek op de toen gangbare geschiedwetenschap. De kritiek richtte zich met name op de overheersing van politieke geschiedenis en het niet gebruiken van inzichten uit andere wetenschapsgebieden door de gangbare

geschiedwetenschap.¹⁵

Het bekendste werk van Braudel is zijn lijvige trilogie *La Méditerranée et le monde méditerranéen sous l'époque de Philips II* of in het Nederlands *De Middellandse Zee* dat in 1949 voor het eerst werd gepubliceerd, maar meerdere keer is herdrukt en aangevuld. In zijn werk combineerde hij geschiedenis met economie, antropologie, statistiek, medische kennis en geografie. In dit werk paste hij zijn bekende drietrapsraket van de *structures*, *conjunctures* en *événements* toe.

De *structures* worden ontwikkelingen op de lange termijn aangeduid. Dit zijn ontwikkelingen die zo traag verlopen dat de veranderingen nauwelijks waarneembaar zijn.¹⁶ Deze ogenschijnlijke, stationaire historische ontwikkelingsprocessen voltrekken zich binnen enkele eeuwen. De *conjunctures*, de conjuncturele ontwikkelingen, voltrekken zich binnen enkele jaren tot decennia en wordt ook wel de middellange termijn genoemd. Het betreft de sociale geschiedenis, de geschiedenis van groepen en groeperingen. Het zijn voornamelijk cyclische processen zoals technologische en economische ontwikkelingen die zich verheffen boven de lange termijn geschiedenis.¹⁷ Ten slotte de *évènementielle* of de korte termijn zijn processen die zich op een termijn van ‘met de dag’ tot enkele jaren voltrekken. Volgens Braudel is dit de traditionele geschiedschrijving en gaat voornamelijk over

¹⁵ J. W. Drukker, *De revolutie die in haar eigen staart beet. Hoe de economische geschiedenis onze ideeën over economische groei veranderde*. Utrecht: Uitgeverij LEMMA bv, 2003, 55-56.

¹⁶ Fernand Braudel, *De Middellandse Zee. Deel een. Het landschap en de mens*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 1992, 21 en Fernand Braudel,

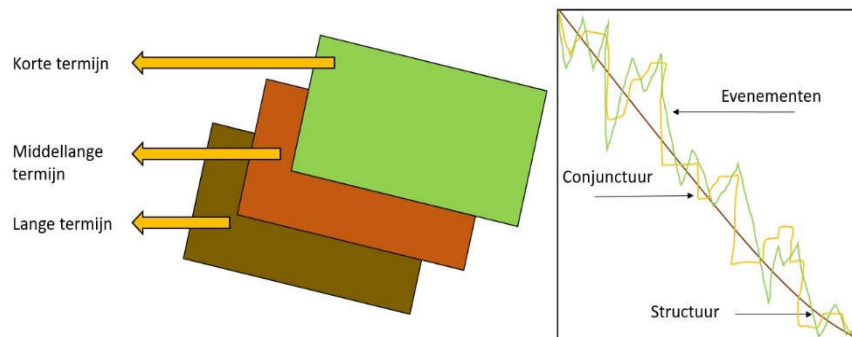
‘History and the Social Sciences. The Longue Durée’, *Anthropologie structurale*, (1958) Paris: 171 – 203, 173-182.

¹⁷ Braudel, *De Middellandse Zee. Deel een*, 22 en Braudel, ‘History and the Social Sciences’, 173-182.

evenementen en gebeurtenissen van politieke aard. Het individu heeft op dit niveau meer invloed. Een geschiedenis van korte, vluchtige en grillige schommelingen.¹⁸

De lange, middellange en korte termijn vormen volgens Braudel samen *'l' histoire totale: een totale geschiedenis*.¹⁹ Het onderscheid tussen deze drie lagen wordt bepaald door het tempo waarin historische veranderingen hebben plaatsgevonden en welke lagen elkaar beïnvloeden. Volgens Braudel zijn de structurele ontwikkelingen, de lange termijn, bepalend voor het verloop van de conjuncturele, middellange termijn, die op hun beurt weer bepalend zijn voor de processen op de korte termijn.²⁰

>> **Figuur 2** Ontwikkelingsmodel van Fernand Braudel. Links zijn de verschillende lagen in het landschap en rechts zijn de verschillende tijdslagen door de tijd heen te zien.

¹⁸ Braudel, *De Middellandse Zee. Deel een*, 22 en Braudel, 'History and the Social Sciences', 173-182.

¹⁹ *Ibidem*, 173-182.

Deze aanpak van een 'totale geschiedenis' impliceerden de *Annales*-historici dat hun voorgangers van de gangbare geschiedwetenschap slechts delen van de geschiedenis hadden beschreven.

De totale geschiedenis moest boven het in elkaar met verband brengen van gebeurtenissen van dag tot dag, zoals de gangbare geschiedwetenschap deed, uitstijgen. Braudel betoogde dat die gebeurtenissen niet op zichzelf stonden, maar worden bepaald door een fundamentele onderstroom zoals de lange en middellange termijn.²¹

De *Annales* richtten zich, anders dan de gangbare geschiedwetenschap, op groepen in plaats van invloedrijke individuen, op regio's in plaats van nationale staten en op *mentalités* in plaats van anachronismen. Dat laatste betekende dat de *Annales* niet het verleden wilden beschrijven in de terminologie van het heden, maar aan de hand van de begrippen en ideeën die heersten in een bepaalde historische periode. Dit bracht ook kritiek met zich mee want kan de historicus het verleden wel zuiver en alleen in termen van dat verleden zelf beschrijven. De historicus kan zich onmogelijk losmaken van zijn eigen tijd en cultuur.²²

Er kwam ook kritiek op het feit dat Braudel te veel nadruk legde op de fysieke omgeving voor het handelen van de mens. Er is hierdoor weinig bewegingsvrijheid en invloed voor het individu en de impact van de 'toevallige' gebeurtenissen.

²⁰ Drukker, *De revolutie die in haar eigen staart beet*, 58.

²¹ *Ibidem*, 58-59.

²² *Ibidem*, 62.

Hierdoor zijn de ideeën of mentaliteit in een samenleving nauwelijks ontvankelijk voor verandering en beïnvloeding door historische actoren.²³ Het gaat bij *Annales* om anonieme krachten en omstandigheden die het handelen van de individuele hoofdrolspelers noodgedwongen in een bepaalde richting duwen.²⁴

Een ander kritiekpunt was de zoektocht naar ‘oerstructuren’. De zoektocht naar een ‘oerstructuur’ die alles bepalend was leidde soms tot een soort dwangbuis. Door de dwangbuis werden andere oorzaken en structuren niet meer zichtbaar.²⁵ De scherpe onderscheiding in verschillende tijdslagen tussen de lange, middellange en korte termijn was ook niet altijd even scherp te maken. De verschillende lagen liepen door elkaar en waren daardoor niet altijd eenvoudig van elkaar te scheiden. Ondanks de kritiek is de invloed van de *Annales* na de Tweede Wereldoorlog erg groot geweest dat het de geschiedwetenschap ingrijpend heeft veranderd. De *Annales* heeft de algemene geschiedenis een stuk ‘economischer’ en ‘socialer’ gemaakt.²⁶

Er is nooit één model of theorie dat alle factoren kan vangen, maar het model biedt houvast in onderzoek. In het artikel *Landscape history as a planning tool* werkt Daniel Marcucci het idee van Braudel verder uit. De tijdslagen heten bij Marcucci *keystone processes* die het landschap vormen op de lange termijn. Er worden vijf

keystone processes onderscheiden: geomorfologische processen, klimaatveranderingsprocessen, patronen van

D.J. Marcucci/*Landscape and Urban Planning* 49 (2000) 67–81

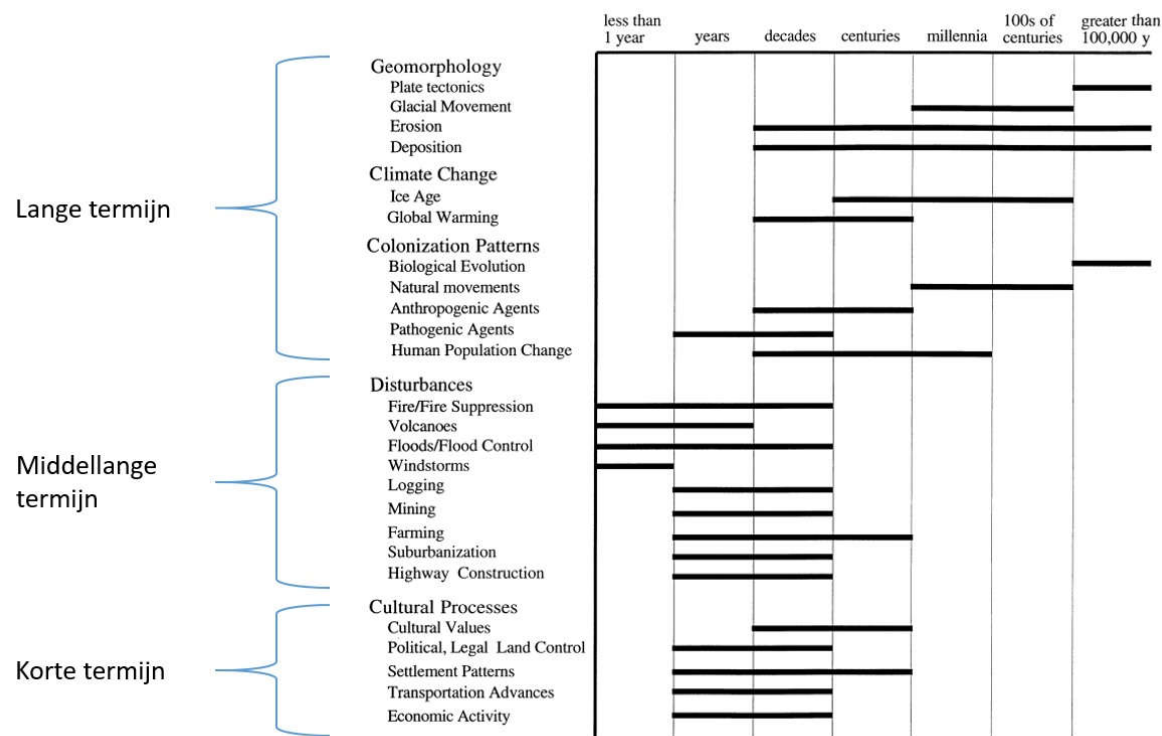

Fig. 1. Length of time for select keystone processes to affect landscape change.

>> *Figuur 3 Aangepast naar Marcucci, 2000.*

²³ Anna Green, *Cultural History. Theory and History*. New York: Palgrave Macmillan, 2008, 33 en Johannes Cornelis Antonius Kolen, *De biografie van het landschap. Drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed*. Amsterdam: Proefschrift, 2005, 68.

²⁴ Drukker, *De revolutie die in haar eigen staart beet*, 59.

²⁵ Ibidem, 70-71.

²⁶ Ibidem, 73.

kolonisatie, verstoringsprocessen en culturele processen.²⁷

Het landschap is zowel ruimtelijk als temporeel volgens Marcucci. De huidige fysieke omgeving is het product van gebeurtenissen in het verleden. De nalatenschap van vorige generaties vormt het huidige landschap, zoals de ingrepen van de huidige generaties de nalatenschap vormt van toekomstige generaties.²⁸ Marcucci legt het accent meer op het menselijk handelen, terwijl Braudel het meer zoekt in anonieme processen op de lange termijn. De holistische benadering van Marcucci, het landschap kan alleen begrepen worden als geheel zowel in tijd als ruimte en niet enkel door de delen, heeft overeenkomsten met de *'l' histoire totale* van Braudel.²⁹

Marcucci legt andere accenten, maar zijn *keystone processes* overlappen gedeeltelijk met de lange, middellange en korte termijn van Braudel. In figuur (3) zijn beide modellen gecombineerd. De modellen zijn niet één-op-één met elkaar te combineren, doordat Marcucci een andere indeling aanhoudt. Evenals in het model van Braudel is het ook bij Marcucci lastig een precies onderscheid tussen de verschillende processen te maken. Een ander verschil is dat Marcucci zich richt op overkoepelende patronen zoals de verspreiding van mens en dier, terwijl Braudel de mens meer centraal staat.

Marc Antrop wijst in zijn artikel *Landscape and Urban Planning* drie, eigenlijk vier, factoren aan die volgens hem bepalend zijn voor het landschap, namelijk: *accessibility*,

urbanization, *globalization* en *calamities*.³⁰ *Accessibility* gaat over de toegankelijkheid van een gebied is bepalend voor mensen om zich ergens te vestigen, omdat zo'n gebied eerder zal worden bewoond. Het landschap zal dan sneller veranderen door de invloed van de mens. De groei en ontwikkeling van een plaats is daarmee afhankelijk van de geografie.³¹

Het vestigen van de mens zal het landschap transformeren door *urbanisation* volgens Antrop zijn daardoor de meeste Europese landschappen gevormd. Een nederzetting is afhankelijk van het achterliggende land voor voedsel, arbeidskrachten en goederen, het landschap wordt daar op aangepast. Er ontstaat op termijn een netwerk van steden en dorpen die een ingrijpende invloed uitoefenen op het landschap.³²

Globalization zorgt ervoor dat stedelijke netwerken uitgroeien van nationale tot internationale netwerken. Het omhelst alle processen die invloed hebben op het lokale niveau. Lokale markten worden door moderne economische globalisering opgenomen in internationale markten, wat grote gevolgen heeft voor het lokale landschap. Deze globale netwerken verbreken de intieme relatie van lokale gemeenschappen met hun landschap aldus Antrop.³³

Als laatste factor noemt Antrop *calamities*. Een crisis of calamiteit leidt er toe dat mensen sneller bereid zijn om

²⁷ Daniel J. Marcucci, 'Landscape history as a planning tool', *Landscape and Urban Planning*, Vol. 49 (2000) : 67 – 81, 72.

²⁸ Marcucci, 'Landscape history as a planning tool', 68.

²⁹ Ibidem, 71.

³⁰ Marc Antrop, 'Why landscapes of the past are important for the future', *Landscape and Urban Planning*, Vol. 70 (2005) : 21 – 35, 25.

³¹ Antrop, 'Landscape and Urban Planning', 26.

³² Ibidem, 26.

³³ Ibidem, 26.

ingrijpende maatregelen te nemen zonder een zorgvuldige afweging te maken. Onder het mom 'dit mag nooit meer gebeuren' worden grootschalige landschappelijke projecten uitgevoerd.³⁴

De theorie van Braudel wordt in dit onderzoek niet getoetst, maar wordt gebruikt als een theoretisch raamwerk. De theorie van Braudel wordt aangevuld door de theorie van Marcucci en Antrop. Het theoretisch raamwerk dient als hulpmiddel om enkele lange termijn patronen en ontwikkelingen te ontwaren die een verklaring kunnen geven voor de crisis van het landschap en daarnaast de ontwikkeling van het boerenlandschap weergeven. De meerwaarde van de theorie is dat het de nadruk legt op de historische lange termijn die vaak ontbreekt in onderzoeken naar de grutto en het boerenlandschap. In tegenstelling tot Braudel, die betoogt dat de lange termijn de middellange termijn bepaald en de middellange termijn de korte, betoog ik dat de verschillende lagen elkaar beïnvloeden. De lange termijn heeft echter wel

een dominante invloed op de middellange en korte termijn, omdat klimatologische en landschappelijke ontwikkelingen bepalend zijn voor de vestiging en groei van nederzettingen en daarmee ook of een gebied welvarend kan worden of niet.

Het onderzoek richt zich voornamelijk op de middellange en korte termijn die plaats vond in de twintigste eeuw, aangezien deze twee lagen in de afgelopen eeuw de meeste invloed hebben gehad op het boerenlandschap. In hoofdstuk twee wordt kort ingegaan op de lange termijn, het ontstaan van het landschap om een beter begrip te krijgen de landschappelijke ontwikkeling tot de twintigste eeuw.

In hoofdstuk drie, vier en vijf worden de middellange en korte termijn beschreven in de verschillende periodes en wat voor invloed zij hebben gehad op het boerenlandschap. De focus ligt op de landbouw, landgebruik en het landschap. Voor de middellange termijn gaat het dan om economische en technologische ontwikkelingen en mentaliteit zoals het denken over de natuur. De korte termijn gaat in op de politieke aspect.

³⁴ Antrop, 'Landscape and Urban Planning', 26.

1.2 Reconstructiemodel

Voor het onderzoek is het van belang om te weten wat de optimale omstandigheden zijn voor de grutto om het landschap als niche te kunnen bestempelen voor de grutto. Het optimale landschap van de grutto kent vele factoren die samen de optimale omstandigheden creëren en daarnaast staan de verschillende factoren in nauwe relatie met elkaar. Voor dit onderzoek gaat het te ver om alle factoren mee te nemen in het model. Op basis van de ecologische literatuur is er gekozen voor acht factoren te weten: hoog grondwaterpeil, reliëf, samenstelling van de weide, maairegime, bemesting, veedichtheid, openheid en rust.

Er is voor deze acht factoren gekozen, omdat deze aansluiten bij het landgebruik en het landschap. Er zijn meer factoren die bijdragen aan het optimale landschap van de grutto zoals bijvoorbeeld predatie. Predatoren dragen negatief bij aan het landschap van de grutto. In het verleden werd er veel jacht gemaakt op predatoren van de grutto zoals de vos, hermelijn, marter, bunzing, egel, kraai, bruine kiekendief en havik.³⁵ Tegenwoordig is men terughoudender in de bestrijding van predatoren, doordat onze opvatting over natuur is veranderd. Het is desalniettemin een belangrijke factor voor het optimale landschap van de grutto. Predatoren zullen in dit onderzoek zijdelings worden genoemd, maar niet als aparte factor.

³⁵ Teunissen W.A., Schekkerman H. & Willems F. 2005. Predatie bij weidevogels. Op zoek naar de mogelijke effecten van predatie op de weidevogelstand. Sovon-onderzoeksrapport 2005/11. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen. Alterra-Document 1292, Alterra, Wageningen, 10.

³⁶ Halbe Hetteema, *Grondrecht voor de grutto*. Utrecht: Uitgeverij Kok, 2006, 122.

De aanwezigheid van predatoren is nauw verbonden met andere factoren zoals het grondwaterpeil. De ontwatering ten gunste van de moderne landbouw en de aantasting van de openheid van het landschap hebben het landschap toegankelijker gemaakt voor predatoren. De vos kwam in Nederland alleen voor op de hogere zandgronden, maar maakt de laatste decennia een opmars naar de lagere gebieden.³⁶ Een onderzoek van SOVON Vogelonderzoek en Alterra concludeerde dat het landschap invloed heeft op het aantal predatoren. Legselpredatie komt vaker voor op zandgronden dan op veen- en kleigronden.³⁷ De bodemtypen herbergen verschillende landschappen die verschillende predatoren huisvesten. De veen- en klei gebieden zijn van oudsher open landschappen, terwijl de zandgronden meer gesloten zijn.

De verandering van landgebruik door moderne landbouw heeft er daarnaast voor gezorgd dat predatoren die muizen en insecten als basisvoedsel op het menu hadden staan, noodgedwongen zijn overgeschakeld op andere prooidieren zoals gruttokuikens.³⁸ Een ander gevolg van de achteruitgang van het landschap is het afnemen van het collectieve afweermecanisme van weidevogels. Weidevogels verjagen als één geheel predatoren door om hoog te vliegen bij dreigend gevaar om predatoren te intimideren. Als dit natuurlijk evenwicht wordt verstoord, doordat er meer predatoren zijn of minder weidevogels heeft dit

³⁷ Teunissen, ed. 'Predatie bij weidevogels', 37.

³⁸ Jan van der Geld, J., Groen, N., Veer, van't, R. *Weidevogels in een veranderend landschap. Meer kleur in het grasland*. Zeist: KNNV Uitgeverij, 2013, 94 en Onrust, *Earth, Worms & Birds*, 14.

afweermechanisme minder effect.³⁹ Factoren als grondwaterpeil, maairegime, bemesting, reliëf, samenstelling van de weide, openheid en rust hebben hier allemaal invloed op.

De focus in dit onderzoek richt zich op de landbouw en het landelijk gebied, maar ook verstedelijking en de uitbreiding van industriegebieden hebben invloed op het landschap van de grutto. Zo zijn er tal van factoren die samen het landschap van de grutto vormen, maar voor dit onderzoek reikt het te ver om alle factoren mee te nemen. Als de zeven factoren die in dit onderzoek zijn opgenomen op de juiste manier aanwezig zijn dan is er sprake van het optimale landschap van de grutto. Een aantal factoren hoeven niet altijd in dezelfde mate aanwezig te zijn, terwijl andere factoren altijd aanwezig moeten. Het model is dan ook geen optelsom om te bepalen of een landschap optimaal is het dient als raamwerk om landschappen in verschillende periodes te kunnen beschrijven vanuit het perspectief van de grutto.

1. Hoog grondwaterpeil

De belangrijkste factor voor het niche landschap is een hoog grondwaterpeil. Het grondwaterpeil is bepalend voor vele andere factoren. Normaliter bepaald het seizoen de hoogte van het grondwaterpeil. In de winter ligt dit peil hoger dan in de zomer. Het ecosysteem van het grasland is lithocline oftewel afhankelijk van grondwater. Het ecosysteem verandert in een athmocline-systeem, afhankelijk van regenwater, als de mens

³⁹ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 94.

⁴⁰ Onrust, *Earth, Worms & Birds*, 11.

⁴¹ Ibidem, 11.

ingrijpt. Het ingrijpen van de mens heeft tot gevolg dat het grondwaterpeil juist in de zomer hoog staat en in de winter laag.⁴⁰

Voor de grutto is het waterpeil van belang. Een laag grondwaterpeil kan de bodem uitdrogen, waardoor regenwormen naar beneden migreren. De grond wordt harder, waardoor grutto's niet meer met hun snavel in de grond kunnen prikken. Een hoger grondwaterpeil kan het aantal regenwormen doen toenemen. Volledige inundatie is echter ook niet goed, omdat dit leidt tot een verlaging van de dichtheid van regenwormen.⁴¹ Een hoog grondwaterpeil zorgt ervoor dat er later gemaaid kan worden, omdat het gras minder snel groeit, wat voordelig is voor de grutto.⁴² Een natter landschap weert ook predatoren zoals de vos.

2. Reliëf

Greppels in een weiland zorgen ervoor dat grutto's gemakkelijk met hun lange snavels voedsel kunnen vinden. De hogere en drogere delen worden gebruikt als nestplaats.⁴³ Het reliëf in een weiland dient daarnaast ook als schuilmogelijkheid voor gruttokuikens tijdens het maaien of voor predatoren.

⁴² David Kleijn, Wim Wimmers e.a., 'Het belang van hoog waterpeil en bemesting voor de grutto', *De levende natuur*, Vol. 110, Nr. 4 (2009) : 180 – 183, 182.

⁴³ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 20.

3. Samenstelling van het grasland

De samenstelling van het grasland is bepalend voor het overleven van gruttokuikens. Een weide vol met bloemen- en kruiden trekt veel insecten aan die als voedsel dienen voor gruttokuikens.⁴⁴ De kuikens jagen bij voorkeur op vliegende insecten die zich in de bovenste helft van de vegetatie bevinden. De lengte van het gras in deze periode dat de kuikens opgroeien is dan ook van belang.

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen drie soorten grasland: hooiland, weiland en hooiweide. Een hooiland wordt enkel gebruikt om te hooien. Een weiland wordt permanent begrast door vee. Een hooiweide is een mengvorm waarbij het land zowel wordt begrast als gehooid. De hooilanden zijn vaak natter en daardoor minder productief dan weilanden. Hooi- en weilanden kennen verschillende soorten vegetatie. Er zijn drie hoofdtypen kruidenrijke graslanden: natte schraallanden, dotterbloemgraslanden en fioringraslanden (zie figuur 4).⁴⁵ Natte schraallanden en dotterbloemgraslanden werden voornamelijk gebruikt als hooiland, terwijl de fioringraslanden werden gebruikt als weiland. De natte schraallanden bestaan uit een laag blijvende begroeiing van mossen, zeggen, grassen en kruiden. Vanwege de typisch blauwgroene kleur worden deze graslanden ook wel blauwgrasland genoemd.⁴⁶

De dotterbloemgraslanden zijn vochtige, licht bemeste ontwaterde schraallanden vol met bloemrijke kruiden. In het voorjaar kleuren deze landen geel door de talloze

>> **Figuur 4** Boven: Dotterbloemgrasland Onder: fioringraslanden
Bron: Weidevogels in een veranderend landschap

⁴⁴ Beintema, *De grutto*, 75.

⁴⁵ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 10.

⁴⁶ Ibidem, 10.

dotterbloemen. De fioringgraslanden zijn natte landen die in het voor- en najaar meestal onder water komen te staan. Ze zijn te herkennen aan de langdurig aanwezige natte plekken. De vegetatie is in het voorjaar kort en bestaat uit vochtminnende grassen als fioringras, geknikte vossenstaart, mannagrass en gestreepte witbol.⁴⁷

4. Maairegime

Met maairegime wordt bedoeld hoe vroeg en hoe vaak er in het jaar gemaaid wordt. Het maairegime is bepalend voor het broedsucces van de grutto. Als het gras vroeg in het (broed)seizoen gemaaid wordt verliezen de gruttokuikens hun schuilmogelijkheden, maar nog belangrijker hun voedsel. Als het gras vaker wordt gemaaid krijgt de grutto niet de kans om zijn kuikens groot te brengen. Voor de grutto is laat maaien in het broedseizoen het meest geschikt.

Het broedseizoen van de grutto duurt ongeveer drie maanden. De eerste grutto's komen eind februari uit Afrika. Ze moeten dan aansterken en foerageren in hun broedgebieden. Vanaf eind maart begin april (afhankelijk van het weer) gaan de grutto beginnen met nestelen.⁴⁸ Halverwege juli vertrekken de eerste grutto's richting Afrika om daar de winter door te brengen.⁴⁹

De grutto bouwt zijn nest bij voorkeur in een pol lang

⁴⁷ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 10.

⁴⁸ Hetteema, *Grondrecht voor de grutto*, 35.

⁴⁹ Beintema, A. ed. *Ecologische Atlas van de Nederlandse Weidevogels*. Haarlem: Schuyt & Co Uitgevers en Importeurs bv, 1995, 25.

⁵⁰ Eijerman, C. 'En de bonte wei dan, komt die terug? Over het beheer van weilanden in de tijd van Thijsse', *Het Vogeljaar*, Vol. 41, Nr. 4, (1993) : 145 – 151, 150.

gras met daarom heen lager gras, zodat de grutto gemakkelijk bij zijn nest kan komen. Het gras mag tijdens het broeden hoger om het nest staan, zodat de grutto beschut zit tijdens het broeden.⁵⁰ De grutto verbergt zijn nest onder het gras, door grashalmen over zich heen te trekken. Het nest wordt zo veel moeilijker te traceren voor predatoren zoals kraaien.⁵¹

De voorkeur gaat uit naar een gras lengte van ongeveer 10 tot 15 centimeter. De grashoogte wordt bepaald door het aantal vroeg en laat rijpende grassoorten in een weide.⁵² Gruttokuikens zijn gebaat bij hoger gras, omdat zij tastjagers zijn en de vliegende insecten zich in de bovenste helft van de vegetatie bevinden.⁵³

5. Bemesting

Bemesting heeft invloed op de bodem en daarmee op het aantal regenwormen en emelten (larven van langpootmuggen) het voedsel van grutto's. Vee zorgt door hun ontlasting en grazen voor een korte vegetatie met een sterk ontwikkeld wortelstelsel, doordat het gras steeds opnieuw energie moet steken in het groeien.⁵⁴ Rond die wortels leven schimmels, bacteriën en andere eencelligen en allerlei soorten geleedpotigen en regenwormen. Deze insecten zorgen voor de doorluchting van de bodem en voor het in de grond brengen en afbreken van het dode plantenmateriaal. De uitwerpselen

⁵¹ Beintema, *De grutto*, 104.

⁵² Eijerman, 'En de bonte wei dan', 150.

⁵³ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 20.

⁵⁴ Thomas Oudman en Theunis Piersma, *De ontsnapping van de natuur. Een nieuwe kijk op kennis*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2018, 179.

van deze insecten vormen opnieuw een voedselbron voor allerlei eencelligen die weer nuttig zijn om allerlei stoffen af te breken. Er ontstaat zo een voedselkringloop.⁵⁵

Het bodemleven leeft op door licht bemesten van een weide. Ruige mest, mest gemend met stro, is goed voor het bodemleven. Het zorgt voor een langzame opname van voedingsstoffen uit de mest en een goede luchtige bodemstructuur. Dit is het gevolg van het, strootje voor strootje, in de grond trekken van de mest door regenwormen.⁵⁶ Lichte bemesting zorgt voor meer voedsel voor regenwormen, waardoor er meer voedsel is voor grutto's.

Het verschil tussen ruige mest en drijfmest is dat bij ruige mest de urine en mest van elkaar wordt gescheiden, terwijl drijfmest de urine en mest zich mengen. Ruige mest vermengt zich met stro, terwijl drijfmest wordt opgevangen in drijfmestkelders zonder dat het zich vermengt met stro. De ruige mest composteert het hele jaar op een mestvaalt voordat het over het land wordt uitgestrooid.⁵⁷ In een drijfmestkelder spelen zich allerlei chemische reacties af en vormt zich ammoniak en zwavelzuurgas. De drijfmest wordt of bovengronds uitgereden of direct in de bodem gesneden of geïnjecteerd. De drijfmest is op het moment van inbrengen giftig voor ongewervelden in de bovenlaag van het grondoppervlak. De ongewervelden kruipen naar het oppervlakte om te ontkomen aan verstikking en vergiftiging. Daarnaast zorgt het injecteren van drijfmest in de bodem voor

⁵⁵ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 179.

⁵⁶ Ibidem, 176.

⁵⁷ Onrust, *Earth, Worms & Birds*, 11 en Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 176.

de verstoring van het ecologisch complex van planten, schimmels, bacteriën en bodemdieren.⁵⁸

6. Veedichtheid

Een weiland vol met koeien trapt nesten kapot en vreet het weiland kaal. Er blijft dan geen voedsel meer over voor gruttokuikens. Koeien in de wei zorgen daarnaast voor natuurlijke bemesting van het weiland. Koeienvlaaien trekken insecten aan.⁵⁹ Het gaat dan om melkkoeien en niet om jongvee zoals pinken en vaarzen, aangezien die alle nesten vernielen.⁶⁰ Het optimum voor de grutto ligt tussen de 0,7 en 1 koe per hectare.

In het voorjaar gaan de koeien de wei in. Als de grootte van het perceel en de hoeveelheid gras in balans is met het aantal melkkoeien dan grazen de koeien met de zon in de rug dezelfde kant op in de hele breedte van het grasland. Als er te veel melkkoeien in een perceel worden gezet en er te weinig gras is, ontstaat er concurrentie tussen de koeien. De koeien lopen dan niet meer naast elkaar, maar achter elkaar te grazen. Dat is ook het moment dat de koeien minder melk geven. Dat is het moment waarop de boer de koeien moet verweiden. De nesten van weidevogels blijven zo bespaard. Een boer die enkel naar zijn grasmat kijkt, laat het perceel kaal grazen en gaat dan pas verweiden.⁶¹ Een boer kijkt voordat hij zijn koeien in het land brengt eerst hoeveel gras er staat en bepaalt daarop het aantal koeien dat hij er laat grazen. Zo kan

⁵⁸ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 178.

⁵⁹ Teunissen, *Predatie bij weidevogels*, 87-88.

⁶⁰ Eijerman, 'En de bonte wei dan', 150.

⁶¹ Ibidem, 150.

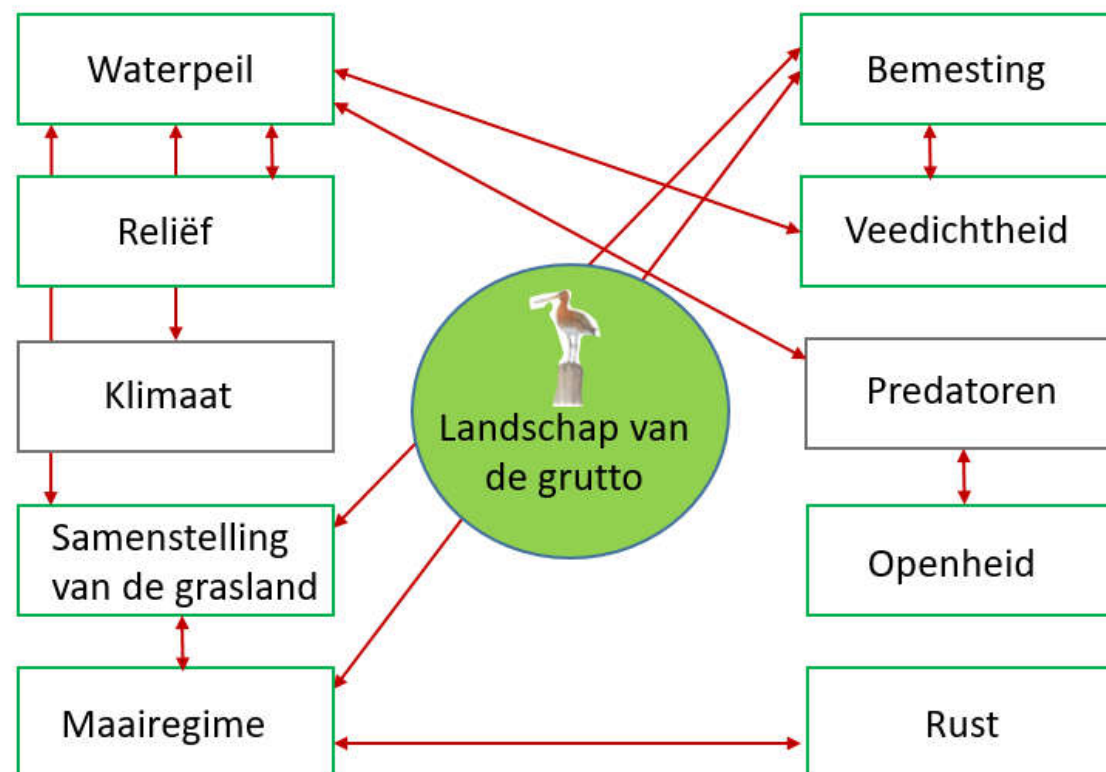
hij het meeste melk van zijn koeien halen.⁶² In een perceel met genoeg gras kan de grutto de koe nog wel verjagen, de koe gaat dan op zoek naar een andere plek. Als er te weinig gras is, zal de koe eerder geneigd zijn om de graspol met het gruttonest op te eten.

7. Openheid

Een open landschap is van belang voor de grutto. Het zorgt ervoor dat grutto's op hekken, palen of andere natuurlijke uitkijpunten het overzicht houden en gevaar zien aankomen. Bomen, bossen en struiken verhinderen het open landschap, daarnaast bieden ze schuilplaatsen en nestgelegenheid voor predatoren.⁶³

8. Rust

De grutto is gebaad bij rust in het broedseizoen. Menselijke activiteit, zoals bijvoorbeeld hooien of maaien, kan broedende grutto's storen. Het aanleggen van wegen in gebieden zorgt ook voor onrust. Wegen maken het beschikbare broedgebied kleiner, maar grutto's broeden ook niet graag vlaklangs een weg.⁶⁴

>> *Figuur 5 Model waarin verschillende factoren die het landschap van de grutto vormen zijn afgebeeld en hun onderlinge relaties.*

⁶² Eijerman, 'En de bonte wei dan', 150.

⁶³ Teunissen, 'Predatie bij weidevogels', 10.

⁶⁴ April Fikenscher, Jos Hooijmeijer, Rosemarie Kentie en Theunis Piersma, 'Invloed van broedgebiedkwaliteit op het vermijden van wegen door nestelende grutto's', *De Levende Natuur*, Vol. 116, No. 2 (Maart 2015) : 51 – 56, 53.

Hoofdstuk 2: Van veen naar weide

'Geen vogel zo koninklijk, zo Nederlands'

– hoogleraar Trekvoegecologie Theunis Piersma.

Met recht is de grutto een Nederlandse vogel te noemen. Van de wereldwijde grutto populatie broedt circa 45 procent in Nederland. In de jaren zeventig was dat meer dan 80 procent.⁶⁵ Nederland heeft daarmee een grote internationale verantwoordelijkheid. Het Nederlandse *man-made*-polderlandschap is uitermate geschikt voor de grutto. De mens heeft het natuurlijk landschap ingrijpend veranderd met als resultaat een uitstekend leefgebied voor de grutto. In dit hoofdstuk zal een korte schets worden gegeven de lange termijn ontwikkeling van het landschap van de grutto. Braudel betoogt dat de lange termijn ontwikkeling de bepalende ontwikkeling is geweest voor de overige ontwikkelingen. Voor het begrijpen van de middellange en korte termijn is het van belang om de lange termijn ontwikkeling van het veenlandschap te beschrijven.

2.1 Veenontginning

Voor 900 bestond een groot deel van Friesland uit veen. Terpbewoners uit het noorden van Friesland trokken, vanwege bevolkingsgroei het veen in om nieuwe landbouwgrond te ontginnen.⁶⁶ Het veen was moeilijk toegankelijk waardoor het pas laat bewoonbaar was. In de theorie van Antrop bleef het

⁶⁵ Gabel, 'De grutto als symbool voor een verdwijnend landschap', 28.

>> **Figuur 6 Uitsnede van de Menso Alting kaart van Friesland rond 1300, Gerard de Broen, 1672**

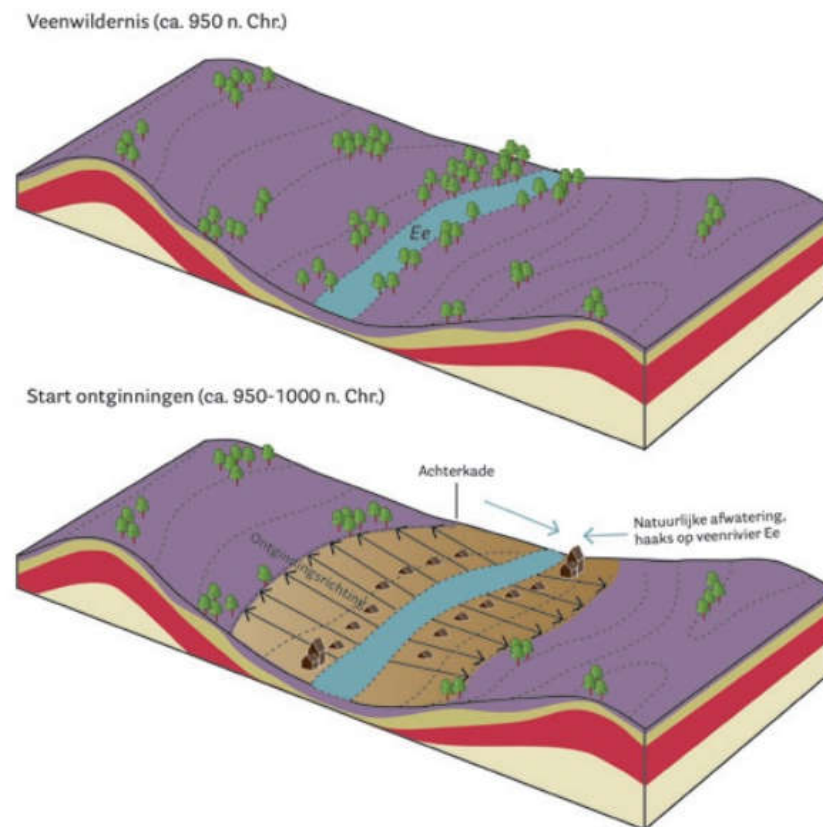
⁶⁶ G. Bakker, 'Het ontstaan van het Sneekermeer in relatie tot de ontginning van een laagveengebied, 950-1300', *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis*, 10, (2001), 57.

veenlandschap daardoor langer gevrijwaard van menselijk ingrijpen. Het veen was toegankelijk door middel van veenrivieren, waaronder de Ee. De Ee ontsprong in een veenmoeras en liep ten noorden van Woudsend richting IJlst.⁶⁷ Op de bodemkaart is dit nog goed te zien, doordat hier een dikkere laag klei is afgezet. IJlst dankt haar naam aan de rivier de Ee. Ee verwijst naar Ieleke of Yleke wat ‘aan de Ee-waterloop’ betekent.⁶⁸

Rond het jaar 1000 werd er ten noorden van IJlst begonnen met het ontginnen van het veen. Waarschijnlijk ten noorden van IJlst tussen de *Oude Rien* en de *Hemdijk*.⁶⁹ Het veen werd vanuit het riviertje ontgonnen door afwateringssloten haaks op de natuurlijke waterloop te graven (zie figuur 7). Parallel hieraan werden dwarssloten en greppels gegraven.⁷⁰ Het land werd ontwaterd en de begroeiing afgebrand om het geschikt te maken voor akkerbouw.⁷¹

Het ontwateren had grote gevolgen voor de bodem. Het veen kwam in contact met zuurstof, waardoor de bovenzijde van het veen verdroogde. Dit zorgde voor daling van het maaiveld. De bodemdaling leidde vervolgens opnieuw tot wateroverlast. De sloten werden dieper gegraven en het hele proces begon van voor af aan opnieuw.⁷² De bodem was na tweeënhalve eeuw gedaald tot drie meter. De grond werd te nat voor akkerbouw, waardoor het alleen nog geschikt was als

>> **Figuur 7 Schematische weergave van een veenontginning**
Bron: Het verhaal van Smallerland. Landschapsbiografie

⁶⁷ Jan Klaas de Cock, 'De veenontginningen rond Sneek en IJlst', *It Beaken: meidielingen fan de Fryske Akademy*, ISSN, 005-738x, vol. 46 (1984) : 129-149, 144.

⁶⁸ G. van Berkel en K. Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen herkomst en historie*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum, 2006, 217.

⁶⁹ Cock, 'De veenontginningen rond Sneek en IJlst', 144.

⁷⁰ Bakker, 'Het ontstaan van het Sneekermeer', 58.

⁷¹ Ibidem, 58-60.

⁷² S. Barends (red), *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2010, 66.

hoiland of het beweiden van veen.⁷³

Het veranderde landschap door veenontginning dwong de boeren tot specialisatie. De boeren stapten geleidelijk over van graan op vee. Tussen 1300 en 1450 was er sprake van een economische bloeiperiode waardoor dorpen als IJlst en Sneek uitgroeiden tot kleine steden. De ontwateringsloten waren daarnaast ook geschikt om te bevaren. De handel bloeide hierdoor op. De steden werden lokale overslagmarkten voor boter, kaas, vlees, vis, zout en hout. Vanaf de dertiende eeuw groeide de vraag naar vlees en zuivel in de opkomende steden in Vlaanderen en Holland. Dit was een extra stimulans om over te stappen op de veehouderij.⁷⁴ Vanaf de middeleeuwen werd boter het belangrijkste Friese exportproduct. Grutte Pier gebruikte het zelfs om Friezen en niet-Friezen van elkaar te onderscheiden met het volgende rijmpje: *‘Bûter, brea en griene tsiis, wa dat net sizze kin is gjin oprjochte Fries’*.⁷⁵

In de zestiende en zeventiende eeuw groeide Nederlandse landbouw uit van zelfvoorzienende boeren (*peasants*) tot gespecialiseerde, op de markt gerichte boeren (*farmers*).⁷⁶ Op kaarten uit de zestiende eeuw van IJlst is te zien dat men toen al overgestapt was op de veehouderij. De boeren werden welvarender. Het gemiddeld aantal melkkoeien steeg naar 10 tot 15.⁷⁷ Rond 1500 werkten in Nederland nog ongeveer drie op de vijf mensen in de landbouw, aangezien de

⁷³ Bakker, ‘Het ontstaan van het Sneekermeer’, 62.

⁷⁴ Jan Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2008, 75.

⁷⁵ Vertaling: ‘Boter, brood en groene kaas, wie dat niet kan zeggen is geen oprechte Fries’

landbouw een zeer lage productiviteit kende.⁷⁸ In de zestiende en zeventiende eeuw was dit al gestegen en kon het surplus verhandeld worden. De boter, kaas en andere producten werden verhandeld naar de Hollandse steden en vandaar door naar Engeland. Vanaf 1870 werd de Friese boter rechtstreeks via de Harlingerhaven, naar Londen verhandeld. Harlingen was de grootste boterhaven van Nederland.⁷⁹

⁷⁶ B. M. A. de Vries (red.) *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. Demografie, economie, maatschappij en cultuur in West-Europa, 1450-2000*. Groningen: Martinus Nijhoff, 2000, 67-68 en 73-75.

⁷⁷ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 77.

⁷⁸ Hans Righart (ed.) *De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen*. Meppel/Amsterdam: Boom Open universiteit, 1991, 72.

⁷⁹ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 177.

2.2 Van veen naar weide

Het zijn de boeren geweest die het landschap in het Lage Midden hebben gevormd en geschikt gemaakt voor vogels die wij later weidevogels zijn gaan noemen. Voordat het land in cultuur werd gebracht leefden weidevogels in open zeggenmoerassen, hoogvenen, kwelders, schorren en begroeide strandvlakten.⁸⁰ De aanwezigheid van water was een vereiste.⁸¹ Tegenwoordig vinden zijn dit soort landschappen nog te vinden in Noord-Amerika en Azië (zie figuur 8).

Familie van de grutto (*Limosa limosa*) zoals de rode grutto (*Limosa haemastica*) en de marmergrutto (*Limosa fedoa*) broedden nog steeds in dit soort landschappen. De rode grutto in kletsnatte zeggenmoerassen in arctisch Noord-Amerika rond de Hudson Bay. De marmergrutto in de gematigde prairiegebieden in de Verenigde Staten en Canada.⁸² Een ondersoort van de Nederlandse grutto broedt op de steppes van Oost-Siberië, Mongolië en China.⁸³ Het natuurlijke landschap van onze grutto moet er ook zo ongeveer hebben uitgezien.

In de prehistorie leefden in dit soort graslanden en hoogvenen grutto's. Wanneer ze precies opdoken in het huidige Nederland is niet bekend. Er zijn weinig archeologische vondsten van grutto's.⁸⁴ In Schipluiden bij Delft in Zuid-Holland is de oudste archeologische vondst gevonden. Er zijn drie botjes van de Rosse grutto gevonden. De resten dateren van ongeveer 3600 voor Christus. In West-

>> **Figuur 8** Huidige landschap Hudson Bay, Noord-Amerika

⁸⁰ Beintema, *De grutto*, 81.

⁸¹ Beintema, *Ecologische Atlas*, 56.

⁸² Beintema, *De grutto*, 61.

⁸³ Ibidem, 68.

⁸⁴ Hetteema, *Grondrecht voor de grutto*, 63.

aantal grutto's in Nederland. In 1636 wordt de grutto vermeld in het vogelboek *Jacht-Bedrijf*. In 1770 werd de grutto beschreven als een broedvogel van hooilanden. Er wordt echter niet gemeld hoeveel er voorkwamen, er wordt slechts vermeld dat de grutto voor kwam in bepaalde gebieden. In 1815 werd aangegeven dat de grutto nergens zo algemeen is als in Nederland.⁹¹

In het verleden werden vogels gemeld als prooi waren voor de jacht of schadelijk voor de landbouw waren. Weidevogels werden gevangen voor de consumptie. Het waren luxeproducten en stonden op het menu van de welgestelden.⁹² Er zijn enkele schilderijen die weidevogels afbeelden als jachtbuit (zie figuur 10). De Rijk schat het aantal grutto's tussen 1500 en 1920 in relatie met het aantal Kievieten dat in een bepaald gebied voorkwam op maximaal 20.000 broedparen. Grutto's – en weidevogels in het algemeen – kwamen voor 1900 minder voor dan na 1900.⁹³

Voor het veenlandschap is één belangrijke lange termijn ontwikkeling te ontwaren: de bodemdaling als gevolg van de ontginning van het veen. Het landschap transformeerde daardoor van een woest, ontoegankelijk zompig moerasachtig gebied in een gecultiveerd boerenlandschap. De boeren begonnen het veen te ontginnen, waardoor het in cultuur gebrachte land geleidelijk aan steeds geschikter werd voor de grutto. De grutto heeft daarop zijn natuurlijk leefomgeving geleidelijk aan verruild voor het gecultiveerde land. Boeren hebben bijgedragen aan het optimale landschap van de grutto.

Het landschap heeft de boeren mogelijkheden gebracht

⁹¹ Jan Hendrik de Rijk, *Vogels en mensen in Nederland 1500-1920*. Amsterdam: proefschrift, 2015, 112.

⁹² Ibidem, 119.

⁹³ Ibidem, 160.

>> *Figuur 10 Jachtleven, Pieter Withoos 1654-1693. Aan de boom in het midden hangt een grutto. Bron: Nottingham Castle Museum and Art Gallery*

De min of meer gedwongen overstapt op veehouderij heeft de boeren in dit landschap veel welvaart gebracht. Het bracht de boeren ook uitdagingen zoals wateroverlast. Een bedreiging die altijd op de loer lag. Het landschap heeft in die zin de basis gelegd voor de verdere ontwikkelingen op economisch, technologisch, mentaal en politiekgebied. In dit hoofdstuk is niet ingegaan op de economische, technologische, culturele en politieke ontwikkelingen in deze periode in relatie met de lange termijn ontwikkeling. In de volgende hoofdstukken zal er onderzoek worden gedaan hoe die verschillende lange, middellange en korte termijn ontwikkelingen het landschap van de grutto in de twintigste eeuw gevormd heeft.

Hoofdstuk 3. De landbouw komt op stoom: 1880 – 1935

‘Als al die mooie bloemen in vollen bloei staan, dan dansen op windstille dagen duizenden vlindertjes boven de bonte wei’⁹⁴

Nederland moest zich meer bewust worden van de pracht en praal van de bonte wei aldus Jac. P. Thijssse. Voor Verkade schreef hij een album over *De Bonte wei*. Het sparen van fraaie plakplaatjes kon op die manier gecombineerd worden met natuureducatie. De weilanden waren rond 1900 nog *bont*. Voor de meeste mensen was dit vanzelfsprekend niets bijzonders.

De natuurbescherming, die aan het begin van de twintigste eeuw als reactie op de industrialisatie opkwam, vond de natuur en het landschap niet iets vanzelfsprekend en wel bijzonder en de moeite waard om te beschermen. De samenleving stond aan de vooravond van een nieuwe wereld. Het zou de levenswijze van mensen ingrijpend veranderen, maar ook het landschap.

In dit hoofdstuk zal onderzocht worden wat voor gevolgen deze vroege mechanisering heeft gehad op de landbouw, het landgebruik en het landschap tussen 1880 en 1935. Dat wordt gedaan aan de hand van de boerderij Rispen State in de Ruterpolder. In de eerste paragraaf zullen de economische en technologische ontwikkelingen in de landbouw tussen 1880 en 1935 worden beschreven die effect hebben gehad op het landschap van de grutto. In de tweede paragraaf zal nader worden ingegaan op de mentale

>> **Figuur 11 Koe melken in de melkbocht** Bron: **Fries Filmarchief**

⁹⁴ Thijssse, *De bonte wei*, 53.

ontwikkelingen rondom natuur en landschap en de landbouwpolitiek. In de slotparagraaf zal geanalyseerd worden wat de verschillende ontwikkelingen voor invloed hebben gehad op het landschap van de grutto aan de hand van het factorenmodel.

3.1 Van boterkarn tot melkfabriek

Gras is voor elke melkveehouder van belang voor de melk- en mestproductie en hooi is eeuwenlang van belang geweest om de veestapel de winter door te krijgen. Dat was niet anders in 1870. Het draaide uiteindelijk allemaal om de melk. De koeien werden tweemaal daags gemolken. 's Winters in de stal, zomers op een vaste plek in het weiland. De melkbocht of *jister* in het Fries. Een stuk grond van 20 bij 50 meter omringd door een sloot of een hek was waar de koeien met de hand werden gemolken.⁹⁵

De koeien werden met de hand gemolken. De eerste melkmachines werden al in de negentiende eeuw uitgevonden, maar het waren voornamelijk grote boeren die zich een melkmachine konden veroorloven. De meeste boeren bleven met de hand melken zo'n 'stomme, hersenlooze en harteloze' machine kon een goede melker toch niet vervangen.⁹⁶ De koeien kregen elk jaar in april of mei een kalf, zodat de melkproductie een tijdlang constant bleef. In juli of augustus werd de koe opnieuw drachtig gemaakt en begon de hele

cyclus weer van vooraf aan.⁹⁷

De melk werd in melkbussen vervoerd per boot naar de boerderij. De boerin bewerkte de melk op de boerderij. De melk moest rusten op een koele plek, de room in de melk had dan de tijd om naar boven te drijven. Vervolgens kon de room gemakkelijk van de melk worden afgeschept, opgewarmd en met een scheut melk worden gekarnd. Het karnen vormde klonten die eruit werden geschept en uitgespreid, met zout bestrooid en gekneed. En de boter was een feit.⁹⁸

De snel groeiende bevolking en de gunstige economische ontwikkelingen halverwege de negentiende eeuw zorgden ervoor dat de prijzen voor landbouwproducten zoals boter stegen. Boter was niet langer een onbetaalbaar luxe product voor de uitdijende groep arbeiders en middenklasse. IJlst werd op deze manier verder opgenomen in het netwerk van steden en dorpen en fungeerde als het achterliggende land van de Hollandse, maar ook Engelse steden. Antrop noemt dit in zijn theorie *urbanisation*. De Nederlandse landbouw sprong in dit gat en ontwikkelde zich tot een export-landbouw.⁹⁹ Met name de export naar Engeland nam toe, Friesland werd ook wel de 'tuin van Londen' genoemd.¹⁰⁰ Het internationale netwerk dat ontstaan was in eerdere eeuwen intensiverde hierdoor. *Globalization* zorgde ervoor dat de lokale markt van IJlst werd opgenomen in de interregionale markten.

De interregionale markt bracht de Friese boeren

⁹⁵ Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

⁹⁶ Hans Miltenburg en Reimer Strikwerda, 'Bijna twee eeuwen geschiedenis van machinaal melken. De lange weg van melkmeid tot melkrobot', *Veeteelt*, Nr. 2 (oktober 2009) : 60 – 63, 63.

⁹⁷ Ibidem, 104.

⁹⁸ Ibidem, 104.

⁹⁹ Simon van den Berh, *Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985*. Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2004, 25.

¹⁰⁰ Lintsen, 'Techniek en modernisering', 104.

welvaart, maar maakte hen ook kwetsbaar voor de grillen van de markt. De Denen produceerden boter op basis van wetenschappelijke inzichten in fabrieken. De Friese boeren die hun producten nog op de boerderij produceerden kregen het zwaar te verduren. Om de concurrentie bij te houden gingen sommige boeren knoeien met hun boter, maar ook de Friese boeren zagen in dat fabrieksproductie de toekomst was.

Nadat de Friese boeren overstap waren gegaan schoten zuivelfabrieken als paddenstoelen uit de grond. Dit was de eerste ‘golf’ van mechanisering in de landbouw. De zuivelfabrieken hadden nog niet directe gevolgen voor het landschap van de grutto, maar vormden wel de basis voor de verdere mechanisering. De melkfabrieken gingen stads- en dorpsgezichten domineren. Met de honderden fabrieken voegde de zuivelsector zich letterlijk in het industrialiserende Nederlandse landschap.¹⁰¹ Daarnaast veranderde ook het boerenbestaan door de melkfabriek. Er werden hygiëne en kwaliteitseisen gesteld aan de geleverde melk. Nieuwe technieken binnen de landbouw vonden sneller hun weg naar de boeren door de melkfabriek. Het leidde niet zozeer tot schaalvergroting, maar tot intensivering van het landgebruik. Met name kleine boeren hadden voordeel bij de fabriek, ze hoefden nu zelf niet meer het arbeidsintensieve werk te doen, waardoor ze meer aandacht konden schenken aan hun koeien. De gemiddelde melkgift steeg tussen 1880 en 1910 van 2260 kilo naar 2970 kilo melk.¹⁰²

¹⁰¹ Pim Reinders en Aad Vernooij, *Alles van melk. Geschiedenis van de Nederlandse zuivelindustrie*. Zwolle: WBOOKS, 2013, 22.

¹⁰² Reinders, *Alles van melk*, 23.

¹⁰³ Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

Ûngetiidzje

Tussen 1870 en 1935 was de boer gebonden aan zijn grond. Er konden niet meer koeien gehouden worden dan er hooi voorradig was en de veestapel bepaalde daarnaast de mestproductie. Het land werd bemest met datgene wat de koeien leverden. Het aantal koeien dat een boer hield varieerde tussen de twee en dertig. Iemand mocht zich boer noemen als hij tien of meer koeien had, waren het minder dan tien koeien – tussen de twee en negen – dan werd iemand koemelker genoemd. Het *spultje* van een koemelker was vaak niet meer dan een schuurtje en een mestvaalt.¹⁰³

De boeren hielden hun vee van oktober tot mei op stal. Zij aan zij stonden de koeien vastgebonden aan de hoornen of de hals.¹⁰⁴ De meeste stallen waren ‘grupstallen’. In de Friese grupstal stonden de beesten met hun kop naar de muur, in de Hollandse variant met hun achterwerk naar de muur. ‘*San stal dat hie winters wat, der wie it altyd lekker smûk. Faak kâld waar en ast der yn kaamst, as jongen ek, dan wie it sa lekker waarm*’. Elke Friese stal had het bekende *bûthûsbankje* een bankje in de stal vanwaar het vee kon worden bekeken.¹⁰⁵

In de grupstal liepen twee groepen of goten. In de grup werd de urine opgevangen, terwijl de stront zich vermengde met het stro. Het mengsel van stro en stront werd twee keer per dag afgevoerd met een kruiwagen naar de mestvaalt. De boer had op deze manier genoeg ruige mest of *rûche dong* om in het voor- en najaar op zijn land aan te brengen.¹⁰⁶ De

¹⁰⁴ Harm en Foppe Kielstra, *Buorkje yn Fryslân. In skets fan it boerelibben yn’e tweintichste ieu*. Gorredijk: Bornmeer, 2008, 21.

¹⁰⁵ Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

¹⁰⁶ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 176.

halfverteerde resten in de rûche dong had grote voordelen, ook voor de grutto. Het zorgde voor een langzame bemesting, die schommelingen in de nutriëntenbalans minimaliseerden en daarnaast zorgde voor een luchtige bodemstructuur. De regenwormen trokken de stront en stro strootje voor strootje de grond in waar het geleidelijk werd verteerd.¹⁰⁷ De regenwormen vormen voedsel voor de grutto.

De gier (urine verdund met water) werd in het voorjaar gebruikt om het gras een snelle groeisprint te geven. De rûche dong werd met paard en wagen over het land uitgereden. Het werd met een mestvork van de kar op het land gesmeten. Vervolgens moesten de vele mestbultjes over het land worden verspreid. Het duurde soms weken voordat alles verspreid was over het land. Vanaf de jaren dertig maakte de boer soms gebruik van een weidesleep om de mest helemaal fijn te krijgen.¹⁰⁸ Dit werd vroeg in het jaar gedaan, waardoor grutto's hier weinig last van hadden.

Er waren boeren die gebruikt maakten van compost en mest uit steden en allerlei soorten afval uit de nijverheid en visserij om hun land te bemesten, voornamelijk in Noord-Brabant en Noord- en Zuid-Holland.¹⁰⁹ Eeuwenlang waren dit de enige bemestingsmanieren, maar halverwege de negentiende eeuw kwam hier verandering in. *Guano*, verdroogde vogelmest uit Peru een voorloper van de kunstmest had een sterk bemestende waarde en maakten de

¹⁰⁷ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 176

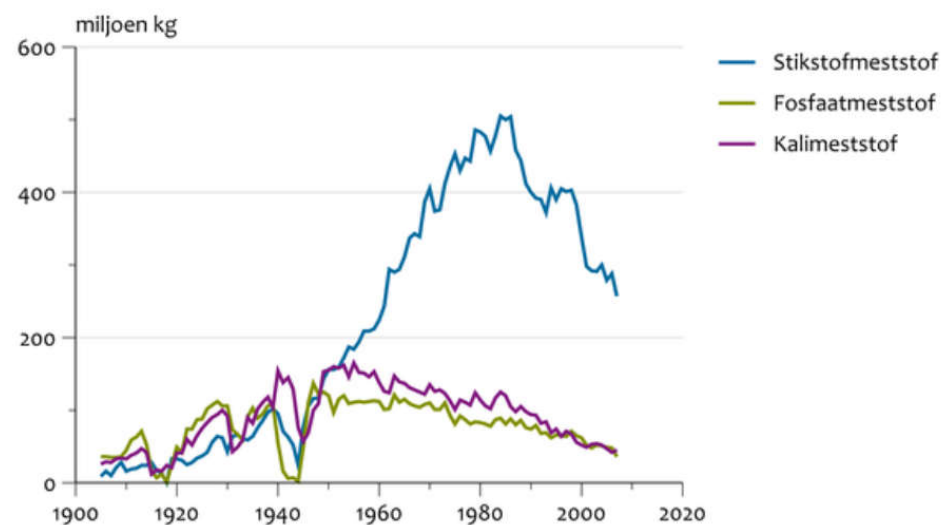
¹⁰⁸ Kielstra, *Buorkje yn Fryslân*, 46.

¹⁰⁹ Jan Luiten van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*. Wageningen: Proefschrift, 1985, 252.

boeren minder afhankelijk van hun veestapel.¹¹⁰ Vanaf 1870 deed moderne kunstmest gebaseerd op wetenschappelijke bemestingsleer zijn intrede. In de vijfentwintig jaar na 1890 nam het gebruik van kunstmest zeer sterk toe in Nederland.¹¹¹

Het hoge aantal koeien in Friesland, in vergelijking met de rest van Nederland, en de vruchtbare grond maakte dat er weinig belangstelling was voor kunstmest.¹¹² Het bemesten

Kunstmestgebruik

>> **Figuur 12** Kunstmestgebruik in Nederland Bron: CBS/LEI

¹¹⁰ H. W. Lintsen, 'Techniek en modernisering. Landbouw en voeding', *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel 1*. Zutphen: Uitgeverij Walburg Pers bv, 1992, 58.

¹¹¹ Zanden, *De economische ontwikkeling*, 253-254.

¹¹² Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

van grond met kunst had geen directe gevolgen voor het toenemen van grutto's in Friesland. Op de armere zand- en veenkoloniale gronden heeft het gebruik van kunstmest positieve effecten gehad voor de grutto. De intensievere bemesting van armere gronden zorgde ervoor dat er meer voedsel kwam, waardoor tussen 1900 en 1940 de grutto haar broedgebied kon uitbreiden vanuit de traditionele gruttogebieden.¹¹³ Het (kunst)mest gebruikt bleef gemiddeld beneden de 50 kg zuivere stikstof per hectare (zie voor een overzicht figuur 12).¹¹⁴

Het Lage Midden kende goede hooioogsten.¹¹⁵ In Zuidoost-Friesland moesten veel boeren hooi aanvoeren via zogenoemde hooiwegen, omdat hun eigen land niet genoeg produceerde.¹¹⁶ Het land van een boer was onderverdeeld in hooiland, weiland en hooiweide. In IJlst waren met name weilanden en hooiweides. De koeien graasden vaak op huiskavels dichtbij de boerderij. De koeien werden verweid, zodra het gras op begon te raken.¹¹⁷ Aan het gedrag van de koeien kon de boer zien of het al tijd was om ze te verweiden. De concurrentie om gras tussen de koeien leidde tot een vermindering van de melkgift. Dat wilde de boer voorkomen.¹¹⁸ Boeren hadden relatief weinig koeien per hectare lag het aantal koeien tussen de 0,7 en 1 tussen 1870 en 1930.¹¹⁹

¹¹³ Beintema, *Ecologische Atlas*, 70.

¹¹⁴ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 82.

¹¹⁵ Lintsen, 'Techniek en modernisering', 60.

¹¹⁶ Dennis Worst, 'Hooi halen stroomafwaarts. Het belang van hooiwinning voor de veenboeren in Zuidoost-Friesland', *De Vrije Fries*, 94 (2014) : 279 – 298, 282-283.

Het hooien werd traditioneel gedaan in de hooimaand juli. Het gras was gerijpt en het was warm genoeg waardoor het hooi sneller droogde. De hooioogst, in het Fries *ûngetiid*, was een arbeidsintensieve klus. Veel arbeiders waren nodig, waarbij in de negentiende eeuw ook arbeiders uit Duitsland werden gehaald, de zogenoemde hannekemaaiers. Het maaien werd tot de jaren dertig met de zeis gedaan. Voor dag en dauw

>> **Figuur 13 Twee zichters, Ids Wiersma, 1930 Bron: Collectief FB Oranjewoud**

¹¹⁷ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 54.

¹¹⁸ Eijerman, 'En de bonte wei dan', 150.

¹¹⁹ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 54.

begonnen de maaiers het gras te maaien met hun seizen. In rijen van zes tot acht maaiers naast elkaar werkten zij, tegelijk zwaaiend met hun seis, het veld af.

Het gemaaide gras werd op het land te drogen gelegd. Het hooi werd gekeerd om ook de onderste laag te drogen. Het drogen kon soms dagen duren. 's Avonds werd het hooi tot hopen geharkt om het te beschermen tegen vocht. De volgende dag werd het opnieuw verspreid over het land. Het maaien en hooien kon wel een maand in beslag nemen, voordat al het hooi droog genoeg was om in de hooibergen of –schuren opgeborgen te worden.

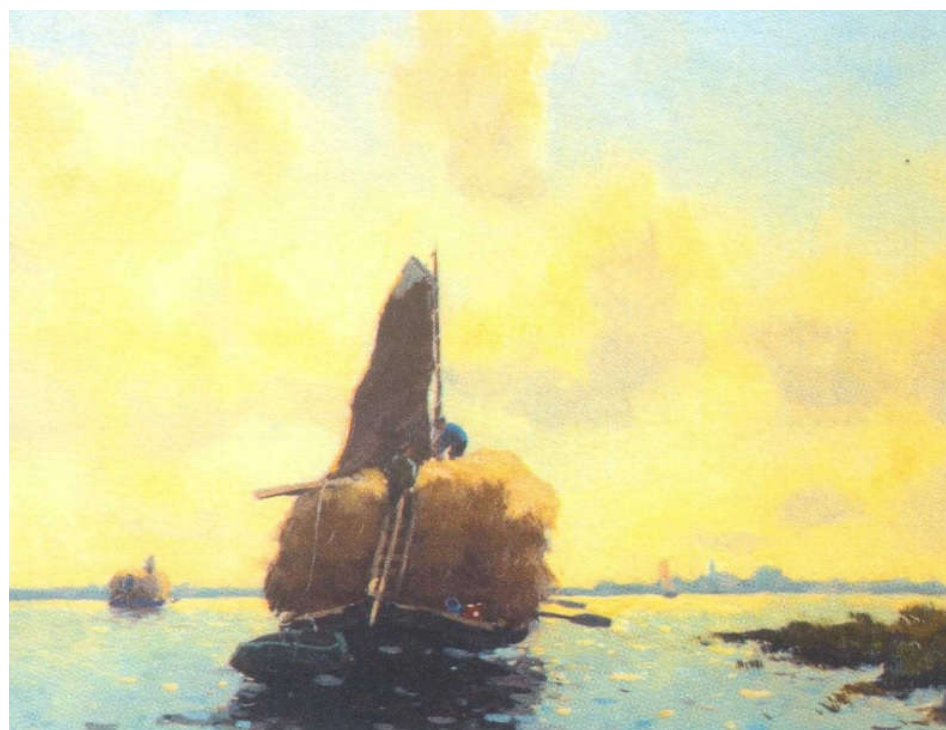
Als het hooi droog genoeg was kon het bij elkaar geharkt of 'gejaagd' worden tot 'roken', grote hooibulten. De 'roken' stonden enkele dagen te 'dampen' of uit te 'roken' alvorens het hooi naar de hooiberg- of schuur gebracht kon worden.¹²⁰ Veelal werd het hooi met de praam (zie figuur 14) naar de boerderij gebracht, enkele boeren hadden een 'draai' over de sloot en konden met de hooiwagen het hooi binnenhalen. Het werk werd tot in de jaren dertig allemaal met de hand gedaan. In de jaren dertig deed de maaibalk zijn introductie. De maaibalk was een door paarden getrokken maaimachine. De Nederlandse percelen waren echter niet altijd geschikt voor de maaibalk. De percelen waren vaak te klein en de oppervlaktes te weinig egaal. De machines raakten bovendien vaak verstopt. De maaimachine werd door Thijssse bestempeld als een 'maairamp':

'Luid ratelt de maaimachine door 't hooiland. De zwaluwen zwermen er om heen en vinden een gemakkelijke en rijke buit

¹²⁰ J. Le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland. Deel 9*, 1811, 209.

*in 't gewriemel van de wolken van vliegen en mugjes, die uit het vallend gras worden opgeschrikt. Boven de zwaluwen staan hoog in de lucht de jammerende kieviten, grutto's en tureluurs, die hun jongen bedreigd zien, of die zelfs nog een laat legsel te bebroeden hebben.'*¹²¹

De grutto's ondervonden enigszins last van de vele arbeiders die werkten in het hooi. De rust werd voor enkele weken

>> **Figuur 14 Hooi op praam, Egnatius Ydema, 1876-1937**

¹²¹ Thijssse, *De bonte wei*, 47.

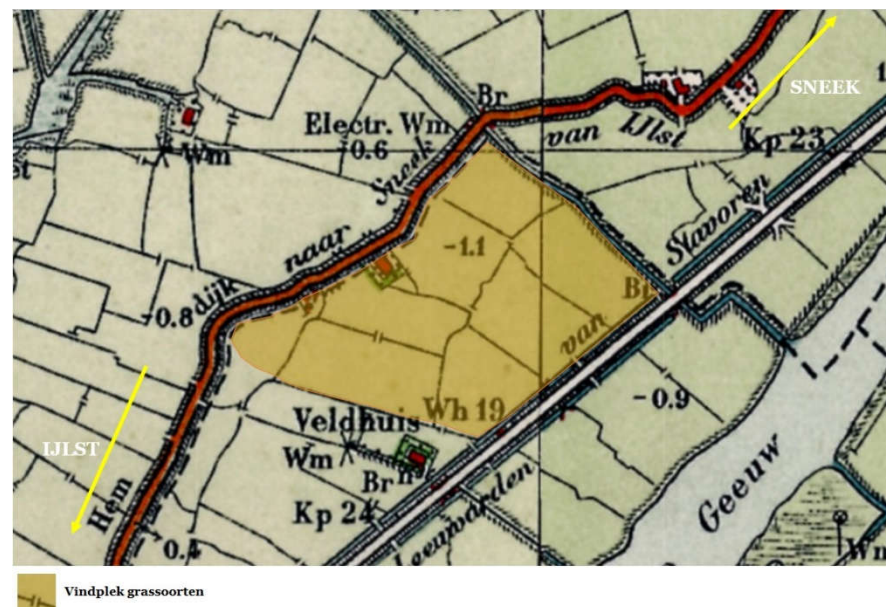

verstoord. Met een zeis kon ongeveer 0,4 hectare per dag per maaier gemaaid worden. Paard en maai balk deed ongeveer het werk van tien mannen.¹²² Het tempo lag hierdoor laag, waardoor kuikens en volwassen vogels in staat waren om hun heil elders te zoeken. Het maaien vanaf juli betekende ook dat de meeste grutto's hun kuikens 'vliegklaar' hadden. In hooilanden kwamen zelfs het hele jaar geen tot weinig mensen, alleen als er gehoid moest worden.

De samenstelling van het grasland tussen 1900 en 1930 is moeilijk precies vast te stellen. Er zijn geen foto's overgeleverd. We zijn daardoor aangewezen op de weinige beschrijvingen van tijdsgenoten. Het was vanzelfsprekend, waardoor er niet veel over geschreven werd, alleen door natuurliefhebbers zoals Thijsse. Het Verkadealbum *De Bonte wei* werd al eerder aangehaald. In dit album beschreef Thijsse de flora en fauna die men kon vinden in het weiland. De meeste bloemen waren te vinden op de plekken die het minste opbrachten voor de boer. De beste gronden, die ook de hoogste pacht opbrengsten hadden, bestond voor 90 procent uit gras aldus Thijsse.¹²³ De Ruterpolder kende goede gronden, vooral rondom de boerderijen. In de Kalfspolder lagen de weilanden lager, waardoor ze ook minder opbrachten. Thijsse beschrijft niet specifiek de Friese weiden.

Voor de jaren dertig kunnen we een inkijk in het weiland krijgen door middel van een oud schrift met gedroogde grassen. Sytze Boschma, boerenzoon wonende aan de Hemdijk tussen IJlst en Sneek, heeft rondom zijn ouderlijk huis grassen geplukt en gedroogd (zie figuur 15). In zijn schrift

heeft hij in totaal 16 grassoorten geplukt: gerstgras, kamgras, goudhaver, zachte dravik, kroppaar, wollig zorggras, reukgras, geknikte vossenstaart, ruw beemstergras en zes onbenoemd (zie figuur 16).¹²⁴

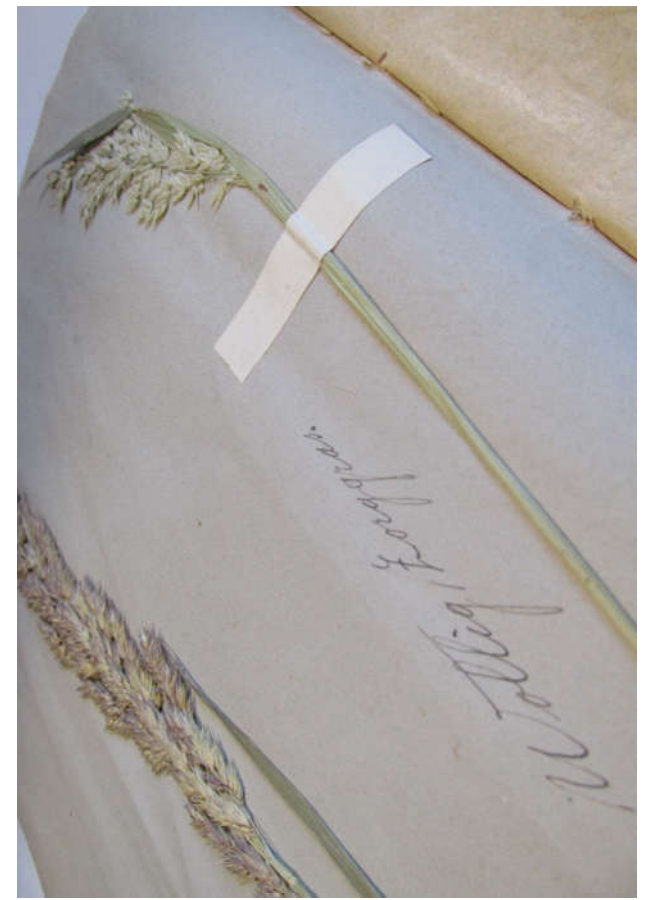
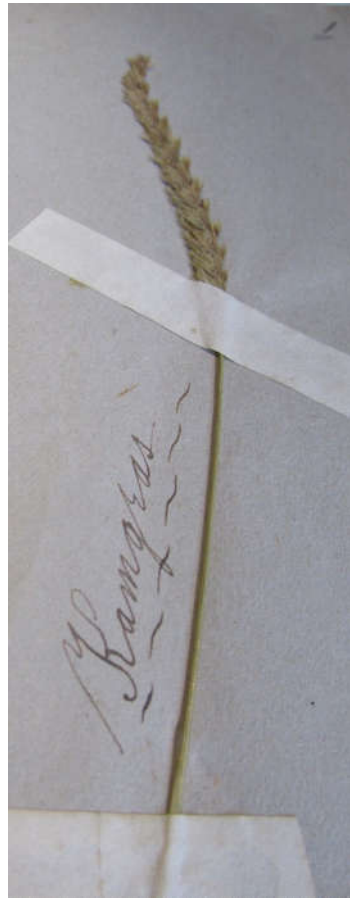
Figuur 15 De plek tussen IJlst en Sneek waar de grassoorten van Sytze Boschma zijn geplukt Bron: Bonneblad 1930.

¹²² Thijsse, *De bonte wei*, 34

¹²³ *Ibidem*, 52.

¹²⁴ Schrift met grassoorten 1925, Sytze Boschma.

>> **Figuur 16** Grassoorten uit het schrift van Boschma: gerstgras, kampgras, zachte daverik en wollig zorggras

Dit zijn soorten die algemeen voorkomen in schraal bemeste natte gras- en hooilanden.

Het landschap tussen 1900 en 1930 was open. Bomen waren er bijna niet, alleen rondom de stad en boerderijen. Er is één schilderij met zicht op IJlst van Ids Wiersma (zie figuur 17). Vanaf de huidige Lemmerweg tussen Sneek en Jutrijp heeft Wiersma destijds geschilderd. Er zijn eigenlijk bijna geen bomen te bekennen, dat is ook te zien op andere schilderijen van Wiersma rondom IJlst. Thijsse maakte in de zomers van 1914 en 1915 verschillende fietstochten door Friesland. Hij deed ook IJlst aan. Hij beschrijft het landschap als weids waardoor zich smalle weggetjes kronkelen.¹²⁵

In de jaren dertig is het landschap open gebleven zoals ook te zien is op een luchtfoto van IJlst uit die tijd. De foto kijkt uit op het noorden met de Geeuw en de spoorlijn Stavoren-Leeuwarden.

Nattigheid

Volgens Braudel bepalen de structuren van de lange termijn de middellange en korte termijn. De bodemdaling en daarmee gepaard gaande wateroverlast is een structuur in het boerenlandschap. Vanaf de veenontginning vechten boeren tegen het overtollige water. Het is daardoor ook dat Friesland de natste provincie van Nederland was.¹²⁶ Er werden oplossingen bedacht om het water af te voeren, maar die waren vaak tijdelijk. Het water kwam steeds weer terug. In de negentiende eeuw waren boeren overgegaan op grootschalige bepoldering en bemaling, als reactie op de watersnoodramp

¹²⁵ Hugo Kingmans, *Friesland. In de voetsporen van Jac. P. Thijsse*. Drachten/Leeuwarden: Friese Pers Boekerij Bv, 1993, 63.

>> **Figuur 17** Boven: *Gezicht op IJlst*, Ids Wiersma, 1915
Bron: *Fries Scheepvaart Museum* Onder: *Gezicht op IJlst* 1930

¹²⁶ W. C. Visser, *De landbouwwaterhuishouding van Nederland*. Commissie onderzoek landbouwwaterhuishouding Nederland TNO, 1958, 34.

van 1825.¹²⁷ Het water werd te lijf gegaan met molens. Het grondgebied telde in 1849 maar liefst twaalf windwatermolens. Elke molen bemaalde één polder. De molens hadden een nummer of een naam zoals ‘Spûkmûne’, ‘Reade Mûne’, ‘De Groenkop’, ‘De Ruiters’ en ‘Terpensmolen’.

De Ruiters- en Groenkopmolen stonden aan het Zouw en bemaalden gelijknamige polders (zie figuur 18). De Ruterpolder was opgedeeld in tweeën. Het grootste gedeelte werd bemalen door de Ruitersmolen, terwijl het noordelijke deel ‘Oude polder’ werd bemalen door een kleinere molen aan de Geeuw. De bemaling was erg versnipperd. Er was behoefte aan een betere bemaling wat in 1913 leidde tot de oprichting van het waterschap Hommerts-Sneek.¹²⁸ Niet iedereen wilde opgenomen worden in dit grote waterschap. De molens bleven tot 1915 in functie tot er in Jutrijp een stoomgemaal werd gebouwd die over de capaciteit beschikte om het hele waterschap te bemalen. De Oude polder ondervond weinig profijt van het centrale stoomgemaal, waardoor het vanaf 1919 werd bemalen door een Amerikaanse windmotor.¹²⁹ De relatief lage prijs, onderhoud en makkelijke bediening maakten de windmotor populair. Een ander voordeel van de windmotor was dat de molen zichzelf naar de wind kon richten en het veel minder wind nodig had om te draaien.¹³⁰

De verbeterde bemaling zorgde voor een verbetering

¹²⁷ J. Dijkstra, *Droege fuotten. Onderzoeksgids voor de Friese waterstaatsgeschiedenis*. Leeuwarden: Ryksarchyf, 1998, 38.

¹²⁸ H. de Raad, *Boezemwaterschappen en polders in Midden-Friesland. Verzamelinventaris van de gedeponeerde archieven van het waterschap De Middelsékrite 1729-1987*. Sneek: Waterschap Middelsékrite, 1994, 207.

¹²⁹ Ibidem, 208.

>> *Figuur 18 Rutersmolen, IJst Bron: Edsko Hekman*

van het grasland en een hogere opbrengst. De voor boeren gewenste grassen zoals Engels raaigras en beemdgrassen gedijen beter op drogere gronden.¹³¹ In de moderne landbouw wordt een onderscheid gemaakt tussen ‘afwatering’ en ‘ontwatering’. Afwatering is het afvoeren van het teveel aan (oppervlakte)water door waterlopen, ontwatering is het afvoeren van het overtollige (grond)water door middel van drainbuizen en greppels.¹³² De technologische verbeteringen maakte het mogelijk om het overschot aan water sneller af te voeren. De mogelijkheid om de waterhuishouding te

¹³⁰ Henk Dijkstra, ‘Het korte leven van de windmotor’, *Historisch Tijdschrift Fryslân*, Vol. 20, Nr. 5 (september/oktober 2014) : 24 – 27, 27.

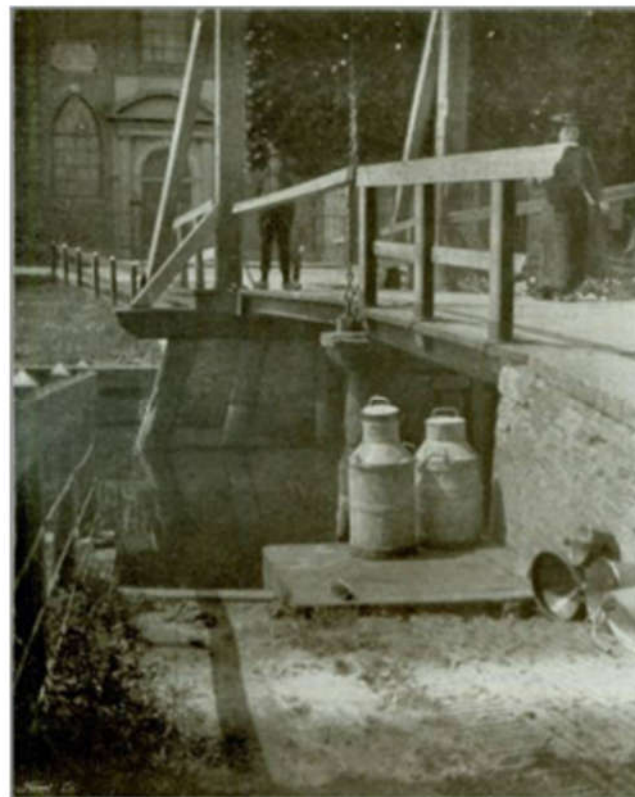
¹³¹ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 70.

¹³² Jan Bieleman, ‘De cultuurtechnische verbouwing van Nederland. Bodemverbetering en waterbeheersing’, *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 3. Landbouw en voeding*. Zutphen: Wulburg Pers, 2000, 27.

beheersen onafhankelijk van het weer betekende een fundamentele doorbraak voor de landbouw. Het werd nu gemakkelijker dan voorheen om het water af te voeren.

Ondanks de verbeterde waterhuishouding, bleef het grondwaterpeil hoog. Het Lage Midden stond tot in de jaren zestig bij hevige regenval blank.¹³³ Er zijn geen betrouwbare gegevens over de waterstanden voor 1952. Er kan gesteld worden dat de waterstand tot 1950 hoog was. Het overtollige water kon makkelijker afgevoerd worden, maar het grondwaterpeil verlagen bleef lastig. De grondwaterstand stond in de winter tussen de 0 tot 20 centimeter onder het maaiveld en in de zomer tussen de 40 tot 70 centimeter.¹³⁴

>> *Figuur 19 Melkbussen staan klaar om opgehaald te worden tegenover de Doopsgezinde kerk in IJlst*
Bron: Fries Filmarchief

¹³³ Bieleman, 'De cultuurtechnische verbouwing van Nederland', 35.

¹³⁴ P. C. Jansen, M. Knotters, D. J. Brus & J. B. F. van der Horst, 2003.
Reconstructie van historische grondwaterstandskarakteristieken met

grondwaterstanden gemeten in de periode 1952-1955. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 614, 49-50.

>> **Figuur 20 Weidelandschap met koeien aan het water, Willem Maris, 1895-1904** Bron: Rijksmuseum

3.2 De ontdekking van het boerenlandschap

De industrialisering halverwege de negentiende eeuw en daarmee gepaard gaande verstedelijking verbrak de innige band tussen de mens en de natuur. De stad werd het symbool voor de industrialisering.¹³⁵ Het was er vies, het stonk en het was er lawaaiig en druk. De natuur en het landelijk gebied daarentegen was nog niet ‘bedorven’. Het leidde bij een deel van, met name stedelijke, burgers tot een nostalgische hang naar natuur en landschap.¹³⁶

De natuur en het boerenbestaan werd het ideaalbeeld voor deze stadsmens.¹³⁷ ‘Terug naar de natuur’ nam een hoge vlucht onder deze groep stedelingen. De (woeste) natuur werd een plek om te ontsnappen aan de drukte en viezigheid van de stad.¹³⁸ Het boerenleven werd gezien als het ‘ware’ leven. De boer leefde nog dicht bij de natuur, in tegenstelling tot de stadsmens. Landschapsschilders versterkten dit romantische beeld van natuur en boerenleven.

In Frankrijk was een stroming van romantische landschapsschilders ontstaan die het stadse leven achter zich lieten en zich vestigden buiten Parijs. De School van Barbizon werden zij later genoemd. De kunstenaar stond niet tegenover, maar middenin het landschap. Het landschap en de natuur

¹³⁵ Evans, *De eeuw van de macht*, 545.

¹³⁶ Lemaire, *Filosofie van het landschap*, 125.

¹³⁷ Christina van Staats-Vlasma, *Het land van Mauve: utopie of werkelijkheid? De verbeelding van het Gooise landschap in de periode 1880-1910 en de invloed ervan op de vorming van een ideaal landschapsbeeld*. Groningen: Masterscriptie landschapsgeschiedenis, 2010, 74.

¹³⁸ Ton Lemaire, *Filosofie van het landschap*. Amsterdam: Uitgeverij Ambo, 2011, 47.

moest kunnen worden ervaren. De plattelandsbewoners waren nog karakteristiek en schilderachtig en bewonderenswaardig.¹³⁹ De schilderachtige natuur en het landschap was nog volop aanwezig in de nabijheid van de stad en was gemakkelijk te bereiken op de fiets, met de tram of de trein. In Nederland kreeg de School van Barbizon navolging in de Haagse School met schilders als Jozef Israëls, Hendrik Willem Mesdag, Anton Mauve en vele anderen. Een Friese schilder van de Haagse School was Ids Wiersma en legde het Friese boerenleven vast op doek.

De natuur en het platteland kregen door de interesse van de stadsmens een extra functie: schoonheid. Het landschap werd een theater met de boeren als de hoofdrolspelers.¹⁴⁰ De stedeling bekeek het platteland met een andere blik, de blik van een buitenstaander, terwijl de mensen die het diepst in het landschap geworteld waren, de boeren, zich hier (nog) niet bewust van waren. Voor hen was het landschap vanzelfsprekend.¹⁴¹ De rijke stadsbewoners zagen het platteland als een gemythologiseerd en paradijselijk ideaal, terwijl de bewoners in werkelijkheid een hard en arm bestaan leden.¹⁴²

Het beeld van de stedeling en de kunstenaars was een vertekend beeld. Voor de bewoners van het boerenlandschap

¹³⁹ Wessel Krul, ‘Oorsprong, eenvoud en natuur. De bloeitijd van de kunstenaarskolonies, 1860-1910’ in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 122 (2007): 564 – 584, 568.

¹⁴⁰ Woude, *Een nieuwe wereld*, 190-192.

¹⁴¹ Lemaire, *Filosofie van het landschap*, 149.

¹⁴² Louise Fresco, *Hamburgers in het paradijs. Voedsel in tijden van schaarste en overvloed*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2012, 255-256.

was hun omgeving een werkplek. Het was ingericht om te produceren en werd gewaardeerd vanuit het oogpunt van de mogelijkheden die er waren om er een bestaan op te bouwen.¹⁴³ Het landschap was ingericht naar de fysieke kenmerken. De natste gronden brachten het minst op en werden gebruikt als hooiland. De hoger gelegen gebieden brachten meer op en werden daardoor gebruikt om vee te grazen. De rietkragen werden gebruikt om verschillende producten van te maken.

Het landschap bepaalde hoe dik de boterham was die men er kon verdienen. In het Lage Midden was dat veeteelt, maar daarnaast werd er volop gejaagd en eieren gezocht. Weidevogeleieren waren een delicatessen, maar ook de vogels zelf werden tot in de negentiende eeuw bejaagd. De vogels, waaronder de grutto, werden op de lokale markten verhandeld. Een grutto bracht op de markt in Heerenveen in 1887 gemiddeld 23 cent op. Grutto's waren niet erg geliefde handelswaar, de watersnip domineerde de markt.¹⁴⁴

De eieren van de Kievit waren favoriet. Er werd wel eens een enkel ei zelf opgegeten, maar ze werden voornamelijk verkocht aan handelaren. De eieren brachten veel op. De eieren werden tot in Londen verhandeld, waar de hogere kringen dol was op Kievitseieren.¹⁴⁵ De eieren waren daardoor kostbaar. In een goed jaar brachten de Kievitseieren per stuk

20 tot 30 cent op. Voor een dagloner een mooie bijverdienste, normaal verdiende hij tien cent per uur.¹⁴⁶ Het waren voor hen gouden eieren.

Er waren weinig beperkingen voor het zoeken van eieren. Aan het eind van de negentiende eeuw kwam hier verandering in. Er mocht tot 1 mei worden gezocht naar eieren, daarna was het verboden. Er kwamen stemmen op om deze datum naar voren te halen, want de uitroeiing van de Kievit was nabij:

‘Arme Kievitten, uw vervolging is groot! (...) Ja, de vervolging is zeer groot en de ondergang is spoedig daar, - binnen eenige jaren zal men hen voor altijd verdwenen zien, - onvermijdelijk bij de bestaande wet. De vermindering van onze Kievitten is reeds sedert het vorig jaar zichtbaar en sedert tien jaren hartverscheurend veel verminderd, zoo spreken onze landlieden.’¹⁴⁷

Zo schreef een ‘vriend van bescherming der dieren’ in een ingezonden stuk. Velen zagen niets in het beperken van de raaptijd. Het waren met name de poeliers, eierkopers en eierzoekers die tegen het vervroegen van de sluitingsdatum.¹⁴⁸ Het zou een ‘*ernstige aanslag op de broodwinning van honderden ‘kleine luyden’*’ zijn volgens een ingezonden stuk. Het was ook niet effectief volgens de schrijver aangezien de

¹⁴³ Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2013, 187 en Ton Dietz, Frank den Hartog en Herman van der Wusten, *Van natuurlandschap tot risicomaatschappij. De geografie van de relatie tussen mens en milieu*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008, 139.

¹⁴⁴ Rijk, *Vogels en mensen*, 127 en 129.

¹⁴⁵ Goffe Jensma, (red.) *Friese sport. Tussen traditie en professe*. Gorredijk: Bornmeer, 2009, 24.

¹⁴⁶ Jensma, *Friese Sport*, 26.

¹⁴⁷ *Leeuwarder Courant*, 6 april 1873.

¹⁴⁸ Rijk, *Vogels en mensen*, 145-146.

Fransen en Italianen de vogels over de grens massaal neerschoten.¹⁴⁹ Tussen 1901 en 1924 werden er in Friesland per jaar 40.000 tot 210.000 kievitseieren verhandeld. Niet alle jaren waren even goede ‘eierzoek’ jaren. Het topjaar was 1914 met 210.000 eieren.¹⁵⁰

Liefde voor de natuur

De interesse voor de natuur en het boerenbestaan, maakte de stedeling ook bewust van de kwetsbaarheid hiervan. De natuur en het landschap was iets wat bewaard en beschermd diende te worden. Schilders, die letterlijk een lijst rondom de natuur legden, leerde de stadsmens met een andere waarde naar het landschap kijken. Een waarde die beschermd moest worden.¹⁵¹

In geheel Noord-Europa kwam aan het eind van de negentiende eeuw de moderne natuurliefde op. Natuur verdween, dieren stierven uit en landschappen werden aangetast door de oprukkende industrialisering. Voor het eerst werd dit als ‘internationaal’ probleem gezien. Het landschap en de natuur verdiende bescherming.¹⁵² In Nederland brachten de al aangehaalde Jac. P. Thijsse en Eli Heimans de Nederlanders de liefde voor de natuur bij door artikelen en boeken te schrijven. Beide hadden een column in nationale dagbladen zoals *De Amsterdammer* en het *Algemeen Handelsblad*.¹⁵³ In navolging van nationale dagbladen besteden regionale dagbladen ook meer aandacht aan natuur.

¹⁴⁹ *Leeuwarder Courant*, 17-4-1911.

¹⁵⁰ Rijk, *Vogels en mensen*, 148.

¹⁵¹ *Ibidem*, 260.

¹⁵² Raf de Bont, *Dieren zonder grenzen. Over wetenschap en internationale natuurbescherming, 1890-1940*, *Tijdschrift voor de Geschiedenis*, Vol. 125, Nr. 4 (2012) : 520 – 535, 2.

De *Leeuwarder Courant* vermeldde vanaf 1880 elk jaar de vondst van het eerste kievitseï.¹⁵⁴ Elk voorjaar kwamen dagbladen met lyrische beschrijvingen over de lente.

Dezelfde rijkere klasse die ook terugkeerde naar de natuur, ging zich meer bekommeren om het welzijn van dieren en de bescherming van natuur en landschap. Zij beschikten over het geld en de vrije tijd om dit te doen. Er kwam kritiek op de jacht, maar ook op wrede volksvermaken zoals katknuppelen, ganzentrekken en hanengevechten die vooral op het platteland populair waren.¹⁵⁵ Een algemeen beschavingsoffensief moest het volk beschaving bijbrengen, daar hoorden ook verfijndere omgangsvormen met dieren en natuur toe.¹⁵⁶

De jacht op weidevogels moest verboden worden, maar ook het ei-zoeken moest worden beperkt. Het waren niet enkel stedelingen die hier voorstander van waren. Tussen 1903 en 1922 schreef een groep Friese boeren meerdere malen een verzoek aan de regering om het ei-zoeken na 15 april te verbieden. Het bleek een minderheid, want de Friese Maatschappij van Landbouw waar de meeste boeren bij waren aangesloten was tevreden met de raaptijd tot 28 april.¹⁵⁷ Natuurlijkhebbers probeerde medestanders te werven door te wijzen op het nut van weidevogels. Weidevogels waren bondgenoten van boeren, zij waren verdelgers van schadelijke

¹⁵³ Frank Berendse, *Wilde apen. Natuurbescherming in Nederland*. Zeist: KNNV Uitgeverij, 2016, 20.

¹⁵⁴ Jensma, *Friese sport*, 37.

¹⁵⁵ Evans, *De eeuw van de macht*, 546.

¹⁵⁶ Windt, *En dan*, 44.

¹⁵⁷ Rijk, *Vogels en mensen*, 146.

insecten. De nationale veiligheid hing zelfs af van de grutto volgens *De Standaard*: ‘onze beste en trouwste onbezoldigde bondgenooten in het bestrijden van der paalwormen aan onze zeekeringen en andere dijkwerken’.¹⁵⁸ De grutto kon een watersnoodramp voorkomen.

Rond de eeuwwisseling verenigden natuurliefhebbers zich in verenigingen. De Nederlandsche Vereniging tot Bescherming van Vogels werd in 1898 opgericht, in 1901 volgde de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (NVV) en in 1905 de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten.¹⁵⁹ De initiatiefnemers waren bijna allemaal afkomstig uit de betere hoogopgeleide kringen uit de stad. De natuurbeschermingsbeweging richtte zich op de schoonheid en kwetsbaarheid van gebieden en afzonderlijke soorten. Vogels kregen een bijzondere status. Het afslachten van miljoenen vogels voor het verfraaien van dameshoeden raakte uit de mode. Vogels werden gezien als een belangrijk onderdeel van het natuurlijk evenwicht.¹⁶⁰

De natuur en het landschap moest worden behouden door middel van reservaten en parken op te richten. Het ging dan voornamelijk om ‘woeste’ natuur. ‘Woeste’, ‘ongerepte’ gronden werden aangekocht en ingericht als reservaat of park. Dit leidde in de jaren dertig tot confrontaties met landbouworganisaties die de woeste gronden juist wilden cultiveren. Volgens boerenorganisaties wilden natuurbeschermers vooruitgang tegenhouden en zag de

¹⁵⁸ *De Standaard*, 2 mei 1881.

¹⁵⁹ Berendse, *Wilde apen*, 20.

¹⁶⁰ Windt, *En dan*, 37.

¹⁶¹ *Ibidem*, 106.

bewoners niet meer dan als een stoffering van het landschap.¹⁶¹ Het was een tegenstelling tussen de stad en het platteland.

In de discussie rond het ei-zoeken kwam die tegenstelling ook naar voren. De natuurbeweging was voor een beperking van de raaptijd. De Friese *lijpaaisikers* vonden dat maar niets, waar bemoeiden die ‘stadsmensen’ zich mee. Dat kwam tot uiting in een ingezonden stuk in de *Leeuwarder Courant*:

‘Zijne Excellentie is hier blijkbaar ingelicht door mannen die den kievit niet in ’t veld, doch alleen op de studeerkamer hebben gezien’.¹⁶²

De praktijkervaring ging boven de studeerkamerervaring volgens de *lijpaaisikers*. De stadsmens beriep zich op zijn verworven boekenkennis over de natuur, terwijl de plattelandsbewoner zich beriep op zijn kennis uit de praktijk.¹⁶³

De natuurorganisaties verwierven tussen 1890 en 1940 een vaste plek in de samenleving. Het ledental bleef echter beperkt, de aanhang zat voornamelijk in de steden. Het ledenaantal steeg met de jaren, maar bleef bescheiden.¹⁶⁴ In de jaren dertig werden er in navolging van landelijke organisaties ook regionale verenigingen opgericht. De regionale Landschapsverenigingen waren een soort dependances van Natuurmonumenten en in 1930 werd *It Fryske Gea* opgericht

¹⁶² *Leeuwarder Courant*, 20-04-1911.

¹⁶³ Jensma, *Friese Sport*, 43.

¹⁶⁴ Windt, *En dan*, 101.

in Friesland.¹⁶⁵ De belangstelling voor het landschap groeide in deze jaren door grote veranderingen in landbouwgebieden. Het waren de stedenbouwers die zich meer gingen bemoeien met het landschap in plaats van de natuurbeschermers die het vooral ging om authentieke ongerepte natuur. De vraag kwam op of bemoeienis met landbouwgebieden tot de taak van de natuurbeschermers behoorde.¹⁶⁶

3.3 Een boerenbolwerk in wording

De politieke bewustheid van boeren ontwikkelde zich in dezelfde periode als natuurbeweging. De boeren waren echter succesvoller dan de natuurliefhebbers met als kroon de oprichting van het ministerie van Landbouw en Visserij in 1935. Boeren konden voortaan via hun landbouworganisaties direct invloed uitoefenen op politieke beslissingen over agrarische aangelegenheden.¹⁶⁷ Dat ging niet zonder slag of stoot.

In de negentiende eeuw waren de liberalen dominant in zowel de regering, als de besturen van landbouworganisaties. Liberalen waren geen voorstander van overheidsbemoeienis. Het contact tussen boeren en overheid verliep via persoonlijke herennetwerken.¹⁶⁸ De landbouwcrisis aan het einde van de negentiende eeuw bracht hier voor het eerst verandering in.

¹⁶⁵ Sake R. Roodbergen, *B.F.V.W. in vogelvlucht en perspectief*. Heerenveen: Banda Heerenveen BV, 1999, 31.

¹⁶⁶ Windt, *En dan*, 116-117.

¹⁶⁷ Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20^e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum B. V., 1997, 88.

De benarde situatie van boeren noodzaakte tot een staatscommissie die voorstellen deed om het landbouwonderwijs en landbouwvoorlichting te verbeteren.¹⁶⁹ Boeren realiseerden zich dat ze sterker stonden als ze zich gingen verenigen. In 1884 werd het Landbouwcomité (N.L.C.) opgericht.

Het N.L.C. was een liberaal gezinde organisatie die de landbouw wilde verbeteren door technologische verbeteringen in de praktijk.¹⁷⁰ De regionale Friese tak van het N.L.C. was de Friese Maatschappij, voortgekomen uit de in 1843 opgerichte Vriesch Genootschap van Proefondervindelijken Landbouw. Zowel het N.L.C. als de Friese Maatschappij bestond voornamelijk uit notabelen.¹⁷¹ De Friese Maatschappij hield lezingen, tentoonstellingen, demonstraties en organiseerde keuringen, voornamelijk voor de notabelen. De (kleine) boeren werden bereikt door voorlichting te geven bij de boeren zelf ter plaatse.¹⁷²

Het liberale en elitaire karakter van het N.L.C. was niet naar ieders wens. In 1896 werd de Nederlandse Boerenbond opgericht. Er was in de ogen van de Boerenbond te veel aandacht gericht op technische verbeteringen in de landbouw en te weinig voor de sociale noden en godsdienstige vorming van boeren.¹⁷³ Kleine Friese zandboeren richtten daarom eigen

¹⁶⁸ Rolf van der Woude, 'Modernisering of marginalisering. Friese landbouworganisaties in de eerste helft van de twintigste eeuw', *De Vrije Fries*, Vol. 84 (2004) : 181 – 213, 183.

¹⁶⁹ Bergh, *Verdeeld land*, 26.

¹⁷⁰ Ibidem, 26.

¹⁷¹ Woude, 'Modernisering of marginalisering', 182.

¹⁷² Ibidem, 183.

¹⁷³ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 234.

dorpslandverenigingen op die zich later verenigden in de Practische Boerenbond. Het N.L.C. en de Friese Maatschappij maakten zich enige zorgen over deze concurrentie.¹⁷⁴

De Boerenbond was een interconfessionele organisatie. De toenemende verzuiling aan het begin van de twintigste eeuw maakte dat protestanten zich afscheiden en hun eigen organisaties oprichten. In 1921 veranderde de Nederlandse Boerenbond in de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond. De liberale 'herenbolwerken' zoals zij gezien werden door confessionelen hadden nu concurrentie. De zuilen hadden nu bijna allemaal hun eigen boerenorganisatie.

Nederland kreeg, ondanks de verzuiling, steeds meer vorm als eenheidstaat. Dat betekende dat overheden zich meer met de samenleving gingen bemoeien. De overheid moest zorgen voor orde en die behouden. De overheid begon een steeds belangrijker rol te spelen in het economisch proces en daarmee ook de landbouw.¹⁷⁵ Vanuit de nationale gedachte was er nu sprake van de Nederlandse boer. Daarvoor werd gesproken van de Veluwe boer, de Drentse keuterboer of de Groninger herenboer. Nu werden zij gezien als één groep: Nederlandse boeren.¹⁷⁶

Het groene front

De overheid begon zich tussen 1880 en 1940 steeds meer te bemoeien met de landbouw. Met als gevolg dat ook landbouworganisaties steeds meer probeerden het

landbouwbeleid te beïnvloeden. De overheid ging de landbouworganisaties steeds meer zien als adviesorgaan voor het agrarische beleid. De nauwe samenwerking tussen landbouworganisaties en de overheid wordt daarom ook wel het 'groene front' genoemd.¹⁷⁷

De boeren werden electoraal gezien ook belangrijker. De politiek kreeg meer interesse voor het agrarische electoraat. De verzuiling en de uitbreiding van het kiesrecht maakte de boer electoraal aantrekkelijker voor steeds meer partijen. Voor de verzuiling waren de boeren ook nog niet gebonden. De verzuiling zorgde ervoor dat confessionele partijen concurreerden om de gunst van de boer. Confessionele partijen stonden positief tegenover (kleine) boeren. Een gezonde boerenstand zou een stabiliserende factor in de Nederlandse samenleving zijn.¹⁷⁸ De confessionelen zagen het platteland op een gegeven moment als hun 'natuurlijke' achterban. Het was voor hen cruciaal om de boeren confessioneel te laten stemmen.¹⁷⁹

Het groene front kwam pas echt tot stand tijdens de Eerste Wereldoorlog. De vraag naar landbouwproducten steeg in de oorlogvoerende buurlanden. De Nederlandse boeren profiteerden hiervan door de neutrale positie van Nederland. De vraag uit buurlanden werd zo groot dat het een bedreiging vormde voor de binnenlandse voedselvoorziening.¹⁸⁰ Nederland kon door de permanente duikbotenoorlog geen veevoer en kunstmest meer invoeren. Het dwong de overheid

¹⁷⁴ Woude, 'Modernisering of marginalisering', 184.

¹⁷⁵ Ibidem, 186.

¹⁷⁶ Karel, *Boeren tussen markt*, 22.

¹⁷⁷ Zanden, *Een klein land*, 88.

¹⁷⁸ Bergh, *Verdeeld land*, 27.

¹⁷⁹ Zanden, *Een klein land*, 86-87.

¹⁸⁰ Bergh, *Verdeeld land*, 28.

tot drastische maatregelen. Er werd een streng prijs- en productiebeleid opgelegd aan boeren. Een streng distributiestelsel reguleerde de agrarische bedrijfsvoering tot in detail. Het moest ervoor zorgen dat de binnenlandse voedselvoorziening op peil bleef en er geen tekorten ontstonden.¹⁸¹

Na de oorlog werden de strengen maatregelen weer afgebouwd, maar met de crisis van de jaren dertig bemoeide de overheid zich opnieuw intensief met de landbouw. De export, een belangrijke pijler binnen de landbouwsector, kreeg zware klappen te verduren. Met name de kleine bedrijven kregen het zwaar, door hun naar verhouding hoge arbeidsbezetting. De overheid stelde zich in het begin terughoudend op, maar onder druk van landbouworganisaties kwamen er steeds meer overheidsmaatregelen om de boeren te ondersteunen.¹⁸² De landbouworganisaties transformeerden in het interbellum van adviesorganisatie tot belangenbehartigingsorganisatie die door pressie concessies probeerde af te dwingen bij de overheid.¹⁸³

Maatregelen na maatregel werd ingevoerd. In 1931 de *Tarwewet*, in 1932 de *Crisis-zuivelwet*, *Crisis-varkenswet* en de *Crisis-pachtwet*. In 1934 werden deze verschillende wetten ondergebracht in de *Landbouw-crisiswet*, ook wel de ‘grondwet’ van de landbouw.¹⁸⁴ Het waren steunmaatregelen die de boeren moesten helpen in de crisis. De productie,

prijzen, kwaliteit, handel en verwerking werden onder overheidstoezicht geplaatst. Het landbouwbeleid slokte tussen 1933 en 1936 jaarlijks 25 procent van de totale overheidsbegroting op.¹⁸⁵ Een hoge prijs, die politieke partijen bereid waren te betalen. Zonder steun zouden boeren en arbeiders wellicht in opstand komen. Het zouden de bouwstenen voor het toekomstige naoorlogse beleid vormen.

Naast landbouw kreeg ook natuur en landschap te maken met meer aandacht van de overheid. Natuurliefebbers ijverden voor een wet tot bescherming van diersoorten en die kwam er in 1880. Onder de wet vielen voornamelijk dieren die nuttig waren voor de landbouw. Er werden maar enkele vogels beschermd door de wet uit 1880. In de negentiende eeuw domineerden de belangen van de jacht. Dat ging nog wel eens ten koste van de belangen van de landbouw. De aristocraten hadden het voor het zeggen in de Tweede Kamer en waren ook diegenen die jaagden. Het jachtwild van de jagers schaadde het land van de boeren. De boeren wilden graag die schade beperken door wetgeving, maar lange tijd werd dit tegengehouden door de aristocratische jagers.¹⁸⁶

De Vogelbescherming wilde een Vogelwet zodat meer vogels werden beschermd, maar dit was niet gemakkelijk. Boeren wilden mussen, kraaien, fazanten, patrijzen en andere

¹⁸¹ Woude, ‘Modernisering of marginalisering’, 188.

¹⁸² Bergh, *Verdeeld land*, 28-29.

¹⁸³ Woude, ‘Modernisering of marginalisering’, 187.

¹⁸⁴ J. Th. J. van den Berg en J. J. Vis. *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2013, 645.

¹⁸⁵ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 239.

¹⁸⁶ Rijk, *Vogels en mensen*, 71.

vogels kunnen verdelgen.¹⁸⁷ In 1912 kwam de Vogelwet uiteindelijk tot stand. Hierin werd het vangen en doden van beschermde vogels voor consumptie verboden. Het ging niet meer om nuttige vogels, maar om beschermde en niet-beschermde vogels. Naast vogels werd er ook intensief jacht gemaakt op rovers zoals hermelijnen, marters en bunzings. Het waren aan de ene kant bondgenoten van de boer, omdat ze muizen, hazen en konijnen vingen, maar ze vraten ook kippen en duiven. Er konden premiers verdiend worden met het vangen van de rovers. Een bunzing leverde 60 cent op, een wezel 40 cent en een hermelijn 20 cent.¹⁸⁸

3.4 Analyse van het landschap

In deze paragraaf zullen de verschillende ontwikkelingen geanalyseerd worden en wat voor gevolgen die hebben gehad voor het landschap van de grutto. De belangrijkste ontwikkelingen op de middellange termijn zijn de mechanisering van de landbouw die voor deze periode vooral zichtbaar werd in de zuivelproductie. Het boerenbestaan maakte geen grote veranderingen door tussen 1870 en 1935. De boeren bleven gebonden aan hun grond en het aantal koeien dat zij daarop konden houden.

De tweede belangrijke middellange termijn ontwikkeling betreft de mentale ontwikkeling die ontstond in de steden. Onder invloed van de industrialisatie in en rondom de steden kwam er een hang naar het romantische platteland en de natuur. Wat leidde tot een andere omgang met natuur en weidevogels onder een deel van de burgers. Natuur werd

niet meer alleen gezien als nuttig voor de mens, maar ook als iets met intrinsiek waarde. De opkomst van de natuurbescherming heeft nog niet direct invloed op het landschap van de grutto aangezien de focus lag op ‘woeste’ natuur en landschappen en niet op cultuurlandschappen waar de grutto broedt.

Het landschap rondom IJlst is nauwelijks veranderd tussen 1870 en 1935. Ten noorden van IJlst is de spoorbaan Leeuwarden-Stavoren te zien vanaf 1886. Voor de rest is IJlst eigenlijk een eiland te midden van water en weilanden. Het waterpeil stond zowel in 1870, als in 1930 hoog. Het grasland kende in deze periode nog een lithoclien-systeem, afhankelijk van grondwater. In de winter lag het peil dus hoger dan in de zomer. De vele molens in de polders konden niet voorkomen dat de landerijen in de winter bepaalde periodes blank kwamen te staan. De oprichting van het stoomgemaal in Jutrijp beschikte over een grotere capaciteit, wat een grote verbetering was, maar kon niet voorkomen dat bij veel neerslag de landerijen alsnog in de winter blank stonden. Het gemaal was niet krachtig genoeg om het water uit de polders de boezem op te malen. Het was in deze periode nog niet mogelijk om te ontwateren. De greppels in het land zorgden voor een goede afwatering, maar er was nog geen sprake van drainage. Het grondwaterpeil bleef hoog. We mogen er vanuit gaan dat het waterpeil even hoog was als in 1950. Dat betekent dat het grondwaterpeil in de winter tussen de 0 en 20 centimeter onder het maaiveld stond en in de zomer tussen de 40 en 70 centimeter.

¹⁸⁷ Rijk, *Vogels en mensen*, 74.

¹⁸⁸ J. Vijverberg, ‘Van bunzings, wezels en hermelijnen’, *De Levende Natuur*, Vol. 9, Nr. 7 (1904) : 133 – 134, 134.

Voor de grutto was het waterpeil in deze periode uitermate geschikt. De landerijen waren nat genoeg, waardoor ze makkelijk voedsel konden pikken, maar de landerijen waren niet volledig geïnundeerd. Het grondwaterpeil zakte van de winter naar de zomer op een natuurlijke manier. De kaarten van 1870 en 1930 laten wel zien dat er enkele sloten zijn gedempt, maar tegelijkertijd zijn er ook enkele bijgekomen. In het zuiden van de polder zijn wat percelen samengevoegd, terwijl in het noorden percelen zijn gescheiden door nieuwe sloten.

Het is lastig uitspraken te doen over het reliëf in het de weilanden. Er was nog geen sprake van ondergrondse drainage, waardoor de greppels in het weiland van belang ware. Op basis daarvan kunnen we aannemen dat er nog veel reliëf aanwezig was in de weilanden. De weilanden bestonden nog uit het oude boeren *greppeltsjeslân*. Op de huiskavels liepen de koeien van april tot oktober te grazen, die koeienpoten zorgden voor reliëf in het land, waar water kon blijven staan.

Het hoge waterpeil is een indicator voor de samenstelling van het grasland. Een hoog waterpeil kent andere flora dan een laag waterpeil. Een groot deel van het Nederlandse graslandareaal bestond rond 1900 uit nat schraalland.¹⁸⁹ Het meeste van dit natte schraalland werd gebruikt als hooiland. De meer bemeste en drogere graslanden waren de dotterbloemgraslanden. Er groeiden boterbloemen, rode klaver, pinksterbloemen, grote ratelaar en koekoeksbloemen. De fioringraslanden hadden kenmerken van dotterbloemgraslanden en werden voornamelijk beweid.

¹⁸⁹ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 10.

De vegetatie bestond uit vochtminnende grassoorten zoals fioringras, geknikte vossenstaart, mannagras en gestreepte witbol en kruiden zoals witte klaver, kruipende boterbloem, madeliefje en waterkruiskruid.

Tussen 1870 en 1930 is er wat betreft de samenstelling van het grasland niet veel veranderd. De grassoorten, kruiden en bloemen die Thijsse beschrijft, komen overeen met de grassoorten die Sytze Boschma plukte in de jaren twintig en dertig. Een bonte wei betekende veel insecten die als voedsel dienden voor de gruttokuikens.

Het maaien van de hooilanden gebeurde één keer per jaar. In 1870 was dit een arbeidsintensieve klus en werd het gras gemaaid met de zeis. Traditioneel werd er gemaaid in juli, de hooimaand. Er werd gewacht met maaien tot dat het gras rijp was, het gras stond dan zo'n vijftwintig centimeter hoog. De hele hooioogst, afhankelijk van het weer, duurde zo'n zes weken. Doordat het maaien en hooien arbeidsintensief was, lag het tempo laag. De percelen werden één voor één gemaaid en gehooïd. In de jaren dertig werd de zeis langzaam aan vervangen door de maaibalk, maar er moest altijd een begin worden gemaakt met de zeis. Het lage tempo en het late maaien zorgde ervoor dat de meeste gruttokuikens of al uit waren gevlogen en de kuikens die nog in het weiland zaten hadden ruim voldoende tijd om hun heil elders te zoeken. Het lage tempo maakte het ook mogelijk om, om de nesten heen te maaien als dat nodig was.

De weilanden werden extensief bemest. Voor de Tweede Wereldoorlog werd er geen gebruik gemaakt van kunstmest in IJlst. Tussen 1900 en 1930 nam het gebruik van kunstmest

vooral toe op de armere zandgronden. Dat is waarschijnlijk ook de verklaring voor de toename van het aantal grutto's tussen 1900 en 1960. Er zijn geen exacte cijfers van het aantal grutto's in 1900. Afgaande op het onderzoek van Jan Hendrik de Rijk die stelt dat er rond 1900 ongeveer 20.000 gruttoparen moeten zijn geweest. Het gebruik van kunstmest op de arme gronden heeft gezorgd dat de grutto zijn broedgebied kon uitbreiden. In IJlst werd geen gebruik gemaakt van kunstmest. De boeren bemesten hun weilanden met de *rûche dong* uit hun eigen stallen. Het aantal koeien bepaalde dus ook de hoeveelheid mest die een boer tot zijn beschikking had. De klei-op-veengrond was vruchtbaar van zichzelf, waardoor er niet veel bemesting nodig was. De koeien produceerden genoeg *rûche dong* voor de weilanden die een boer bezat. De *rûche dong* had daarnaast de hele winter kunnen fermenteren, wat zorgde voor een langzame opname van voedingsstoffen uit de mest.

Het aantal koeien dat op een boerderij gehouden kon worden was gerelateerd aan de hoeveelheid gras die kon worden geproduceerd. Voor het Lage Midden was dit geen probleem er hier genoeg hooi worden geproduceerd om de veestapel door de winter te krijgen. Het is niet bekend hoeveel koeien per hectare er in 1870 werden gehouden. In 1940 hielden boeren 0,7 tot 1 koe per hectare, voor 1940 moet dit ongeveer hetzelfde zijn geweest of minder.¹⁹⁰ Het aantal koeien per hectare lag binnen het optimum van de grutto in deze periode.

Het landschap tussen 1870 en 1930 was een open landschap. De bomen die er waren stonden in de bebouwde

kom of bij boerderijen. De rietkragen langs het water werden in de winter gemaaid, waardoor het in het voorjaar kaal was. Er zijn geen foto's van voor 1900. De verschillende schilderijen en tekeningen van IJlst en omgeving geven een indruk hoe het landschap er moet hebben uitgezien rond 1900. Op foto's uit de jaren dertig is te zien hoe open het landschap was ook in die tijd. Er stonden enkel bomen langs de spoorlijn Stavoren-Leeuwarden, maar voor de rest kon je tot de horizon kijken.

Een groot deel van het broedseizoen heerste er rust in de hooilanden. De hooilanden werden alleen tijdens de

hooioogst bezocht voor de rest kwamen er geen mensen. De weilanden waar het vee graasde werd elke dag tweemaal daags bezocht doordat de boer de koeien melkte in het weiland. De hooioogst was een drukke periode. Zes weken lang waren er elke dag mensen in het land bezig, maar nooit in alle percelen tegelijkertijd. Er heerst dan veel onrust in het land, maar halverwege juli vertrekken de eerste grutto's al richting Afrika. De kuikens ondervinden veel minder hinder van de activiteit van het maaien en hooien.

Er waren nog geen wegen in de weilanden. De weilanden waren toegankelijk via zogenoemde draaien, planken die over de sloot konden worden gelegd of via het water. Vanaf 1886 liep er een spoorweg ten noorden van IJlst, maar dat had geen effect op de polders ten westen en zuiden van IJlst. De Ruterpolder was niet veel veranderd, ondanks de ontwikkelingen en was ideaal voor de grutto.

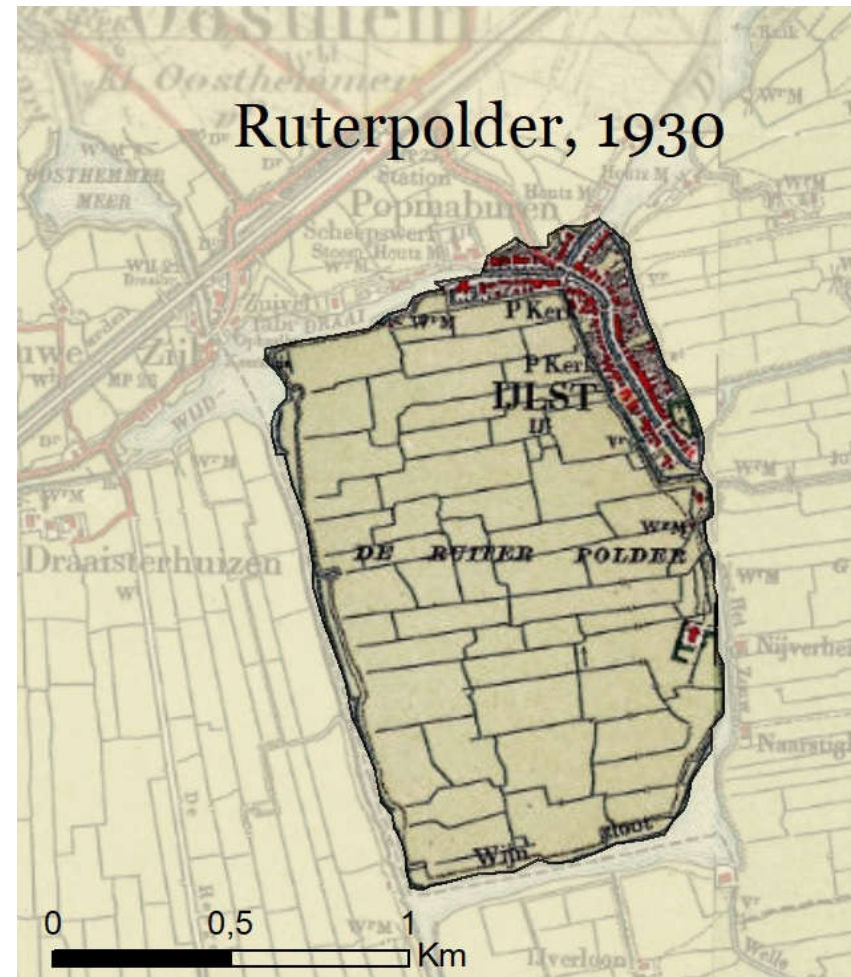
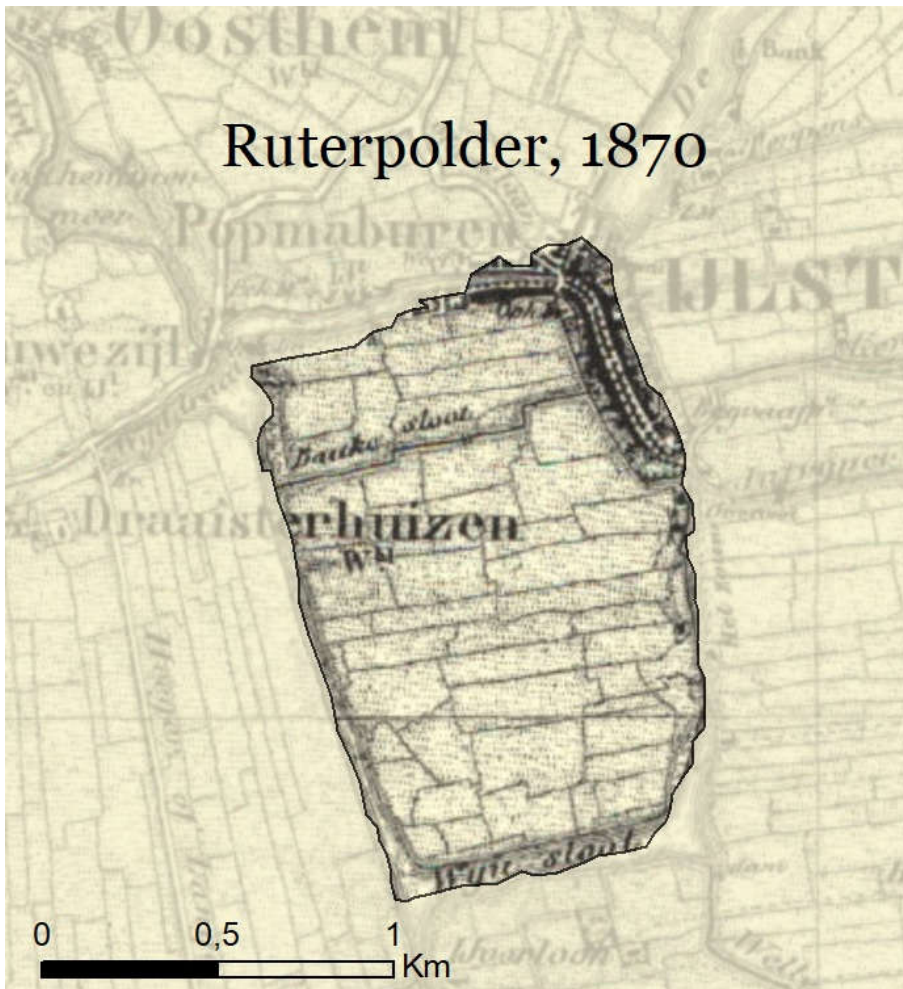
¹⁹⁰ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 54.

Landschap van de grutto	1870	1930
Waterpeil	Hoog (0-20cm)	Hoog (0-20cm)
Reliëf	Hoog (oud greppeltjesland)	Hoog (oud greppeltjesland)
Samenstelling van het grasland	Divers kruiden- en bloemrijk	Divers kruiden- en bloemrijk
Maaieregime	1 keer per jaar	1 keer per jaar
Bemesting	Extensief (geen kunstmest)	Extensief (geen kunstmest)
Veedichtheid	0,7-1,0 koe per hectare	0,7-1,0 koe per hectare
Openheid	Open	Open
Rust	Veel	Veel

>> *Tabel 1 Het landschap van de grutto in 1870 en 1930*

>> *Figuur 23 De Ruterpolder tussen 1870 en 1930 Bron: Bonnebladen*

Hoofdstuk 4. De landbouw komt in stroomversnelling: 1953 – 1984

*‘Moarnsbetiid om seis oere, doe kaam de sinne krekt op, dan gongen we al it lân yn. En dan wienen we it earste stik troch, en faak hong der dan noch wat mist en wie it noch moai stil. Moarns waait it hast net, moarnsbetiid. En dan kamen we yn it twadde en tredde stik lân en dan tilde it op fan’e fûgels: gritoo, gritoo. Skriezen, ljipen, strânljipen en fansels ljurken. (...) dan leinen we wolris efteroer, totdat we sawat net te sjen wienen en dan ynienen foelen se as in stien nij ûnderen. En dan gongen we sjen wer komt der del’.*¹⁹¹

Weidevogels behoorden in de jaren vijftig als vanzelfsprekend bij het boerenland. Het waren achteraf gezien de piekjaren voor de weidevogels. Het aantal nam daarna zienderogen af. Het landschap waarin Rinke Schilstra en zijn vrienden op hun rug lagen te kijken naar grutto’s had in twintig jaar tijd een metamorfose ondergaan. Na de Tweede Wereldoorlog werd op grootschalige manier werk gemaakt van de mechanisering van de landbouw. De landbouw stelde andere eisen aan het landschap. In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog tot de invoering van het melkquotum in 1984 onderzocht. Evenals in het vorige hoofdstuk zullen in de eerste paragraaf de economische en technologische

¹⁹¹ ‘s Morgensvroeg om zes uur, toen de zon net opkwam, dan gingen we al het land in. En dan waren we door het eerste stuk, en vaak hing er dan nog wat mist en was het nog mooi stil. ‘s Morgens waait het haast niet, ‘s morgensvroeg. En dan kwamen we in het tweede en derde stuk land en dan tilde het op van de vogels: gritoo, gritoo. Grutto’s, Kieviten, schooleksters en natuurlijk veldleeuweriken. (...) dan lagen we achterover, totdat we bij niet meer te zien

ontwikkelingen tussen 1948 en 1984 worden beschreven. In de tweede paragraaf wordt nader ingegaan op de ontwikkeling van de natuurbescherming en de opkomst van de milieubeweging. In de derde paragraaf komt de politiek aan bod en ten slotte de analyse van het landschap.

4.1 Modernisering, rationalisering en mechanisering

Er was in de jaren tussen 1930 en 1950 niet veel veranderd. De meeste boeren werkten nog precies zoals als twintig jaar geleden. Er werd nog met de hand gemolken, wat veel tijd in beslag nam. Zittend op een krukje, onder het achterlichaam van de koe gedrukt, met een melkemmer tussen beide bovenbenen. Een goede melker kon zeven koeien in ongeveer anderhalf uur melken.¹⁹² De eerste melkmachines werden in 1910 in Nederland in gebruik genomen, maar pas in de jaren vijftig werden ze echt populair.¹⁹³ Meine Jansma nam in 1956 de pachtboerderij Rispens State over van zijn vader. Het bedrijf was tussen 1933 en 1956 gegroeid tot van dertig naar veertig koeien. In 1953 was er een melkmachine aangeschaft van het merk *Surge*.¹⁹⁴ In 1950 melkte in Nederland nog maar vijf procent machinaal, zo’n 4000 bedrijven.¹⁹⁵ In tien jaar tijd nam het machinaal melken een grote vlucht. In 1960 hadden

waren en dan vielen ze als stenen naar beneden. En dan gingen wij kijken waar ze neerkwamen’, Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

¹⁹² Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

¹⁹³ Miltenburg, ‘De lange weg van melkmeid tot melkrobot’, 63.

¹⁹⁴ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

¹⁹⁵ Miltenburg, ‘De lange weg van melkmeid tot melkrobot’, 63.

al 39.000 bedrijven een melkmachine.¹⁹⁶

De explosieve groei van melkmachines was mede het gevolg van de naoorlogse-industrialisatie van Nederland. De nieuwe industrie trok veel landarbeiders aan die daar meer konden verdienen, waardoor er een gebrek aan landarbeiders ontstond. De melkmachine loste bespaarde de boer geld en tijd. Het kostte nog maar tweeënhalve minuut om een koe te melken.¹⁹⁷

Met de melkmachine kwam ook de melktank. Tussen 1959 en 1982 werd de melktank op vrijwel elk bedrijf geïnstalleerd. Dit maakte een einde aan het dagelijkse ritje van de melkrijder. Voortaan kon de melk enkele dagen opgeslagen worden op de boerderij.¹⁹⁸ De melkrijder werd ingeruild voor de tankvrachtwagen. Op den duur leidde dit tot transportproblemen, aangezien de meeste boerderijen nu slecht bereikbaar bleken. Voorheen was het transport over het water gegaan, maar nu moest het over de weg. Er waren echter weinig verharde erven of wegen. In de jaren zestig en zeventig stimuleerde de overheid de verbetering van de infrastructuur door subsidies te verstrekken voor verharding.¹⁹⁹

De melktank had ook grote gevolgen voor de vele kleine zuivelfabriekjes. De koeling van tankvrachtwagens maakte het mogelijk om grotere afstanden af te leggen. Het was niet meer nodig om in elk dorp een melkfabriek te hebben. In de jaren zestig en zeventig centraliseerden en fuseerden de zuivelfabrieken tot er nog maar een handvol overbleven.²⁰⁰ Er ontstond een felle strijd tussen de fabrieken om de melk van

de boeren.

In de jaren zestig liet een drietal boeren, naar Engels voorbeeld, een moderne ligboxenstal bouwen. Landbouwkundigen waren direct enthousiast over dit nieuwe type stal, maar de boeren moesten er eerst niets van hebben. Tot diep in de jaren tachtig bleef de grupstal dan ook het meest voorkomende type.²⁰¹ Een overheidssubsidie zorgde ervoor dat ligboxenstallen tussen 1960 en 1980 als paddenstoelen uit de grond schoten. Ze werden meestal naast de traditionele boerderijen gebouwd.

De ligboxenstal had enkele voordelen ten opzichte van de oude grupstal. De stront en urine verdween door spijlen in de vloer, waardoor de boer niet meer elke dag de stallen hoefde uit te mesten. Het stro maakte plaats voor beton bedekt met zaagsel. De koeien stonden niet meer vastgebonden, maar liepen vrij door de stal en hadden allemaal hun eigen ligbox. Aan de ligboxstallen werden al snel melkstallen en melkputten gebouwd. In de melkput konden meer koeien worden gemolken. De koeien moesten, om gemolken te worden, naar de visgraat-stallen lopen. Het maakte het melken voor de boer makkelijker, hij hoefde niet meer het weiland in. In 1970 kon een boer daardoor vijftig tot zestig koeien per uur melken. De boeren waren in staat om in hun eentje de boerderij te bestieren met meer koeien.

In 1956 was Jansma nog een grote boer met veertig koeien. Gemiddeld had 45 procent van de Friese boeren zes tot acht koeien in 1950. Een kwart van hen had twintig of meer.

¹⁹⁶ Miltenburg, 'De lange weg van melkmeid tot melkrobot', 63.

¹⁹⁷ *Leeuwarder Courant*, 17-2-1950

¹⁹⁸ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 531.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 531.

²⁰⁰ *Ibidem*, 531.

²⁰¹ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 530.

Gemiddeld had een Friese boer 13,9 koeien in de jaren vijftig. Het aantal melkkoeien in Friesland lag hiermee hoger dan in de rest van het land.²⁰² Door de mechanisering nam de werkgelegenheid in de landbouw af. In 1950 werkten er nog ongeveer 750.000 personen in de landbouw, zo'n 19 procent van de beroepsbevolking.

Van paardenkracht naar trekkerkracht

In de jaren dertig was de maaibalk geïntroduceerd, maar moest nog veel met de hand gebeuren. Het voormaaien werd met de zeis gedaan. Het kon toen gebeuren dat *'de skries him de pet fan'e kop pikt, de skries wie harstikke lylk ast der kaamst, die wienen toen hear en meester'*.²⁰³ De stukken grond waar de paarden met maaibalk niet konden komen zoals het *bûtlân*, kanten en hoeken van het weiland werden op die manier gemaaid. De meeste boeren pasten wel op de nesten en maaiden er om heen. Een grote doorbraak was de cyclomaaier in 1965. De cyclomaaier kon niet verstoppen in tegenstelling tot de maaibalk. De cyclomaaier maakte het mogelijk om lastige stukken land – te nat, te kort of juist te lang – gemakkelijker te maaien. Eerder werd dit nog met de zeis gedaan. Daarnaast kon er met de cyclomaaier een groter oppervlakte worden gemaaid.²⁰⁴

De komst van machines maakte het mogelijk voor de boer om de hooioogst sneller binnen te halen. Het schudden

en jagen of *zwieljen* van het hooi werd gemechaniseerd door de vorkjesschudder die achter het paard werd gespannen en later de trekker.²⁰⁵ Het hooi werd meerdere malen geschud, zodat het goed droog was. De stroken werden vervolgens op hopen 'gejaagd' wat in het Fries *tiemjen* werd genoemd. Als het *tiemjen* klaar was kon het hooi worden opgeladen op de wagen of praam. De *'weidloeier, in man dy op de wein stong. Hy tearde it hea. Sa waard it laach foar laach opbouwt'*. Dat was een precieze klus: *'At der net goed oploeit wie, dan koe de boerewein oer de kop gean'*.²⁰⁶

>> **Figuur 24** Maaien met paard en maaibalk, 1950 Bron: Fries Filmarchief

²⁰² Bieleman, *Boeren in Nederland*, 512.

²⁰³ Vertaling: 'De grutto pikte hem de pet van de kop. De grutto was heel erg kwaad als je bij hem kwam, zij waren toen heer en meester.' Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

²⁰⁴ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 533-534.

²⁰⁵ Kielstra, *Buorkje yn Fryslân*, 52.

²⁰⁶ Vertaling: 'Een weidloeier, een man die op de wagen stond, hij stapelde het hooi. Zo werd het laag voor laag opgebouwd' en 'Als het er niet goed opgelooit was, dan kon de boerenwagen over de kop gaan', Interview Rinke Schilstra, 2018.

Het laden en lossen werd met de hand gedaan. Er waren een man of vijf nodig om het hooi uit te laden. Het lossen gebeurde vaak in de avonduren zodat ook fabrieksarbeiders die wat wilden bijverdienen konden helpen. Maar *'dat moest yn in jûn leech'*, want het kon gaan regenen.²⁰⁷ Er stond één arbeider op de praam om het hooi met een hooivork op twee lange stokken die evenwijdig aan de praam lagen te gooien. Als een draagbare tilden twee tot drie arbeiders de stokken vol hooi naar de hooisluur. De sterkste arbeider moest bij deze klus voorop.²⁰⁸ Een vijfde arbeider moest het hooi met een vork op de hooiberg of hooisluur steken.²⁰⁹

Het hooien kon soms wel zes weken duren tot eind juli. Ook al waren de weersvoorspellingen nog zo goed: *'Der waard op snein net yn it hea wurke, ek al wie it noch sa moai waar'*. Dat gold voor de christelijke boeren, maar ook voor de niet-christelijke boeren.²¹⁰ Er werd nooit voor één juni gemaaid, wie dat toch deed had grote kans op hooibroei. Hooibroei kon ontstaan als het nog vochtige hooi te snel werd binnengehaald. De temperatuur kon, door spontaan verlopende fermentatieprocessen, zo stijgen tot soms wel boven de 100°C waardoor de hooiberg spontaan vlam vatte.²¹¹ Hele boerderijen gingen hierdoor in vlammen op.

Het paard werd in de jaren zestig vervangen door de trekker. Jansma ging zelf in 1959 over op de trekker.²¹² Hij was

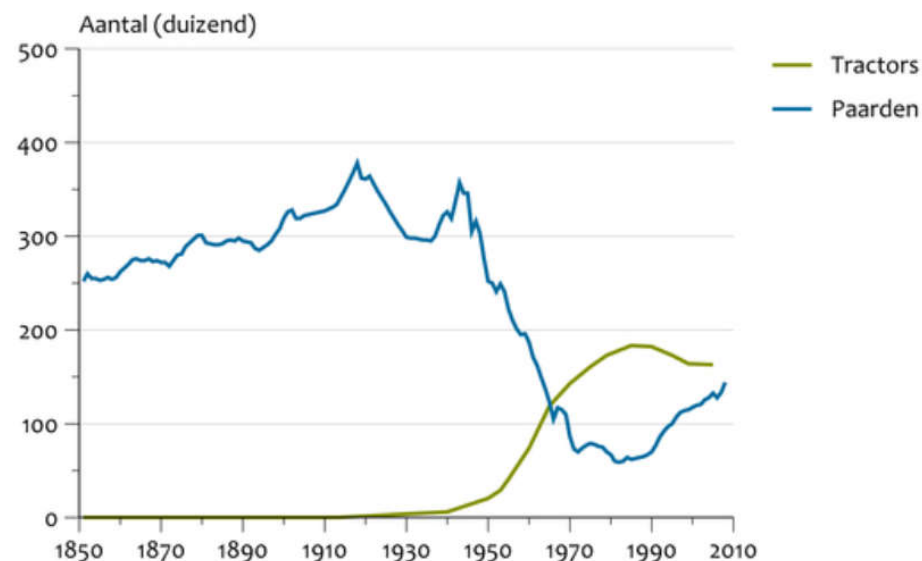
²⁰⁷ Vertaling: 'dat moest in een avond leeg' Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

²⁰⁸ Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

²⁰⁹ Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018

niet de eerste in IJlst met een trekker. Eind jaren veertig reed de eerste trekker al door de Ruterpolder, maar voor de meeste boeren bleef de trekker te duur. De boeren waren kort na de oorlog nog sceptisch over mechanisatie, maar al snel zagen ze

Paarden en tractors

>> **Figuur 25 Het aantal paarden en trekkers in Nederland Bron: CBS**

²¹⁰ Vertaling: 'Er werd op zondag niet in het hooi gewerkt, ook al was het nog zulk mooi weer', Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

²¹¹ Henk Drijckstra, 'Het geheim van de golle', *Historisch Tijdschrift Fryslân*, Vol. 22, Nr. 4 (juli/augustus 2016) 4 – 7, 4.

²¹² Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

de voordelen ervan in.²¹³ In vergelijking met andere landen lag het productieniveau namelijk laag.²¹⁴ Mechanisatie en modernisering waren noodzakelijk om meer en beter te produceren.

In 1955 waren er nog 220.000 landbouwpaarden, tien jaar later waren dit er nog maar 110.000, terwijl het aantal trekkers in diezelfde periode was gestegen van 45.000 tot 130.000 (zie figuur 25).²¹⁵ De veehouderij werd in korte tijd grootschaliger, waar het in de jaren vijftig nog gekenmerkt werd door kleinschaligheid.

Het grasland in de jaren dertig verschilde niet veel met die in de jaren vijftig. Net na de oorlog zaten de weilanden nog vol ‘*mei de moaiste blommen, pinksterblommen, koekoeksblommen*’, maar die verdwenen snel met het gebruik van kunstmest na de oorlog.²¹⁶ De kruiden en bloemen verdwenen toen snel uit de Ruterpolder. Figuur 26 laat de afname van het kruiden- en bloemrijke grasland in Nederland zien. In de jaren vijftig werd het onkruid met de hand uit de weilanden getrokken: ‘*Stikkellûke, al sok moai wurk. Mei in houtenskiere, dan moestest stikkel lûke, stikkel foar stikkel. Dat dienen wy as jongens yn de fakansje om wat by te fertsjinenje*’.²¹⁷ De komst van moderne bestrijdingsmiddelen maakte aan einde aan dit arbeidsintensieve werk.

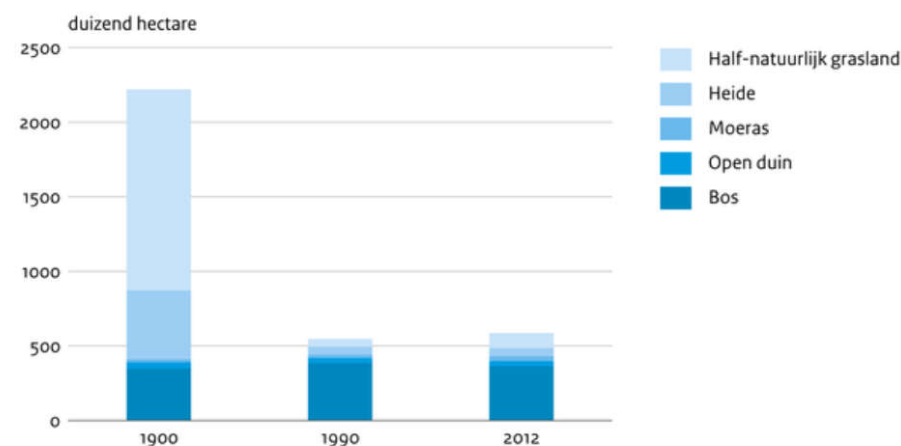
Het landschap was open. De polders waren ‘*hielendal keal. Der wie allinnich in reitkraag omhinne. Yn de hiele*

²¹³ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 464.

²¹⁴ Gerrie Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland*. Bussum: Uitgeverij THOTH Bussum, 2000, 33.

²¹⁵ Ibidem, 42.

Natuurareaal op land

>> **Figuur 26 Afname van de kruiden- en bloemrijke graslanden (half-natuurlijk grasland) in Nederland** Bron: Wageningen Environmental Research (HGN; BKN; LGN7)

Ruterpolder stong net in beam’. In de jaren zestig en zeventig zijn de bomen er vermoedelijk gekomen. Het is niet helemaal duidelijk hoe de bomen er precies zijn gekomen. Het *bûtlân* aan de Wijde Wijnmerts was moeilijk te maaien met de trekker, Jansma zakte er in weg en heeft het toen niet meer gemaaid: ‘*en toen he de jagers der in berch hout del lein: takken, twiegen. En sa bin die beamen der kommen*’.

Er werd gejaagd rondom IJlst. Het recht om te jagen

²¹⁶ Vertaling: ‘Met de mooiste bloemen, pinksterbloemen, koekoeksbloemen.’ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

²¹⁷ Vertaling: ‘Stekeltrekken, al zulk mooi werk. Met een houtenschaar, dan moest je stekel trekken, stekel voor stekel. Dat deden wij als jongens in de vakanties om wat bij te verdienen’. Interview Rinke Schilstra, 2018.

was in handen van Jan Alder Nooitgedagt, directeur van de schaatsen- en gereedschappenfabriek Nooitgedagt. Hij jaagde op hazen en ander wild, maar vooral eenden. Nooitgedagt nodigde zelfs een Duitse vorst uit, *der Fürst* genoemd, waar hij samen op eendenjacht ging. Op de Aldegeaster brekken zaten zij samen in een bootje: *'een manst kerol en der Fürst die sket fansels en troch de klap donderde der achteroer yn it wetter, mar hy foen it harstikke moai'*.²¹⁸ De nesten van roofvogels werden uitgehaald, zodat er bijna geen roofvogels waren in de Ruterpolder. Een roofvogel was iets bijzonders: *'Froeger at wy dan aai sochten, at der danris in hoanebitter wie, nou dat wie in útsûndering'*.²¹⁹

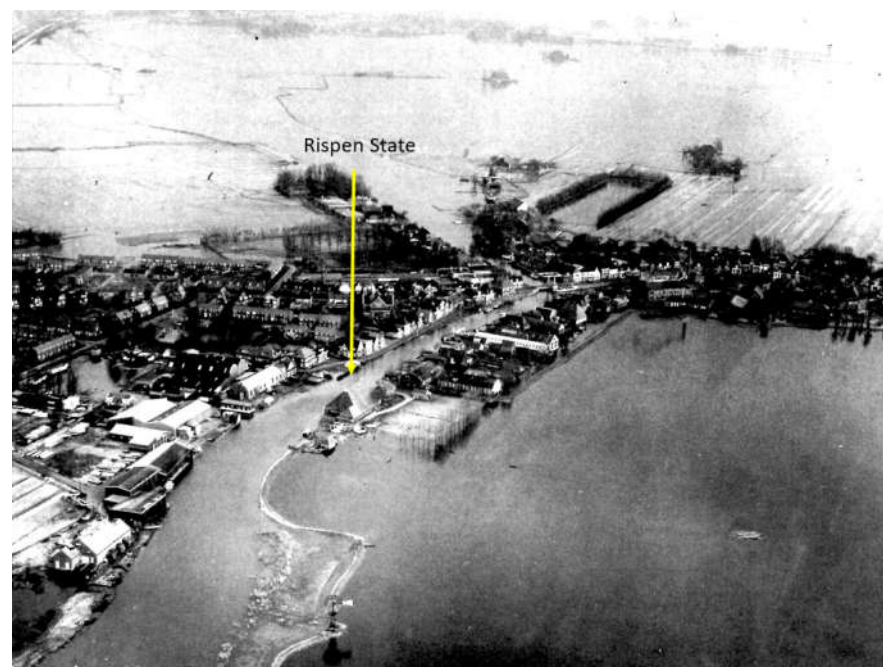
Het water bleef een probleem. In de jaren vijftig lag het gemiddelde grondwaterpeil in de winter tussen de 0 en 20 centimeter onder het maaiveld. In de zomer lag het rond de 40 tot 70 centimeter onder het maaiveld. In de winter kwam het voor dat hele stukken land soms onder water stond. Dit maakte het mogelijk dat men van Leeuwarder via de landerijen naar Sneek kon schaatsen in een koude winter. Een enkele keer kwam het water zo hoog dat het overal blank stond. Dat gebeurde voor het laatst in de winter van 1965-1966 (zie figuur 27). Een derde van de provincie liep toen onder water. Het ir. D. F. Woudagemaal, de sluizen bij Harlingen, de Dokkumer Nieuwe Zijlen en Zoutkamp waren bij stormen en extra regenval niet in staat om het teveel aan boezemwater op tijd af te voeren. Het bouwen van het J. L. Hooglandgemaal in 1967 maakte hier een eind aan. Dit elektrisch aangedreven

²¹⁸ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

²¹⁹ Vertaling: 'Vroeger als wij dan eieren zochten, als er dan eens een kiekendief was, nou dat was een uitzondering', Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

gemaal had een veel grotere capaciteit, waardoor het in winters met veel neerslag mogelijk werd het teveel aan boezemwater af te voeren.²²⁰

De wateroverlast voor boeren werd hiermee enorm verminderd. Het bleef mogelijk om de waterpeilen in de Ruterpolder zelfstandig te beheren. Het noordelijke deel van de Ruterpolder kon Jansma zelf reguleren. In een droge zomer kon er water de polder worden ingelaten en bij een natte

>> **Figuur 27 Overstroming in IJlst, winter 1965-1966**

²²⁰ G. ter Haar en P. L. Polhuis, *De loop van het Friese water. Geschiedenis van het waterbeheer en de waterschappen in Friesland*. Franeker: Uitgeverij van Wijnen, 2004, 106-107.

winter kon het de polder uitgemaalend worden. Dat werd gedaan door de Amerikaanse windmotor.²²¹ De diepte ontwatering kwam pas in de jaren zeventig en tachtig toen de ruilverkaveling plaatsvond.

4.2 Natuurbescherming: van elitair gezelschap tot volksbeweging

De Vogelwet was een ongekend succes. De onbeperkte exploitatie en vervolging door het rapen van eieren, verzamelen van jongen en jacht op volwassen vogels werd hierdoor beperkt. De Vogelwet beschermde bijna alle broedvogels in Nederland.²²² Een uitzondering werd gemaakt voor het rapen van Kievietseieren en het verkopen daarvan. De Tweede Wereldoorlog was een uitzondering. Er was geen toezicht op de Vogelwet vanuit de Duitse autoriteiten. Eieren werden massaal geraapt als aanvulling op het karige oorlogsrantsoen. Er werden vogelwachten opgericht om een einde te maken aan het illegale stropen in oorlogstijd.

Haarlem en Zaandijk waren de eerste steden met een vogelwacht. De eerste Friese *fûgelwacht* werd in 1943 opgericht in Balk. De taak van de vogelwachten was om vogels te beschermen, in de winter bij te voeren, nestkasten op te hangen, broedresultaten bijhouden en vogels te ringen. Het aantal vogelwachten in Friesland breidde zich gestaag uit na de bevrijding. Er werden 58 nieuwe vogelwachten opgericht.

In 1947 verenigden de Friese vogelwachten zich in de

Bond van Friese Vogelbeschermingswachten (BFVW). De BFVW had als doelstelling de bescherming van de Friese natuur en in het bijzonder de in het wild levende avifauna.²²³ In de praktijk kwam de focus te liggen op weide- en watervogels. Belangrijke taak van de BFVW was het handhaven van de Vogelwet. Met succes. In 1950 was het stropen gestopt en werden er geen eieren meer gezocht na de sluitingstijd. De weidevogelstand was zelfs vooruitgegaan.²²⁴

Het eierzoekeken was de grote drijfveer achter de Friese natuurbescherming. De leden van de vogelwachten, boeren, vissers, jagers en eierzoekekers, verschilden nogal van de leden van de nationale natuurbeschermingsorganisaties die voornamelijk bestonden uit hoger opgeleide stedelingen zoals onderwijzers.²²⁵ Er ontstond hierdoor een tegenstelling tussen de Friese *fjildman* (veldman) en de stedelijke natuurbeschermers.

Het eierzoekeken werd in Friesland gecombineerd met het beschermen van de weidevogels, zij waren het die beschikten over de veldkennis. Het op jonge leeftijd zoeken van eieren zou de liefde voor de natuur en bescherming daarvan aanwakkeren. Het kon geen kwaad om het eerste legsel van weidevogels mee te nemen, aangezien die het toch niet redden door de kou in het vroege voorjaar. Er ontstond een systeem van 'nazorg'. Eerst werd er tot de sluitingsdatum eieren gezocht en na de sluitingsdatum gingen de eierzoekekers de nesten en kuikens beschermen door middel van

²²¹ Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

²²² Tom van der Have, 'Ruimte voor vogels in Nederland: van Vogelwet tot Vogelrichtlijn', *De Levende Natuur*, Vol. 103, Nr. 6 (2002) : 212 – 217, 212.

²²³ Sake R. Roodbergen, *B.F.V.W. in vogelvlucht en perspectief*. Heerenveen: Banda Heerenveen BV, 1999, 32.

²²⁴ Ibidem, 32 en 37.

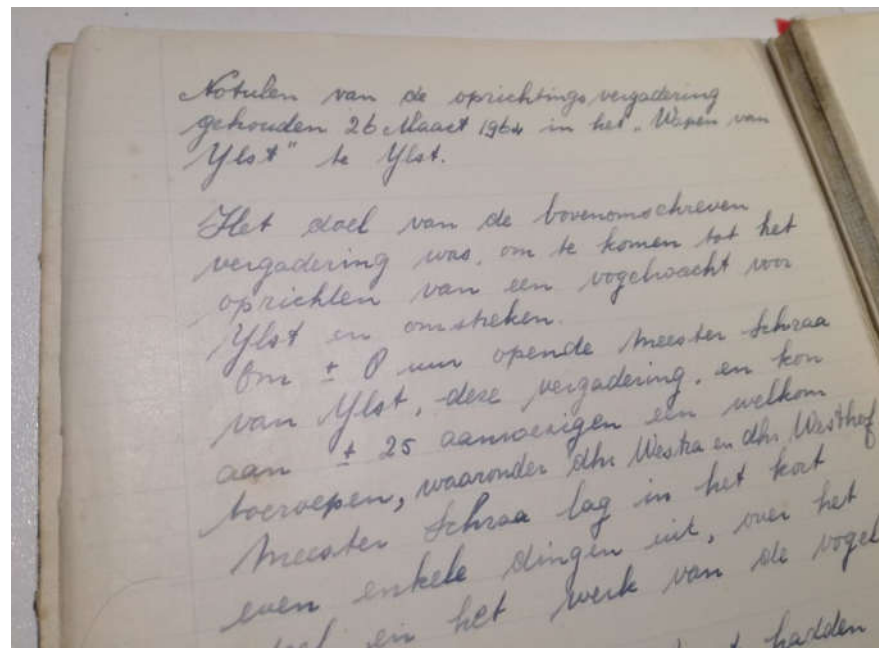
²²⁵ Ibidem, 31.

nestbeschermers en samenwerking met boeren. Als de boer ging maaien, kwam de nazorger om de nesten te verplaatsen of te beschermen, zodat de boer zijn werk kon doen.²²⁶

In de rest van Nederland was het eier-zoeken na de oorlog geruisloos verdwenen. De natuurbeschermingsorganisaties hadden weinig oog voor de cultuurlandschappen waarin de weidevogels leefden. Het eier-zoeken daarentegen droeg niet bij aan de bescherming van weidevogels. Zij waren voorstander van een verbod op het zoeken van eieren. De BFVW wilde lange tijd, ondanks de achteruitgang van weidevogels, niets weten van beperken of zelfs verbieden van het eierzoecken. Het eierzoecken zat diep geworteld in de Friese cultuur. In de jaren zeventig en tachtig ontstond er een hevig debat tussen voor- en tegenstanders. Aan de ene kant stonden de landelijke natuurbeschermingsorganisaties, de Vogelbescherming Nederland en onderzoekers die een verbod wilden en aan de andere kant stond de BFVW. Volgens de eerste groep was de eierzoecker geen échte natuurbeschermer, maar een eierrover en stroper. Volgens Sake Roodbergen, die van 1988 tot 2001 in het bestuur van de BFVW zat, waren de landelijke organisaties afhankelijk van een 'verstedelijkende achterban die het echte contact met de natuur geheel verliest'. Het grote publiek was vervreemd van de plattelandscultuur. De discussie sleepte zich nog jaren voor, totdat in 2015 het eierzoecken ook in Friesland werd verboden.

Niet iedereen die lid was van een vogelwacht was tegen het beperken van het eierzoecken. In 1970 werd er tijdens een vergadering van de Vogelwacht IJlst en Omstreken

>> **Figuur 28** Notulen oprichtingsvergadering Vogelwacht IJlst en Omstreken Bron: Archief Vogelwacht IJlst en Omstreken

gediscussieerd over het vervroegen van de sluitingsdatum van 19 naar 13 april. Tachtig procent van de aanwezigen was hier voorstander van, maar op de vergadering van de BFVW werd dit voorstel verworpen.

Op 16 maart 1964 werd in het Wapen van IJlst de Vogelwacht IJlst en Omstreken opgericht. In de zaal zaten ongeveer vijftientig mensen die waren afgekomen op de spreker uit Buitenpost die in 'woord en film' het werk van een vogelwacht ging uitleggen. In een tijd zonder televisie was een

²²⁶ Roodbergen, B.F.V.W. in vogelvluch, 51.

begenadigd spreker een welkome afwisseling: *‘de heer de Boer liet ons door zijn aangrijpende manier van spreken, alle zorgen vergeten. Door bij elke dia de aanvullende tekst te spreken, leefde men met hem mee, en was het alsof men de natuur in alle facetten in de zaal had’*.²²⁷

De oprichting in 1964 was een reactie op de mechanisering van de landbouw.²²⁸ De voornaamste taak was dan ook het beschermen van nesten van weidevogels. In 1965 werden er negentig nestbeschermers geplaatst. In datzelfde jaar werd er, geheel in lijn met de algemene opvatting van de landelijke natuurbeschermingsbeweging, een weidevogelreservaat opgericht. Een *‘vogelwacht zonder reservaat, is als een ijsclub zonder ijsbaan’*, was de gedachte.²²⁹ Het weidevogelreservaat werd ingericht aan de Abbegaasterrige en werd met bordjes afgezet. Predatoren werden actief bestreden door gifieren te verspreiden. Er broedden veel grutto’s, zestig nesten waren geen uitzondering. Een enkel jaar waren het er zoveel dat de nesten maar 100 centimeter van elkaar lagen.

In de jaren zeventig gingen de broedresultaten in het reservaat achteruit. In 1970 werd zelfs besloten om het

reservaat voorgoed te sluiten. In het jaarverslag schreef de notulist:

‘it skynt dat greidefûgels yn dizze jachtige en drokke tiid net forlet hawwe fan dy rêst, hwant yn it reservaat wiene hja sûver te biroerd om it gat iepen to dwaen’.²³⁰

De achteruitgang van de weidevogels ging gepaard met een mindere bereidheid van mensen om nazorg te plegen. Het verlies maakte somber, waardoor men niet meer de noodzaak zag om zich in te zetten. Er waren zelfs *‘ûndogenske minsken binne dy’t by it skemerjoun it reservaat yn stappe om der noch hwat aeijen út to stellen dan soe de moed jo hielendal yn’e skuon sakje’*.²³¹ Blijkbaar waren niet alle leden begaan met het lot van de weidevogels.

Brede bewustwording van natuur- en milieuproblematiek

De natuurbeweging ontwikkelde zich na de oorlog tot volksbeweging. De natuurorganisaties kregen steeds meer leden. De woelige jaren zestig zorgden voor een herleving van de natuur. De welvaart steeg, mensen kregen meer vrije tijd en werden mobieler waardoor ze in staat waren de natuur in te trekken. Tussen 1965 en 1975 verviervoudigde het aantal leden

en drukke tijden geen behoefte hebben aan rust, want in het reservaat waren ze te beroerd om het gat open te doen’

²³¹ Vertaling: ‘ondeugende mensen bij die in de schemeravond het reservaat instapten om daar nog wat eieren uit te stelen dan zou de moed je toch in de schoenen zakken’. Notulenboek van de Vogelwacht Ylst en Omstreken, jaarverslag over het jaar 1970. Vertaling: ‘Ondeugende mensen zijn die bij het schemerdonker het reservaat in stappen om daar nog wat eieren uit te stelen dan zou de moed je helemaal in de schoenen zinken’.

²²⁷ Notulenboek van de Vogelwacht Ylst en Omstreken, 2.

²²⁸ Interview Sjoerd Feenstra, 12 november 2018.

²²⁹ Notulenboek van de Vogelwacht Ylst en Omstreken, 11.

²³⁰ Vertaling: ‘het schijnt dat weidevogels in deze jachtige en drukke tijd geen behoefte hadden aan die rust, want in het reservaat waren ze te beroerd om het gat te openen’ Notulenboek van de Vogelwacht Ylst en Omstreken, jaarverslag over het jaar 1970. Vertaling: ‘Maar het schijnt dat weidevogels in deze jachtige

van Natuurmonumenten tot 200.000.²³² De aantasting van het natuurlijk milieu in de jaren zestig en zeventig leidde tot een doorbraak van het milieubesef. Het natuurbeschermingsstreven kreeg ruime erkenning bij het publiek en de politiek.²³³

Na de oorlog stond de hele samenleving achter de wederopbouw. Het herstel van Nederland had prioriteit, zo vonden ook de natuurorganisaties. De heersende gedachte was dat natuur en landschap behouden konden worden in reservaten. Het werd op die manier mogelijk om de landbouw elders te intensiveren. De eisen die de moderne landbouw stelden waren rechtvaardig. Natuur en landschap was een gescheiden wereld van de landbouw. In de decennia na de oorlog ontwikkelden zich twee stromingen binnen de natuurbeweging: een strikte en een ruime opvatting van natuur. De strikte benadering ging uit van het behouden van soorten dieren en planten gekoppeld aan een bepaald type gebied in een reservaat. De ruime opvatting beschouwde de natuur in zijn geheel als waardevol en het beschermen waard. Niet alleen reservaten, maar ook de natuur buiten de reservaten moesten worden beschermd.²³⁴

In de eerste jaren leidde de wederopbouwgedachte tot een harmonieuze samenwerking tussen natuurorganisaties en landbouworganisaties. De natuurorganisaties wilden de boeren niet tegen zich in het harnas jagen en konden toch invloed uitoefenen. Daarnaast waren de meeste gebieden in

het bezit van natuurorganisaties particulier eigendom.²³⁵ Halverwege de jaren vijftig kwamen de eerste kritische kanttekeningen bij het landbouwbeleid vanuit de natuurbeweging. De kritiek werd toen nog niet publiekelijk geuit, maar in de jaren zestig veranderde dit. Het boek *Silent Spring* van biologe Rachel Carson kaartte de grote vogelsterfte aan die het gevolg was van het met het bestrijdingsmiddel DDT behandelde zaaizaad. Vogels aten dit zaad en stierven massaal. In 1963 kreeg het boek wereldwijde aandacht.²³⁶ De aantasting van het milieu door de industrie leidde tot een andere kijk naar milieu.

In de jaren zestig werd met oude tradities gebroken en ontstond er een radicaler politiek bewustzijn ook bij natuurliefhebbers. Er kwamen nieuwe organisaties op die zich bekommerden om natuur en milieu. De nieuwelingen waren radicaler in hun standpunten dan de traditionele natuurorganisaties.²³⁷ Organisaties als de *Vereniging Milieudefensie*, *De Kleine Aarde*, *de Waddenvereniging* en *Stichting Natuur en Milieu* zagen het licht.²³⁸ Naast natuur kwam er nu ook aandacht voor milieu. De bestaande natuurorganisaties werden door de nieuwe organisaties gedwongen een andere koers te gaan varen. De relatief passieve houding werd ingewisseld voor een meer actieve houding. In de jaren zeventig leidde dit tot polarisatie van landbouworganisaties tegenover natuur- en

²³² Windt, *En dan*, 147.

²³³ H.P. Gorter, *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst*. Den Haag: Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 1986, 274.

²³⁴ Windt, *En dan*, 128-129.

²³⁵ Gorter, *Ruimte voor natuur*, 301.

²³⁶ J. L. van Zanden en J. L. Versteegen, *Groene Geschiedenis van Nederland*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum B. V., 1993, 77.

²³⁷ Karel, *Boeren tussen markt*, 157.

²³⁸ Zanden, *Groene geschiedenis*, 147.

milieuorganisaties.

In deze jaren kwamen er barstjes in het imago van de hardwerkende boer. De boer werd gezien als een ordinaire milieucrimineel, want de landbouwsector was het meest milieuvriendelijk volgens de milieuorganisaties.²³⁹ De relatie tussen landbouw en landschap was verstoord door de modernisering van de landbouw. Het menselijk handelen staat, in tegenstelling tot natuur en landschap, centraal bij milieu. Hierdoor was er ook een schuldige aan te wijzen en volgens natuur- en milieubeschermers was dat de boer.²⁴⁰ In het verleden was de boer gebonden aan zijn grond, maar door kunstmest, trekkers en melkmachines was de boer minder afhankelijk geworden van zijn grond.²⁴¹ De boeren daarentegen zagen de natuur- en milieubeschermers als ‘hippies’ die de boer in de toekomst enkel nog zag als ‘parkwachter’.²⁴²

De ruilverkavelingen speelden ook een belangrijke rol bij de actievere rol van natuurorganisaties. De dominante positie van de landbouw werd met de Ruilverkavelingswet van 1954 wettelijk vastgelegd. Er was geen inbreng van natuurorganisaties, terwijl de ruilverkavelingen grote gevolgen hadden voor natuur en landschap. De natuur- en milieuorganisaties eisten in de jaren zeventig hun deel op in de ruilverkavelingen. Met resultaat in de jaren zeventig verbrede het kabinet-Den Uyl de ruilverkaveling tot landinrichting.²⁴³ Dit was een keerpunt voor de natuurbeweging. Dankzij de

²³⁹ Zanden, *Groene geschiedenis*, 76.

²⁴⁰ Karel, *Boeren tussen markt*, 158.

²⁴¹ *Ibidem*, 159

²⁴² *Ibidem*, 155.

groei van leden van natuur- en milieuorganisaties stonden zij sterker tegenover de belangen van de landbouw.

In de jaren zeventig kwamen weidevogels meer in de belangstelling staan. De achteruitgang van de weidevogels werd gezien als een probleem. Weidevogels waren als soort waardevol en ook in het gebied waarin zij voorkwamen. Gebieden werden voor het eerst gewaardeerd op basis van weidevogels. Er kwam meer onderzoek naar weidevogels mede door oprichting van *Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland* (SOVON) in 1973. Het Europees Natuurbeschermingsjaar in 1970 was belangrijk om het bewustzijn onder het publiek en politiek te vergroten. In de inleiding is al gerefereerd aan de actie van het *Wereld Natuurfonds* om meer aandacht te vragen voor de verslechtering van trekvogels, waaraan de grutto haar iconische status te danken heeft.

De nieuwe milieuorganisaties waren voorstander van de ruimere opvatting van natuur, waardoor de natuurorganisaties in de jaren tachtig en negentig hierin mee gingen. De strikte scheiding tussen natuur, landschap en landbouw zou hierdoor vervagen. Het zou in de jaren negentig leiden tot het concept van agrarisch natuurbeheer.²⁴⁴ De boer was niet meer alleen voedselproducent, maar ook landschapsbeheerder.²⁴⁵

²⁴³ Zanden, *Groene geschiedenis*, 83.

²⁴⁴ Windt, *En dan*, 154.

²⁴⁵ *Ibidem*, 149.

4.3 Nooit meer honger en de gouden jaren van het groene front

*‘Wil men niet dat de landbouw eeuwigdurend steun nodig zal hebben, dan zullen de boeren moeten kunnen produceren voor de wereldmarkt, en daarvoor zal rationalisatie nodig zijn. (...) Om hierin verbetering te brengen is mechanisatie nodig en deze is niet mogelijk bij de huidige perceelsindeling’.*²⁴⁶

De landbouw lag in puin na de oorlog. Ruim 8600 boerderijen waren verwoest en 39.000 beschadigd. Werktuigen, gereedschappen, transportmiddelen gingen verloren en de veestapel was gedecimeerd.²⁴⁷ Er was voedselschaarste, waardoor de landbouw moest worden hersteld. Het verhogen van de productie, modernisering van de productiemiddelen en het opvoeren van de arbeidsproductiviteit stonden centraal in het nieuwe beleid.

De taak van de nieuwe minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening was simpel: *‘voedsel kopen en nog eens voedsel kopen in het buitenland’.*²⁴⁸ In zijn werkkamer hing een grote kaart waarop alle posities van schepen met levensmiddelen nauwkeurig werden gevolgd. De overheid greep diep in, in het economische leven. Het Keynesisme was dominant geworden in de politiek, waardoor de overheid een legitieme greep kreeg op de economie. De economie moest

‘geleid’ worden door de overheid. Dit was een radicale breuk met het economisch liberalisme van voor de oorlog.²⁴⁹

Het beleid stond kort na de oorlog in het teken van een herstellpolitiek. Er kwamen subsidies op brood, melk en vlees en boeren kregen een gegarandeerde afzet van hun producten.²⁵⁰ De herstellpolitiek maakte van de jaren vijftig plaats voor een groeipolitiek. De landbouw moest zoveel mogelijk produceren tegen zo laag mogelijke kosten en tegelijkertijd een goed bestaan garanderen voor boeren en landarbeiders. Beide doelen zouden in de toekomst met elkaar botsen. Het Landbouwministerie was ervan overtuigd dat beide doelen gehaald konden worden door de arbeidsproductiviteit te verhogen door rationalisering van de bedrijfsvoering. Onderwijs, voorlichting en onderzoek moesten boeren klaarstomen voor de nieuwe tijd.²⁵¹

Voor kleine boeren was geen plaats meer. De familiebedrijfjes waren vaak onrendabel door hoge productiekosten.²⁵² Er waren te veel kleine boeren die geen goed bestaan hadden. Intensivering, schaalvergroting en bedrijfsbeëindiging moest dit probleem oplossen.²⁵³ De opkomende industrie moest werk bieden aan de boeren en landarbeiders die stopten met hun bedrijf.

Het landbouwbeleid steunde op drie pijlers: het Markt-

²⁴⁶ S. L. Mansholt, ‘Landbouw en Natuurbescherming’, *Natuur en Landschap*, (1947) 4, 98-99.

²⁴⁷ Brink, *Structuur in beweging*, 37 en 38.

²⁴⁸ Johan van Merriënboer, *Mansholt. Een biografie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2006, 114.

²⁴⁹ Zanden, *Een klein land*, 208.

²⁵⁰ Brink, *Structuur in beweging*, 38.

²⁵¹ Brink, *Structuur in beweging*, 41

²⁵² Merriënboer, *Mansholt*, 160-161.

²⁵³ Brink, *Structuur in beweging*, 60.

en Prijsbeleid, het handelsbeleid en het structuurbeleid.²⁵⁴ Het Markt- en Prijsbeleid vormde het stelsel van basisprijzen voor belangrijke producten en werd aangevuld met heffingen en toeslagen aan de grens om de nadelige gevolgen van schommelende wereldprijzen op te vangen. Het ging, in tegenstelling tot voorgaande beleid, om streefprijzen en geen garantieprijzen. Er kwam iets meer risico bij de boer te liggen.²⁵⁵ Het was in theorie niet de bedoeling dat de overheid overschotten zou afnemen tegen een vaste prijs, maar de praktijk wees anders uit. De landbouworganisaties waren hier groot voorstander van en minimumprijzeregelingen en garantiefondsen schoten als paddenstoelen uit de grond. Er ontstond een sociale bodem in de markt.²⁵⁶

Het Markt- en Prijsbeleid steunde op het handelsbeleid. Het moest ervoor zorgen dat de Nederlandse landbouwproducten afgezet konden worden op buitenlandse markten. Het prijsbeleid zorgde voor matigende prijzen, zodat producten aantrekkelijk bleven voor de export. De boer moest kortweg niet meer alleen de eigen bevolking voeden, maar óók de rest van de wereld. Het structuurbeleid diende om de lage prijzen mogelijk te maken door verlaging van de kostprijs.²⁵⁷ En moest daarnaast de productieomstandigheden voor boeren verbeteren. Het moest de landbouw voor de toekomst slagvaardig en concurrentiebestendig maken.²⁵⁸ De overheid zette actief in op *globalization* zoals Antrop dat beschreef. De

²⁵⁴ J. H. M. Maas, *De Nederlandse agrosector. Geografie en dynamiek*. Assen: Koninklijke van Gorcum B. V., 1994, 127.

²⁵⁵ Brink, *Structuur in beweging*, 65.

²⁵⁶ Merriënboer, *Mansholt*, 167.

²⁵⁷ Maas, *De Nederlandse agrosector*, 127

landbouw moest beter aangesloten worden op de interregionale markten.

Dat was ook nodig aangezien de Nederlandse boeren, door het succesvolle landbouwbeleid, meer produceerden dan de binnenlandse vraag. De oplossing van Mansholt hierop was een gemeenschappelijke Europese markt. De Nederlandse overschotten zouden daardoor gemakkelijk geëxporteerd kunnen worden naar andere Europese landen. In 1957 werd het Verdrag van Rome ondertekend, wat het begin van het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (EGL) zou worden.²⁵⁹ Het EGL moest, evenals in Nederland was gedaan, de productie verhogen door mechanisering en rationalisering. Daarnaast moest het de boeren een goed inkomen bieden en de markten stabiliseren door een Europees Markt- en Prijsbeleid.²⁶⁰ Mansholt, die in 1958 Eurocommissaris was geworden, voerde eigenlijk het Nederlandse landbouw op Europees niveau uit.²⁶¹

Het EGL was een groot succes. De melkproductie steeg, wat leidde tot overschotten de bekende boterbergen en melkplassen. Er werd geprobeerd de overschotten te dumpen op de wereldmarkt. Het kostte Brussel enorme bedragen om de bewerking, opslagkosten en koelhuizen te betalen om de overschotten op te slaan.²⁶² Er werd geprobeerd maatregelen te nemen, maar de boeren kwamen daartegen in opstand.

Mansholt lanceerde zijn plan 'Landbouw 1980' waarin

²⁵⁸ Karel, *Boeren tussen markt*, 42.

²⁵⁹ Merriënboer, *Mansholt*, 217 en Zanden, *Een klein land*, 210.

²⁶⁰ Brink, *Structuur in beweging*, 163-164.

²⁶¹ Ibidem, 164.

²⁶² Merriënboer, *Mansholt*, 349.

hij stelde dat vijfenzeventig procent van de bedrijven te klein was en moest verdwijnen. De ideale omvang was een bedrijf met vijf werknemers en vierhonderd melkkoeien. Alleen dan konden boeren een behoorlijk inkomen realiseren.²⁶³ Het plan Landbouw 1980 moest de landbouw in tien jaar tijd herstructureren. Van de tien miljoen Europese boeren moest de helft stoppen. In 1980 was enkel nog plaats voor moderne landbouwondernemingen. Alles moest op vrijwillige basis en met behulp van Brussel plaatsvinden.²⁶⁴

Het plan ontketende een ware ‘boerenoorlog’. Het aantal boeren daalde wel, maar niet volgens plan. De overschotten werden niet genoeg teruggedrongen, maar namen zelfs toe.²⁶⁵ Er moesten drastische maatregelen genomen worden. De landbouwministers van de lidstaten kwamen in 1984 tot een akkoord. Er zou een quotum op het produceren van melk komen. Ieder land kreeg een hoeveelheid te produceren melk toegewezen en bij overschrijding van dit quotum moest een hoge boete worden betaald: de superheffing.²⁶⁶

Ruimtelijke ordening zonder dominante positie van de boer?

Er was in sterke mate sprake van corporatisme bij de totstandkoming van het Nederlandse landbouwbeleid. Een deel van de wetgevende taken van de overheid werden

ondergebracht bij burgerorganen zoals landbouworganisaties.²⁶⁷ Productieverhoging was een prioriteit van de overheid, terwijl landbouworganisaties een gegarandeerd inkomen voor de boer nastreefden.

De landbouworganisaties zorgden ervoor dat ze met één stem spraken, zodat hun lobby zo krachtig mogelijk was. Het lukte echter niet altijd om één front te vormen. De Boerenpartij is misschien wel de meest bekende oppositionele kracht tegen het Groene Front. Hij streed voor minder overheidsregulering en invloed van het Landbouwschap.²⁶⁸ Het Groene Front was in staat om deze oppositie aan de kant te schuiven. Zolang het beleid succesvol bleef, vonden de boeren het niet erg om met handen en voeten gebonden te zijn aan allerlei regels, instituties en grote bedrijven.²⁶⁹

Een belangrijk instrument binnen het landbouwbeleid was de Ruilverkavelingswet. In 1954 werd de wet vernieuwd. Het werd gemakkelijker om percelen samen te voegen, wegen te verbeteren en de waterhuishouding. Daarnaast konden boerderijen worden verplaatst of worden opgeruimd. De belangen van de landbouw domineerden er werd weinig rekening gehouden met andere belangen.²⁷⁰

De ruilverkaveling moest niet alleen zorgen voor een moderne bedrijfsstijl en bedrijfsvoering, maar ook een vernieuwing van het traditionele cultuurpatroon. De landbouw moest mee in de vaart der volkeren en de overheid moest hen

²⁶³ Merriënboer, *Mansholt*, 350.

²⁶⁴ Ibidem, 351.

²⁶⁵ Ibidem, 359.

²⁶⁶ Reinders, *Alles van melk*, 229.

²⁶⁷ Karel, *Boeren tussen markt*, 40.

²⁶⁸ Ibidem, 44.

²⁶⁹ Ibidem, 47.

²⁷⁰ Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 38 en Bieleman, *Boeren in Nederland*, 467.

daartoe begeleiden. Het streekverbeteringsplan moest hiervoor zorgen.²⁷¹ De hele agrarische productiestructuur van boerderij tot grond moest verbeterd kunnen worden door een ruilverkaveling.²⁷² Er werd in de decennia na invoering van de wet jaarlijks ruim 50.000 hectare aan ruilverkavelingsprojecten uitgevoerd. De projecten zorgden voor een verbeterde ontsluiting, ontwatering, perceel vergroting om de landbouw aan te passen aan de eisen die de mechanisatie vereiste.²⁷³

Kleine boeren vormden een obstakel voor de overheid bij de moderniseringsplannen. Stijgende lonen zorgde voor stijgende productiekosten, met name bij kleine boeren.²⁷⁴ Als oplossing werd het *Ontwikkelings- en Saneringsfonds* opgericht om (kleine) boeren te saneren of te ondersteunen bij de modernisering zoals subsidiëren van een ligboxenstal.²⁷⁵ De politiek participeerde op de ontwikkelingen van voor de oorlog zoals de Eerste Wereldoorlog en de crisisjaren en stimuleerde actief schaalvergroting.²⁷⁶ De mechanisering werd hierdoor versneld.

Het kleinschalige boerenlandschap veranderde op veel plaatsen in een grootschalig ruilverkavelingslandschap. De dominante positie van de boer op het platteland verbrokkelde. Ruimtelijk werden boeren dominantier, maar ze verloren hun lokale inbedding. Het verdwijnen van de landarbeiders had tot gevolg dat de boer zijn positie als werkgever voor de lokale

bevolking verloor.²⁷⁷ De technologische, economische en politieke ontwikkelingen werkten als een vliegwiel, eenmaal in gang gezet is het niet meer te remmen.

De golven van kritiek in de jaren zestig en zeventig vanuit de natuur- en milieuorganisaties, maar ook de opkomende toeristische en recreatieve sector, eisten een plek op binnen de ruimtelijke ordeningsplannen.²⁷⁸ De politiek moest hier wel op inspelen. In 1968 kwam de *Interim-nota over de problematiek der landelijke gebieden*. In deze nota werden drie typen aandachtsgebieden getypeerd: natuurgebieden, landschappelijke waardevolle gebieden en agrarische gebieden. Nog steeds heerste er een scheiding der functies, alleen werd het nu ingedeeld in zones.²⁷⁹

In 1975 verschenen drie belangrijke zogenoemde *Groene nota's* waar voorstellen in werden gedaan tot het oprichten van nationale parken: natuur- en landschapsparken. Het land moest ingedeeld worden in zones waar volop ruimte kwam voor de verschillende functies: natuur, landschap en landbouw. Elke zone kreeg een andere beheerder. De boer werd, naast landbouw, ook beheerder van het landschappelijk waardevolle gebieden. De boer werd als maker en drager van het landschap opgevoerd.²⁸⁰ Voor het eerst kwam er op nationaal niveau aandacht voor natuur en landschap. Men probeerde op deze manier een zo gevarieerd mogelijk natuurlijk milieu te creëren en tegelijkertijd de landbouw, die

²⁷¹ Karel, *Boeren tussen markt*, 62-63.

²⁷² Bergh, *Verdeeld land*, 51.

²⁷³ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 468.

²⁷⁴ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 529.

²⁷⁵ Bergh, *Verdeeld land*, 52 en Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 40.

²⁷⁶ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 479.

²⁷⁷ Karel, *Boeren tussen markt*, 24.

²⁷⁸ Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 206.

²⁷⁹ *Ibidem*, 213-214.

²⁸⁰ Andela, *Kneedbaar land, kneedbaar volk*, 220.

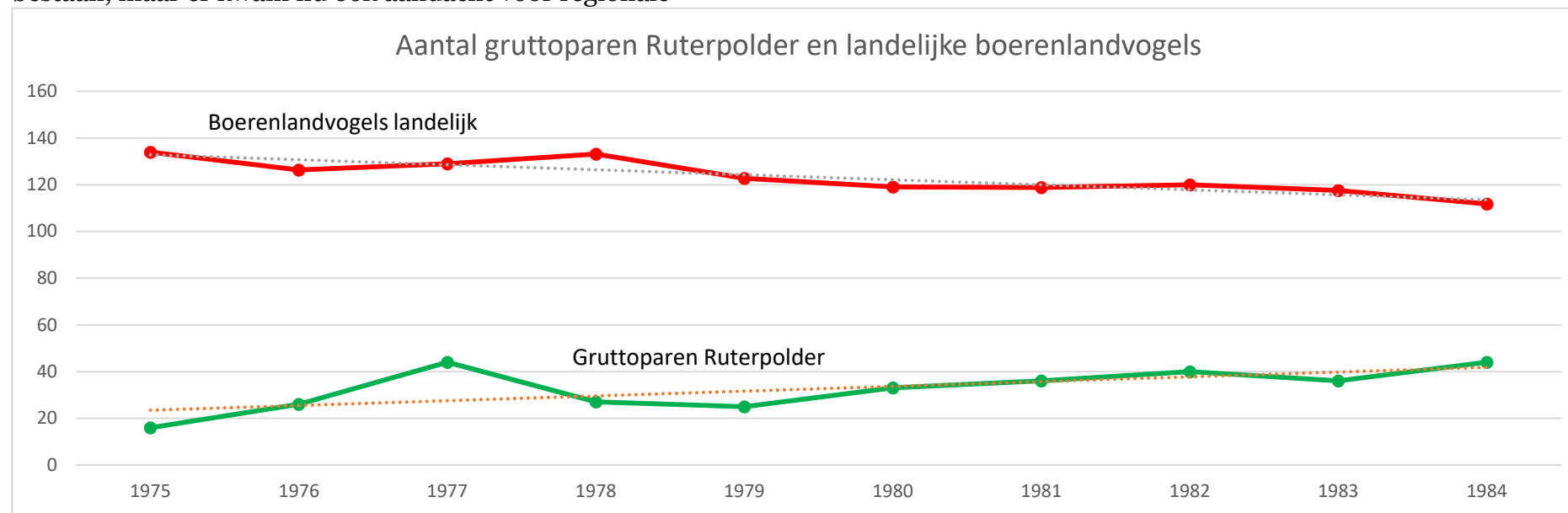
van belang was voor de nationale economie, de ruimte te geven. Landinrichtingsplannen voor landbouw bleven hierdoor gericht op een rationele bedrijfsvoering.²⁸¹

In 1985 werd de *Landinrichtingswet* ingevoerd. Het landbouwbelang was minder dominant geworden en maakte plaats voor het algemeen belang. Er werden met alle verschillende belangen die binnen de ruimtelijke ordening speelden rekening gehouden. Ruilverkavelingen bleven bestaan, maar er kwam nu ook aandacht voor regionale

achterstanden, verbetering van werkomstandigheden en niet-agrarische aspecten zoals het beheer en de ontwikkeling van natuurgebieden, cultuurhistorie, natuurwaarden en de kwaliteit van het landschap.²⁸²

4.4 Analyse van het landschap

De ontwikkeling op middellange termijn van mechanisering van de landbouw zette na de Tweede Wereldoorlog door in een rap tempo. De mechanisering vond nu plaats op het

>> **Figuur 29 Gruttoparen in Ruterpolder en aantal Boerenlandvogels** Bron: CBS, NEM en Archief Vogelwacht IJlst en Omstreken

²⁸¹ Andela, *Kneedbaar land, kneedbaar volk*, 222.

²⁸² Ibidem, 224-225.

boerenbedrijf en verhoogde de productiviteit. Het handenwerk werd geleidelijk aan vervangen door machines. Deze mechanisering beïnvloedde de korte termijn van de politiek en omgekeerd. De succesvolle mechanisering versterkte het politieke idee van rationalisering en schaalvergroting. Het werd een opgaande spiraal van mechanisering, productiviteitsverhoging en rationalisering.

De mechanisering en de gevolgen daarvan voor natuur, milieu en landschap leidde in de jaren zestig tot een groot besef bij burgers. De opkomst van nieuwe natuur- en milieuorganisaties was een reactie op de mechanisering en rationalisering van de landbouw. Dit beïnvloedde in de jaren zeventig de korte termijn van de politiek, waardoor er een langzame verschuiving kwam in het beleid van landbouwbelangen naar andere belangen.

De veranderingen in het landschap zijn op kaarten in deze periode nog niet goed te zien. De grootste verandering is de uitbreiding van woonwijken ten noorden van IJlst. In de cijfers van het aantal gruttoparen (zie figuur 27) in de Ruterpolder is nog geen grote daling zichtbaar. Er lijkt zelfs een lichte stijging te zijn in het aantal grutto's. Het landelijke aantal boerenlandvogels is al wel een lichte daling waar te nemen.

In 1950 was het waterpeil nog hoog. Er was ten opzichte van de jaren dertig weinig veranderd. Het lithoclien-systeem was in de jaren vijftig nog intact. In de winter stond het grondwaterpeil tussen de 0 en 20 centimeter onder het maaiveld en in de zomer tussen de 40 en 70 centimeter. Het kwam nog enkele malen voor dat de landerijen in de winter blank stonden. De diepteontwatering kwam in de jaren

tachtig, maar we mogen aannemen dat het waterpeil lager was ten opzichte van 1950. Hoeveel precies is niet na te gaan. Tussen 1950 en 1980 zijn er geen sloten gedempt.

In de jaren vijftig is er nog sprake van reliëf in het weiland. Er werd met drainage pas begonnen tijdens de ruilverkaveling in de jaren zeventig en tachtig. De greppels moeten in de jaren vijftig nog hebben bestaan en in de jaren tachtig werd er op sommige plekken begonnen met het verwijderen van greppels. Op een foto is het reliëf in de Ruterpolder nog duidelijk te zien. De foto dateert uit de jaren vijftig of zestig.

In de jaren vijftig zag het grasland er nog uit zoals in de jaren dertig met veel kruiden- en bloemen. Met de komst van kunstmest verdwenen de kruiden en bloemen uit het weiland. De meeste kruiden en bloemen gedijen bij een extensieve bemesting oftewel schrale graslanden. De toename van het gebruik van kunstmest, maar ook gewone mest leidde tot weilanden met veel snelgroeiende grassoorten zoals Engels raaigras. In de jaren tachtig waren de weilanden dan ook al veel eentoniger dan in de jaren vijftig.

Het maaien was niet veel veranderd in de jaren vijftig ten opzichte van de jaren dertig. Het maaien werd gedaan door middel van paard en maaibalk in de hooimaand. Er kwamen allerlei nieuwe machines die het werk van de mensen overnamen. Er werd één keer per jaar gemaaid, alleen kon die oogst wel sneller binnengehaald worden door uitvindingen zoals vorkjesschudder, trommelschudder en zwielmachine. De trekker was een doorbraak in de landbouw. Het paard werd ingeruild en de trekker kwam daarvoor in de plaats. In de jaren zestig kwam de cyclomaaier, waardoor maaien een stuk

eenvoudiger werd. Het tempo van maaien werd hoger. Aan het eind van de jaren zeventig kwam het kuilen op, waardoor hooi als wintervoer overbodig werd. Het kuilgras kon veel eerder worden gemaaid en in combinatie met intensieve bemesting en ontwatering kon het per jaar tot wel vijf keer worden gemaaid. Een intensievere bemesting leidt ook tot kruidenarmer, dichter en hoger gras. Voor de grutto was dit nadelig aangezien zijn kuikens nog niet vliegklaar waren. Er kwamen ijzeren nestbeschermers om de nesten te beschermen tegen het maaien. Het tempo van het maaien werd flink verhoogd, het maaien met de trekker ging veel sneller dan met het paard. Gruttokuikens kregen hierdoor minder kans om uit te wijken naar andere percelen. De percelen werden ook sneller kaal dan voorheen. Trekkers reden ook eerder nesten kapot dan het paard en de maaibalk.

In de jaren vijftig werd er nog extensief bemest. Kunstmest deed zijn intrede, wat de boeren niet meer grondgebonden maakte. Ze waren niet langer afhankelijk van de mest van hun eigen koeien om hun land te bemesten. Tot de jaren zeventig werden de weilanden bemest met *rûche dong* en kunstmest. De komst van ligboxenstal halverwege de jaren zestig maakte het mogelijk om de mest en urine gezamenlijk op te vangen. De boeren gebruikten nu drijfmest om het land te bemesten. De drijfmest werd bovengronds uitgereden en is giftig voor het bodemleven. Het is zeer nadelig voor de grutto, aangezien er minder voedsel is.

Het aantal koeien per hectare was tussen 1930 en 1950 niet toegenomen. Het aantal koeien per hectare bedroeg nog steeds 0,7 tot 1 koe per hectare. In 1980 was dit opgelopen tot

1,0 tot 2,0. Het was boven het optimum van de grutto gestegen van 1,7-1,0 koe per hectare. De koeien liepen in deze periode in het weiland.

Tussen 1950 en 1980 was het landschap minder open geworden. In de jaren vijftig was het landschap nog open geweest, maar in de loop van de jaren kwamen er meer bomen. Wat de precieze oorzaken hiervoor zijn geweest zijn niet helemaal duidelijk. Vaststaat dat er meer bomen waren in de Ruterpolder. De randen van de polder, met name de vroegere *bûtlânen* groeiden bomen. In het zuiden van de Ruterpolder werd in de jaren tachtig buitendijks aan het Zouw een bosje aangeplant, wellicht in het kader van de ruilverkaveling.

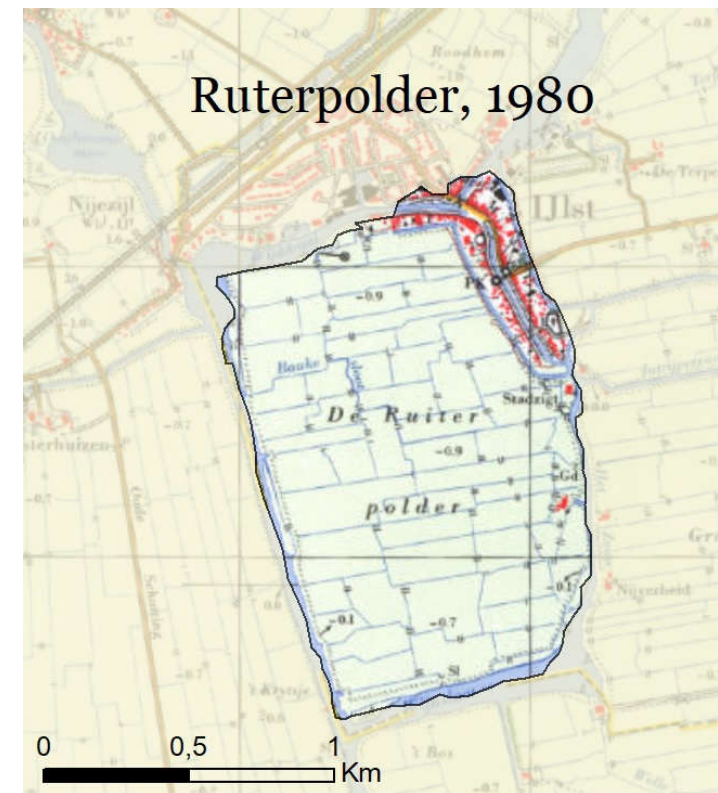
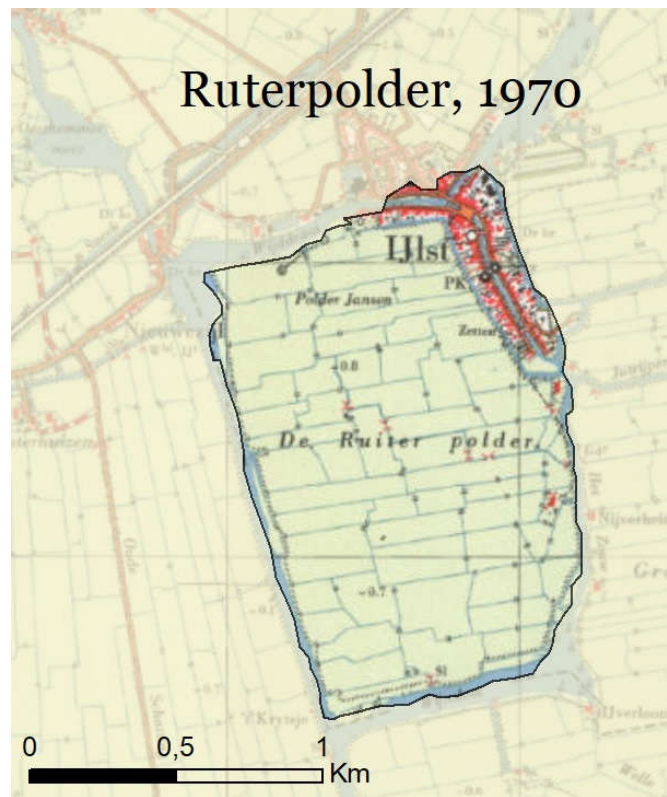
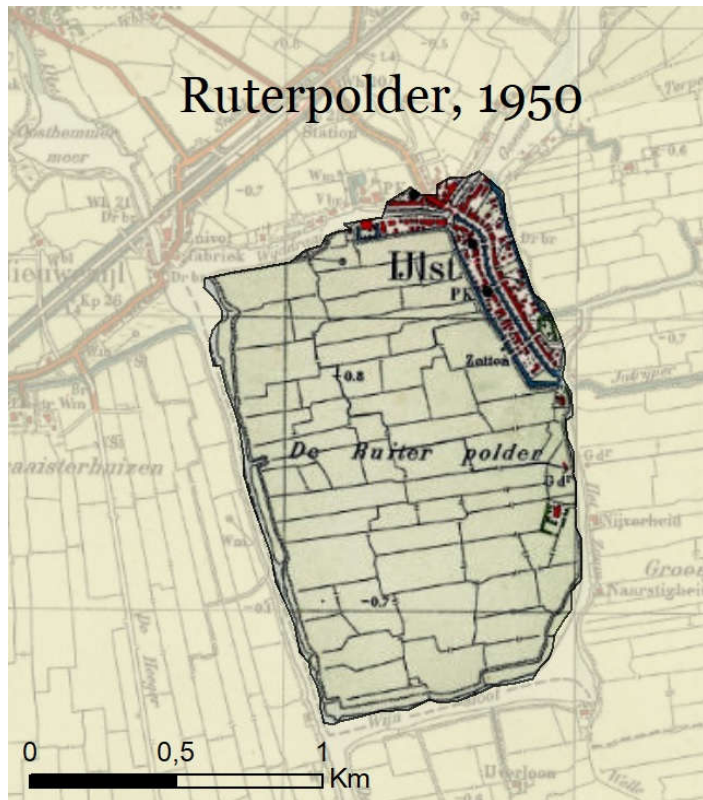
In de jaren vijftig was er nog veel rust te vinden in de weilanden met name de hooilanden waar bijna nooit een mens kwam. Met de komst van de trekker kwam er al minder rust tijdens het broedseizoen. Het maaiseizoen werd vervroegd met de komst van kuil in de jaren zeventig, waardoor men ging maaien terwijl de kuikens nog niet vliegklaar waren. Er was in de jaren zeventig sprake om een weg aan te leggen over de dijgracht naar de Ruterpolder, maar dat werd tegengehouden door de bewoners. Er waren in deze periode nog geen wegen gebouwd door de weilanden. De ontwikkelingen hadden nog niet direct gevolgen voor het landschap van de grutto. Het landschap in de jaren vijftig was optimaal voor de grutto. In de jaren tachtig werden de eerste veranderingen zichtbaar in het landschap en werd het minder geschikt voor de grutto (zie tabel 2).

Landschap van de grutto	1950	1980
Waterpeil	Hoog (0-20cm)	Hoog/laag
Reliëf	Hoog (oud greppeltjesland)	Hoog
Samenstelling van het grasland	Divers kruiden- en bloemrijk	Gemengd overwegend productieve grassoorten hier en daar kruiden
Maairegime	1 keer per jaar	2 tot 4 keer per jaar
Bemesting	Extensief	Intensief
Veedichtheid	0,7-1,0 koe per hectare	1,0-2,0 koe per hectare
Openheid	Open	Half gesloten
Rust	Veel	Veel/weinig

>> *Tabel 2 Het landschap van de grutto in 1950 en 1980*

>> *Figuur 30 De Ruterpolder in 1950, 1970 en 1980 Bron: Bonnebladen*

Hoofdstuk 5. Grenzen aan de landbouw: 1984 – 2015

*‘Dat wie foar ús doe hiel gewoan, mar it wie in wereld fan fûgels noch, doe yn ús jongenstiid’.*²⁸³

Wat zo gewoon leek, werd vanaf de jaren zeventig steeds minder gewoon. De gevolgen van het succesvolle landbouwbeleid kreeg zijn neerslag in het landschap. Niet alleen het boerenbedrijf was getransformeerd, ook het platteland maakte een transformatie door. Van grote werkgever veranderde de boer in een ondernemende manager. De boer kwam hierdoor op meer afstand te staan van de samenleving. Mechanisering stelde andere eisen aan het landschap, dat bracht een tegenbeweging op. Langzaamaan ontstonden er nieuwe visies op landbouw naast de, op schaalvergroting en rationalisering, gangbare landbouw.

In dit hoofdstuk wordt de laatste vijftientig jaar onderzocht. In paragraaf één worden de economische en technologische ontwikkelingen in de landbouw tussen 1984 en 2015 onderzocht. In de tweede paragraaf zal nader worden ingegaan op de mentale ontwikkelingen rondom de natuurbescherming en de opkomende milieubeweging. In de derde paragraaf worden de ontwikkelingen binnen de

²⁸³ Vertaling: ‘Dat was voor ons heel gewoon, maar het was een wereld van vogels nog, toen in onze jongenstijd, dat was tussen 1945 en 1955’. Interview Rinke Schilstra, 10 oktober 2018.

²⁸⁴ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018. Vertaling: Mijn broer wilde ze ook niet hebben. Beter dan Friese koeien zijn er niet!

landbouwpolitiek beschreven. Ten slotte zal in de slotparagraaf het landschap worden geanalyseerd.

5.1 Van ligboxenstal tot biologische potstal

*‘Myn broer woe se ek net ha. Better as Fryske kei bin der net!’.*²⁸⁴

De snelle opmars van de ligboxenstal had ook gevolgen voor de koeien in de stal. De traditionele rassen zoals de Groninger blaarkop, Fries-Hollandse rund en het Maas-Rijn-IJssel rund.²⁸⁵ De oude rassen waren gefokt om een zo uniform mogelijke veestapel te krijgen die melk gaven met een hoog percentage vet. Door het melkquotum kwam er meer nadruk te liggen op de melkproductie. Kaas beloofde het product van de toekomst te worden ten koste van boter. Melkvet (grondstof voor boter) werd hierdoor minder belangrijk voor boeren, zij richtten zich op melkeiwit (grondstof voor kaas).²⁸⁶ Koeien moesten melk geven met zo hoog mogelijk eiwitgehalte. In de jaren tachtig groeide Nederland uit tot de grootste kaasexporteur ter wereld.²⁸⁷ De boeren gingen produceren voor de wereldmarkt.

De dubbeldoel melkkoeien waren niet geschikt voor het leven in een ligboxenstal. In de ligboxenstallen stonden de koeien onafgebroken op een vochtig hard oppervlak, waar de oude rassen niet op gebouwd waren. Het bleek een ideale bron

²⁸⁵ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 542.

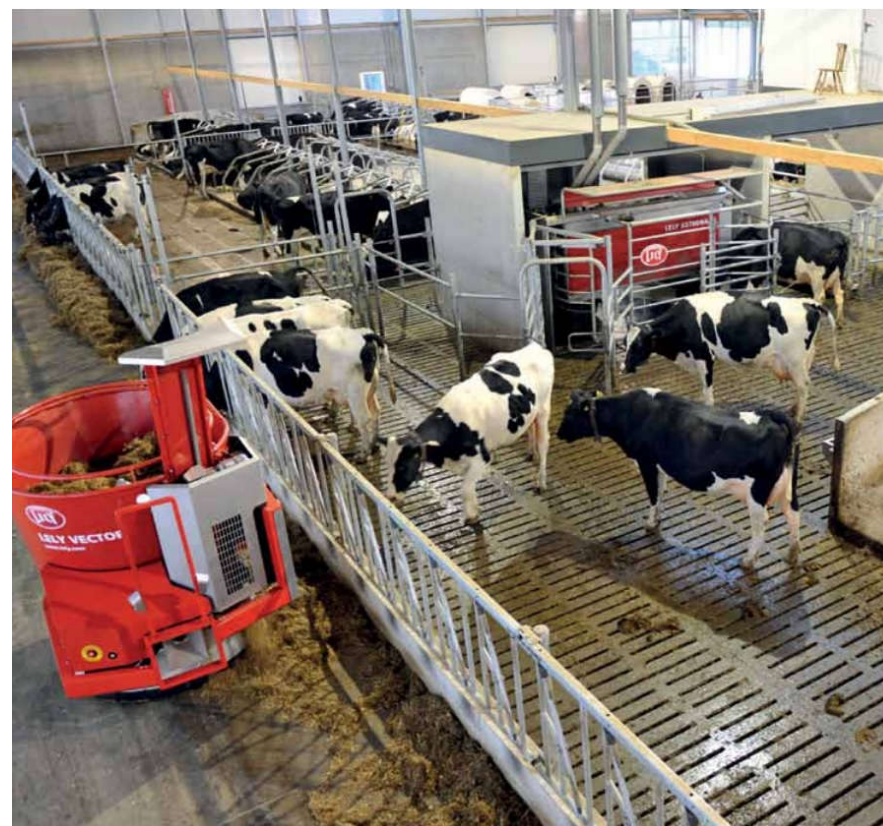
²⁸⁶ Bieleman, *Boeren in Nederland*, 539.

²⁸⁷ Reinders, *Alles van melk*, 238.

voor poot- en uierinfecties. In de negentiende eeuw kochten Amerikanen de beste Friese en Hollandse koeien op om hun jonge zuivelindustrie mee op te bouwen.²⁸⁸ In de jaren zeventig en tachtig werden de oude rassen geïncubiseerd met het zaad van deze verre achterneven en –nichten. De Amerikaanse koeien, *Holstein-Frisians*, waren gewend en gefokt op eigenschappen die geschikt waren voor het leven in een ligboxenstal.²⁸⁹ De traditionele koeien veranderden hierdoor ingrijpend van exterieur. De nakomelingen van de Holstein-Frisians en de oude rassen waren groter, zij gaven tweemaal zoveel melk uit bijna onverslijtbare uiers.²⁹⁰

Als boer kon je niet achterblijven en dus ‘*wy toen allegear, toen it begun allegear Holsteins fokke, myn buorman hjirre ek*’.²⁹¹ De jaarlijkse melkproductie per koe steeg van 3000 kilo na de oorlog naar meer dan 8000 kilo in 1980. In 2000 is het zelfs gestegen naar 10.000 kilo per koe per jaar.²⁹² Dit was het gevolg van betere genen, betere stallen en het gebruik van krachtvoer.²⁹³ Maar er zaten ook nadelen aan de ‘nieuwe’ koeien ‘*sliete, yn in ligboxenstâl (...) folle hûrder en se sliete ek folle hûrder omdat se mear jauwe*’.²⁹⁴ De hogere melkproductie maakte veel goed.²⁹⁵ Het gevolg was dat de eens veelvoorkomende rassen opeens zeldzaam werden.

>> **Figuur 31 Een moderne stal met voeder- en melkrobot**

²⁸⁸ Reimer Strikwerda, ‘Friese zwartbonte koeien: eens aanbeden, nu zeldzaam’, *Tijdschrift voor Fryslân*, Vol. 17, Nr. 4 (2011) : 12 – 15, 13.

²⁸⁹ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 174.

²⁹⁰ Strikwerda, ‘Friese zwartbonte koeien’, 15.

²⁹¹ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

²⁹² Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 59.

²⁹³ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 171.

²⁹⁴ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

²⁹⁵ Strikwerda, ‘Friese zwartbonte koeien’, 15.

>> *Figuur 32 Fries roodbonte vee in de Ruterpolder Bron: Petra Beerda*

In 1975 was het Fries-Hollandse ras nog het belangrijkste ras, in 2007 waren er nog maar 3500 vrouwelijke dieren over.²⁹⁶

De landbouw was tussen 1950 en 1980 getransformeerd. De boer werd een ondernemer. In de jaren negentig stonden er opnieuw grote veranderingen op stapel, maar niet voor Jansma, hij stopte in 1993. De landbouw van 1956 was niet meer te vergelijken met die in 1993. Het aantal collega-boeren was drastisch afgenomen van de ongeveer vijftwintig boeren in 1950 waren er nog maar zes over. In figuur 19 is het aantal melkkoeien en bedrijven afgebeeld. Er kwamen minder boerenbedrijven met meer melkkoeien. De grupstal had plaats gemaakt voor de ligboxenstal en de veertig Fries-Hollandse koeien waren verruild voor honderd Holstein-Frisians.²⁹⁷

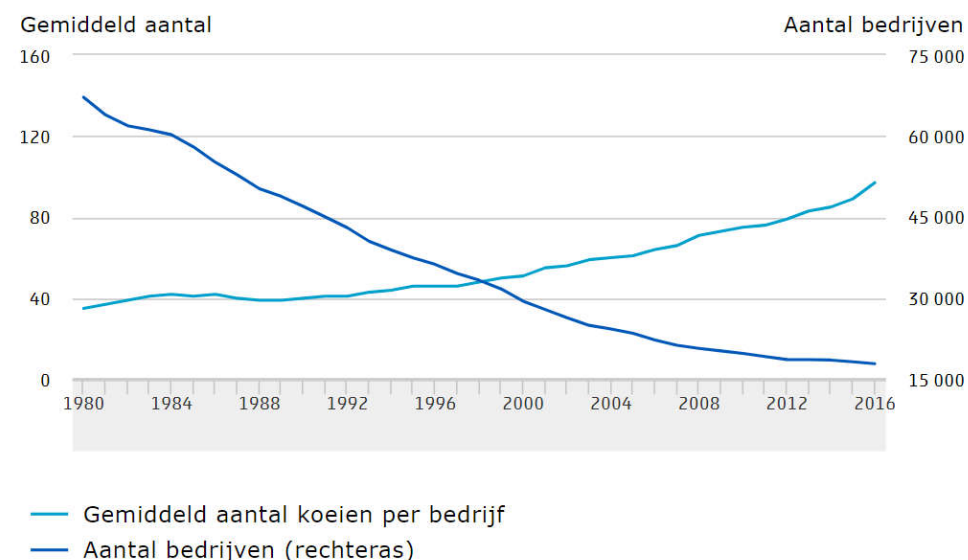
In 1992 kwam de eerste melkrobot op de markt.²⁹⁸ De melkrobot was een doorbraak. De melkrobot melkte de koeien automatisch en de boer hoefde er niet meer aan te pas te komen. De boer veranderde van een arbeider, in een manager. De koeien liepen vrij in de stal en liepen zelf naar de melkrobot toe om gemolken te worden. De melkrobot hield van elke koe exact bij hoeveel melk het dier gaf.²⁹⁹ Het werd voor de boer nu veel makkelijker om het voer af te stemmen op de individuele koe. Boeren waren in het begin sceptisch over de melkrobot. Een melkrobot was 'voor luie en

²⁹⁶ 'Fries Hollands vee'. <http://szh.nl/runderen/fries-hollands-rundvee/> (geraadpleegd 20 maart 2019).

²⁹⁷ Interview Meine Jansma, 25 oktober 2018.

²⁹⁸ Johan Oppewal. 'Robotisering is nog maar net begonnen'. <https://www.boerderij.nl/abonneren-of-koppelen/?returnurl=%2fHome%2fAchtergrond%2f2011%2f8%2fRobotisering-is-nog-maar-net-begonnen-AGD571571W%2f> (geraadpleegd: 16 maart 2019).

Melkkoeien

>> **Figuur 33 Aantal melkkoeien en bedrijven in Nederland** Bron: CBS

gepensioneerde veehouders'.³⁰⁰ Maar al snel veroverde de melkrobot terrein op het boerenbedrijf. In de toekomst worden koeien wellicht gemolken door kleine mobiele robotjes die in het weiland de koeien melken.³⁰¹

De melkrobot heeft de koe meer vrijheid gegeven. Een

²⁹⁹ M. Dekker Red. *Uitblinkers in de melkveehouderij. Inspirerende verhalen van vooruitstrevende ondernemers*. Den Haag: De Swart, 2015, 36.

³⁰⁰ Ibidem, 202.

³⁰¹ Redactie, 'De koeienstal gaat verdwijnen', *Volkskrant*, 3 september 2012. <https://www.volkskrant.nl/economie/de-koeienstal-gaat-verdwijnen~bf9865c3/> (geraadpleegd 27 maart 2019).

koe wordt niet meer ‘opgesloten’ in de wei, maar mag zelf bepalen of ze naar de wei gaat. Er zijn boeren die hun koeien niet meer de wei in laten, aangezien alles wat de koe nodig heeft in de moderne stal aanwezig is. De weidegang neemt hierdoor af. Voor een melkrobot is het nodig dat de koeien regelmatig worden gemolken, maar als de dieren buiten zijn kunnen de koeien minder goed naar de stal komen (zie figuur 31).³⁰²

Vanaf de jaren zestig gingen boeren zich meer specialiseren zij werden gestimuleerd door de overheid om hun bedrijven te ‘ontmengen’. Boeren specialiseerden zich in melkvee of fokvee. Het tijdperk van een paar koeien op stal, een varken in een kot, enkele kippen op het erf en wat land voor de teelt van voedergewassen was nu echt voorbij.³⁰³ In 1983 had ruim 90 procent van de melkveebedrijven in Nederland zich gespecialiseerd.³⁰⁴ Deze specialisatie leidde tot verdere schaalvergroting en in de varkens- en kippenhouderij tot productie op industriële schaal. In aanloop naar het afschaffen van het melkquotum in 2015 gingen boeren over tot schaalvergroting. Er kwamen megastallen met meer dan tweehonderd dieren. De afschaffing van het melkquotum en de toenemende vraag naar zuivelproducten uit Azië zouden de wereldmarktprijzen omhoog stuwten, waardoor de boer meer

³⁰² Kees Jagtenberg en Jos van Lent, ‘Koeien komen en gaan naar de melkrobot’, 2000, 2 <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/48390> (geraadpleegd 26 maart 2019).

³⁰³ Karel, *Boeren tussen markt*, 174.

³⁰⁴ G. Veenstra en J. F. P. Vessies, *Mogelijke gevolgen van de afschaffing van het melkquotum voor Nederlandse melkveebedrijven*. Wageningen: 2008, 13.

zou gaan verdienen. Een intensief bedrijf, met een hoge efficiënte productie paste hierbij.³⁰⁵ Het aantal megastallen met meer dan 250 melkkoeien in Friesland steeg van 14 in 2000 tot 40 in 2005.³⁰⁶

Ondanks de automatisering en doorgaande schaalvergroting ging niet iedereen mee in dit streven. Biologische boeren gingen niet mee in de schaalvergroting en modernisering. In 2003 kochten Petra en haar echtgenoot Gosse Beerda Rispens State. De landbouw ging ‘*in ferkearde kant op (...), ek yn myn wurk. Wiedest net mear de feearts fan froeger, mar wiedest mear in popke yn it systeem die even syn kunske gong dwaan*’.³⁰⁷ Petra had geen boerenachtergrond, maar werkte als veearts. Toen zij de kans kreeg om boer te worden wilde zij dat doen op haar eigen manier. Tijdens haar studie was ze in aanraking gekomen met het zeldzame Friese roodbont en besloot ‘*dan mat it dat wurre*’.³⁰⁸

De boerderij werd in oude stijl hersteld. De ligboxenstal werd gesloopt en achter de boerderij werd een moderne diervriendelijke potstal voor ruim veertig koeien gebouwd. In de 1,20 meter diepe potstal wordt in oktober de eerste laag stro gelegd, waarna de koeien de hele winter op stal staan en ‘*skiete sichself omheech*’.³⁰⁹ De moderne potstal biedt de

³⁰⁵ Albert Sikkema, ‘Megastal in de ban’, *Resource*, (april 2010) 14 -15, 15 <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/135633> (geraadpleegd 26 maart 2019).

³⁰⁶ Edo Gies, Jaap van Os, Tia Hermans, Rik Olde Loohuis, ‘Megastallen in beeld’, *Altterrapport* 1581 ISSN 1566-7197, 2007, 12.

³⁰⁷ Interview Petra Beerda, 11 maart 2019.

³⁰⁸ Interview Petra Beerda, 11 maart 2019.

³⁰⁹ Interview Petra Beerda, 11 maart 2019.

koeien veel licht, lucht en comfort.

Het land moest na jarenlang intensief gebruikt te zijn in 'omschakeling'. Er werd geen gebruik meer gemaakt van bestrijdingsmiddelen en niet meer intensief bemest. De intensieve bemesting in de jaren negentig had geleid tot veel onkruid in de polder zoals ridderzuring en distels. Het onkruid werd allemaal met de hand verwijderd. Daarnaast werd het waterpeil verhoogd. Petra speelt met het waterpeil in haar land. Het waterpeil varieert tussen de tien en vijftig centimeter onder het maaiveld. Het water staat in de broedtijd hoger, zodra de weidevogels vertrokken zijn en er gemaaid moet worden wordt het waterpeil verlaagd.³¹⁰

De Friese roodbonten waren in de jaren negentig bijna uitgestorven, maar inmiddels zijn er tegenwoordig rond de 550 dieren.³¹¹ Een veertigtal koeien houdt Petra voor het vlees. De koeien lopen gezamenlijk met hun kalveren vanaf april tot oktober in de wei. Er wordt op een extensieve manier geboerd, één koe per hectare. De koeien worden per dag verweid door middel van *strip grazing*. Daarbij wordt het stuk wei waarop de koeien grazen elke dag verzet, zodat de koeien elke dag vers gras kunnen eten. Vanaf juni wordt er begonnen met enkele percelen te maaien. In derde week van juni, afhankelijk van het aantal weidevogels, wordt begonnen met het maaien van de overige percelen. Er wordt bij het maaien rekening gehouden met weidevogels.³¹²

Petra is aangesloten bij het initiatief 'Red de rijke weide' en mag zich weidevogelboer noemen. Als weidevogelboer zet

ze zich in voor weidevogels in haar land. Zo is er een plasdrasgebied aangelegd midden in de polder. Een halve hectare werd uitgegraven en vol water gepompt. Het plasdrasgebied trekt veel vogels.³¹³ Sinds kort is er ook een tweede kleinere plasdras aangelegd die tot eind juni nat is. Het is mede dankzij deze maatregelen dat de weidevogels niet in zijn geheel verdwenen zijn uit de Ruterpolder.

De komst van turbogras

De hooimaand is verleden tijd door de mechanisering. Vanaf 1975 is het hooi volledig verdrongen door ingekuild gras. De ontwikkeling van hooi naar kuil verliep parallel aan de ontwikkeling van de ligboxenstal en de melktank. De techniek van het inkuilen was al rond 1900 bekend, maar erg arbeidsintensief en de machines duur.

>> **Figuur 34 Tureluur met jong in de Ruterpolder Bron: Petra Beerda**

³¹⁰ Interview Petra Beerda, 11 maart 2019.

³¹¹ Durk Durksz, 'Stichting Roodbont Friesvee'. <http://www.roodbontfriesvee.nl/> (geraadpleegd op 16 maart 2019).

³¹² Interview Petra Beerda, 11 maart 2019.

³¹³ Interview Petra Beerda, 11 maart 2019.

Figuur 35 Het wandelpad door de Ruterpolder Bron: Hendrik Tamsma

Voor de jaren zeventig kostte het 40 man-uren om één hectare gras in te kuilen. Hooi bleef hierdoor lange tijd het belangrijkste winterveevoer. Dankzij de trekker kon het inkuilen worden teruggebracht tot slechts vijf man-uren per hectare. In 1965 werd er maar vijftienvijf procent van het gras ingekuild, in 1985 was dit al opgelopen tot vijfenzeventig procent. De kuil wordt in grote balen luchtdicht verpakt in plastic en naar de boerderij gebracht.³¹⁴ De omschakeling was mede mogelijk door de ontwatering en toenemend gebruik van kunstmest waardoor het gras sneller groeide en dus eerder kon worden gemaaid.

Kuilgras kon veel eerder worden gemaaid dan hooi en in een goed bemest grasland konden per jaar meer dan vijf snedes worden gewonnen. In hooilanden moest gewacht worden tot het gras rijp was en kon vaak maar één keer gemaaid worden.³¹⁵ De weides waren voor de jaren zeventig ook nog vaak te nat om eerder te maaien. Door ontwatering en drainage werd het mogelijk om vaker te maaien. Het gras groeide sneller op drogere grond. Daarnaast werden de landen bemest met kunstmest.

Het verlagen van het waterpeil en toegenomen bemesting zorgde ervoor dat het grasland kruidenarmer, dichter en hoger werd. De eerste snede gras kan na een zachte winter soms al begin april worden gemaaid. In de loop van mei is op moderne agrarische bedrijven het grootste gedeelte al gemaaid.³¹⁶ Het gras wordt gemaaid door grote trekkers met werkbreedtes van soms wel acht meter of meer. Het maaien is

in slechts enkele uren klaar.

Grond die voor de jaren zeventig nog door koeien werd beweide, wordt tegenwoordig gemaaid voor stalvoeding. Een groot aantal koeien komen niet meer in de wei, maar worden gevoerd met gras dat de boer elke dag vers maait.³¹⁷ De percelen worden 4 á 5 keer per jaar gemaaid en na elke maaironde bemest met drijfmest en kunstmest. Voor de jaren negentig werd de drijfmest over het land uitgereden, maar op die manier kwam er veel ammoniak vrij. Vanaf de jaren negentig werd de drijfmest geïnjecteerd. De grasmat wordt doorsneden en in de bodem worden zeer hoge concentraties meststoffen geïnjecteerd. De drijfmest is op het moment van inbrengen giftig voor ongewervelden die in de bovenlaag van de bodem leven. Vandaar dat er groepen meeuwen foerageren achter de trekkers die mest injecteren.³¹⁸ Het grasland wordt daarnaast ingezaaid met hoogproductieve raaigrassen zoals Engels raaigras en wordt ook wel turbogras genoemd.³¹⁹

Het landschap is door de schaalvergroting en de ruilverkaveling tussen 1984 en 2015 veranderd. Er zijn in de polders meer bomen gekomen waardoor het open landschap is aangetast. Het riet wordt niet meer gemaaid en niet meer gebruikt als bodembedekking in de stallen. De samenstelling van het grasland is eentoniger geworden, doordat er voornamelijk productieve eiwitrijke grassoorten in staan die sneller en dichter groeien.

³¹⁴ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 53.

³¹⁵ Ibidem, 53.

³¹⁶ Ibidem, 51.

³¹⁷ Ibidem, 53.

³¹⁸ Oudman, *De ontsnapping van de natuur*, 178.

³¹⁹ Geld, *Weidevogels in een veranderend landschap*, 54.

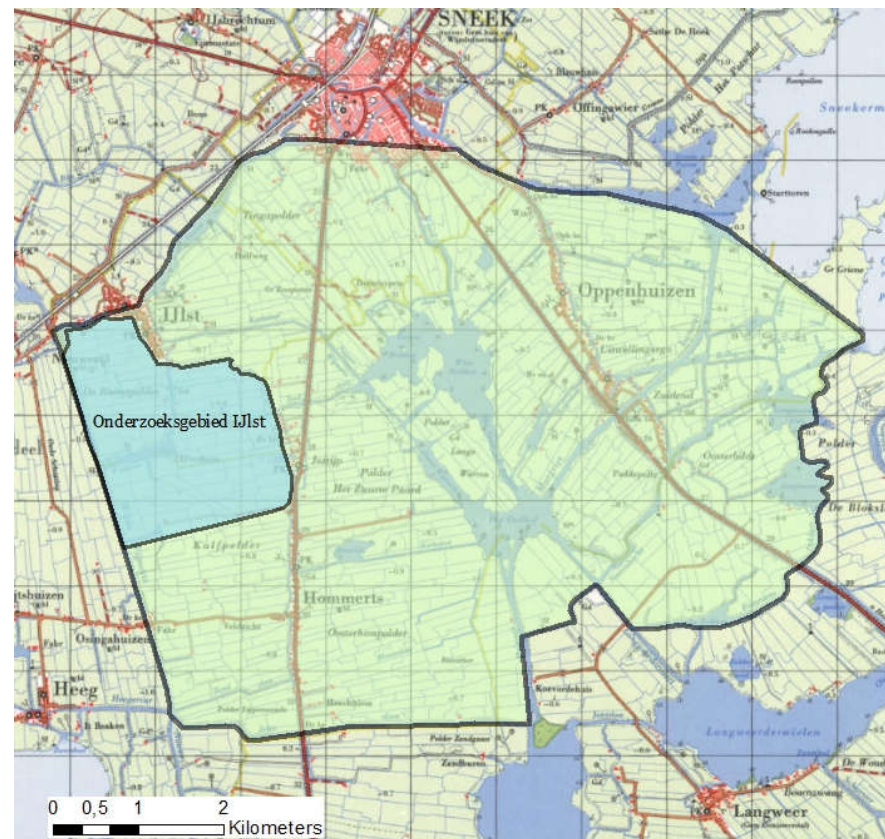

Ruilverkaveling Hommerts-Oppenhuizen

De eerste aanvraag voor ruilverkaveling werd gedaan in 1955. Het duurde tien jaar voordat er een voorbereidingscommissie werd ingesteld. In 1966 werd begonnen met de voorbereiding van de ruilverkaveling Hommerts-Oppenhuizen van 4000 hectare (zie figuur 36). Het was volgens de bestuurders geen achtergesteld gebied, maar *'eerder een streek dat aan een 'stroomversnelling' toe is'*.³²⁰ De meeste ruilverkavelingen begonnen in gebieden die 'achtergesteld' waren op andere gebieden zoals arme zandgronden.

Geconstateerd werd dat de ontwatering, verkaveling en ontsluiting in het gebied Hommerts-Oppenhuizen onvoldoende tot slecht was. De meeste bedrijven waren enkel te bereiken via het water. Door de ontwikkelingen met de melktank en het melktransport was dit verouderd en moest er een nieuwe infrastructuur worden aangelegd. In het ruilverkavelingsproject werd gesproken van recreatie, maar de landbouwbelangen domineerden.³²¹

De stadsboeren moesten met hun machines over de stadsgrachten om hun landerijen te bereiken. Dit leidde tot overlast bij de buurtbewoners. De boerderijen die in het zuidelijke gedeelte van de Ruterpolder lagen, waren alleen bereikbaar via een pad voor voetgangers en fietsers. De boerderijen wilden graag een nieuwe brug en een weg om bij hun boerderijen te kunnen komen. Er waren plannen om een brug aan te leggen in de jaren zeventig, maar de bewoners waren hier op tegen. Zij verwachtten een toename van het landbouwverkeer over de stadsgrachten. Er moest ook een weg aangelegd worden via Rispens State, maar dit was niet

>> **Figuur 36** Het gebied dat binnen de ruilverkaveling Hommerts-Oppenhuizen viel

³²⁰ *Friese Koerier*, 18-3-1966.

³²¹ *Friese Koerier*, 18-3-1966.

haalbaar. Er werd daarom een betonpad aangelegd om de boerderij te ontsluiten. In 1986 werd alsnog een brug gebouwd over de oostelijke dijgracht om de twee boerderijen in de Ruterpolder te ontsluiten.

De grootste veranderingen vonden plaats ten oosten van IJlst. Met de aanleg van de Sudergoweg in 1968 kreeg IJlst een verbinding met Sneek en Jutrijp via de Lemmerweg. De Sudergoweg was de start voor de toekomstige ruilverkaveling. In de jaren zeventig en tachtig werden hier woonwijken gerealiseerd. De drie boerderijen waar de families Huitema op boerden kwamen zo aan de rand van de stad te liggen. In 1986 werd de ruilverkavelingsweg, *Iendrachtswei*, dwars door de Groenkap- en Kalfspolder aangelegd om de boerderijen in deze polders via de weg te ontsluiten. Er is nog sprake geweest om een weg aan te leggen tussen de Ruterpolder en de Kalfspolder zodat het landbouwverkeer niet meer over de stadgrachten hoefde, maar dit is er nooit van gekomen.³²²

Tijdens de ruilverkaveling Hommerts-Oppenhuisen werd nog onderzoek gedaan naar de gevolgen van diepteontwatering. Desondanks gaf Gedeputeerde Staten toestemming om in deze ruilverkaveling gebruik te maken van diepteontwatering, om de werkzaamheden niet te laten stagneren.³²³ Het gevolg was dat het waterpeil met soms wel één meter werd verlaagd. De percelen werden voorzien van drainage op een diepte van tachtig centimeter.³²⁴ Voor de ontwatering konden koeien gemakkelijk uit de sloot drinken,

³²² *Leeuwarder Courant*, 19-6-1974.

³²³ *Leeuwarder Courant*, 12-9-1974.

³²⁴ Verkenning veeweide 2050. Analyse van de waterhuishoudkundige inrichting van de Friese veenweidegebieden, mei 2011, 18.

na de ontwatering stond het water te laag. Waterbakken op zonnepanelen moesten uitkomst bieden voor de dorstige koeien. Er moesten ook hekken geplaatst worden om te voorkomen dat koeien in de sloot vielen.³²⁵

Het eeuwenoude greppeltjesland voldeed niet voor de steeds grotere en zwaardere machines. De percelen werden niet alleen samengevoegd, het land werd ook geëgaliseerd zodat al het reliëf verdween uit het weiland. De Ruterpolder is dit grotendeels bespaard gebleven, er zijn maar enkele stukken geëgaliseerd. Er waren wel plannen om de polder te egaliseren, maar woningbouwplannen gooiden roet in het eten voor de boeren. Het was de moeite niet waard om het land te egaliseren als er in de toekomst woningen zouden worden gebouwd. Er waren plannen om 160 woningen te laten verrijzen in de Ruterpolder, maar door verzet van de inwoners is dit plan niet doorgegaan. De Ruterpolder moest *'tot in lengte van jaren een polder blijven'* aldus de verontruste burgers die het open landschap wilden behouden.³²⁶

Er werd in totaal ruim 23 miljoen gulden uitgetrokken voor de ruilverkaveling, waarvan 3 miljoen gulden was bedoeld voor recreatie. Onder recreatie vielen het verbeteren van vaarwegen, boothellingen, aanlegplaatsen, visplaatsen en picknickplaatsen. Er werd een landschapsplan opgenomen waarin werd vastgesteld dat het open landschap moest worden behouden en versterkt. Er mocht alleen beplanting komen in de streekdorpen en bij boerderijen. In het gebied werden

³²⁵ Interview Meine Jansma, 25-10-2018.

³²⁶ *Leeuwarder Courant*, 21-3-1991, ingezonden stuk Rinke Schilstra

zeven gebieden aangewezen als gebieden met sterke natuurwaarden waar geen ‘cultuurtechnische’ werken mochten plaatsvinden.³²⁷

Tijdens de ruilverkaveling werden de stukken *bûtlân* rondom de Ruterpolder afgestaan aan *De Marrekrite*, een samenwerkingsorgaan van de provincie Friesland en Friese gemeenten om het Friese watertoerisme te stimuleren. Het *bûtlân* werd ingericht als aanlegplaats en er werden bomen geplant. In het zuiden van de Ruterpolder ontstond een bosje. Met de ruilverkaveling werden percelen samengevoegd, sloten rechtgetrokken en gedempt. In de Ruterpolder verdwenen zo de oude vertrouwde veldnamen als: *de bile*, *grutte fine*, *lytse fine*, *pôlle*, *menniste lân* en *grutte fjouwer*.³²⁸

5.2 De hernieuwde belangstelling voor het platteland

In de jaren zeventig en tachtig nam de polarisatie tussen natuur- en milieubescherming en de landbouw toe. Dit werd opgelost door een ‘boedelscheiding’. Er kwamen gebieden met verschillende functies: ‘echte’ landbouwgebieden, ‘echte’ natuurgebieden en verschillende overgangszones: landschapsreservaten en landschapsparken. Dit leidde tot een ‘hectarenstrijd’ onder natuurbeschermers en boeren. Beide partijen probeerden zoveel mogelijk grond uit elkaars handen te houden.³²⁹

De natuur- en milieubeschermers verlieten definitief

hun defensieve houding. De visie van het behoud en beschermen van bestaande natuur kreeg een nieuwe pijler: het creëren van ‘nieuwe’ natuur. Er werd grond ‘teruggegeven’ aan de natuur. Polders moesten in moerassen veranderen of onder water worden gezet. De aantasting van de natuur en het landschap ging buiten de gebieden gewoon door, nieuwe natuur was daardoor noodzakelijk. Het idee van ‘nieuwe’ natuur bleek een omslag in de natuurbescherming. De Oostvaardersplassen was het grote voorbeeld waar nieuwe natuur succesvol was.³³⁰ De natuurbescherming kreeg zo een actievere rol ook in het landelijk gebied. Daarnaast kwam er meer aandacht voor het herstellen van verloren natuurwaarden.

Het ledental van natuur- en milieuorganisaties was enorm toegenomen in de jaren zeventig en tachtig, maar in de jaren negentig groeiden een aantal uit tot massabewegingen. Natuurmonumenten en het Wereld Natuurfonds hadden tussen de 700.000 en 900.000 leden (zie voor een overzicht figuur 37). Het grote draagvlak onder de bevolking leidde ertoe dat ze hun invloed op de politiek en het landelijk gebied konden vergroten.

Er kwam ook meer kritiek op de gescheidenheid van functies. Volgens de milieuorganisaties was er te veel aandacht voor reservaten en te weinig aandacht voor de milieuvervuiling daarbuiten. Het sleutelwoord was *integratie*. Volgens de milieubeweging was het zinvol om natuurbeheer

³²⁷ *Leeuwarder Courant*, 26-9-1970.

³²⁸ Interview Meine Jansma, 25-10-2018.

³²⁹ Henny J. van der Windt, ‘Van slaaf van de natuur tot hoeder van de wildernis: natuurbescherming van 1880 tot 2020’, *Woorden over de wildernis. Oude en nieuwe visies op de natuur*. Utrecht: Samenwerkende Uitgevers Vof, 2014, 39.

³³⁰ Zanden, *Groene geschiedenis*, 200.

binnen de gangbare landbouw te voeren. In Friesland gebeurde dit al enkele decennia met het weidevogelbeheer, waar samen gewerkt werd met boeren. Vooral milieuorganisaties waren hier voorstander van, de natuurorganisaties waren huiveriger, bang om hun identiteit van natuurbescherming in gevaar te brengen door te nauw samen te werken met boeren.³³¹ Aan het begin van de twintigste eeuw was dat ‘puur natuur’ denken al minder geworden er is meer aandacht voor verweving. Bij bos en heide denken mensen aan natuur, maar bij schrale graslanden of weidevogelgebieden niet, dat wordt gezien als erfenis van de boer, maar zonder boeren geen weidevogels.³³²

De nieuwe wildernis werd niet overall enthousiast onthaald. De ‘pure’ natuur benadering, waar de mens niet mocht ingrijpen leidde tot een focus op natuur binnen bepaalde gebieden. Opnieuw werd hierdoor de natuur buiten deze gebieden verwaarloosd. Er mocht in die gebieden ook geen jacht gemaakt worden op predatoren, de natuur moest zijn gang gaan. De ‘nieuwe natuur benadering’ leidde tot een nieuwe segregatie van natuur- en cultuurland. Sinds 1995 kwam er opnieuw aandacht voor natuurwaarden buiten de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Voor weidevogels was dit goed nieuws, aangezien een groot deel van de weidevogelpopulaties huisde buiten de EHS.³³³

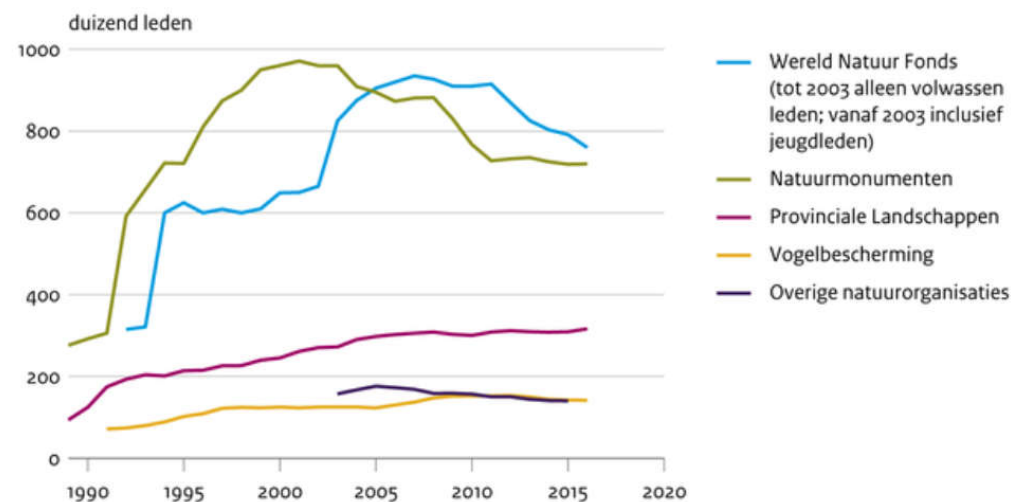
In 1990 telden Noord-Holland en Friesland beide een veertigtal weidevogelreservaten.³³⁴ Daarnaast waren er vele beheersovereenkomsten, waarbij boeren een vergoeding

³³¹ Windt, *Van slaaf van de natuur*, 40.

³³² Interview Canisius Smit, 10-10-2018.

³³³ Beintema, *Ecologische Atlas*, 264.

Lidmaatschap natuurbeschermingsorganisaties

>> **Figuur 37 Lidmaatschap natuurbeschermingsorganisaties 1990-2020 Bron: Vroege Vogels parade 1999, 2003 t/m 2016; Tot 2003 en na 2015: Natuurmonumenten, de Landschappen, Wereldnatuurfonds, Vogelbescherming**

kregen voor behoud van natuur en landschap. De beheersovereenkomsten verschilden maar konden passief beheer inhouden. De boer mocht dan niets veranderen aan grond of water. Er waren ook beheersvormen waar afspraken in zaten om de maaidatum uit te stellen.³³⁵ In de jaren negentig werd er meer gekeken naar maatregelen geïntegreerd in de gangbare bedrijfsvoering die gunstig waren voor

³³⁴ Ibidem, 274.

³³⁵ Ibidem, 277.

weidevogels. Er werd gebruik gemaakt van graslandkalenders, waarop verschillende percelen op verschillende tijdstippen werden gemaaid. Daarnaast werd er gespeeld met omweiding van vee en maaidata, er werden rustperiodes ingepland zodat weidevogels succesvol hun kuikens groot konden brengen.³³⁶

In Friesland werkten de vogelbeschermers al langere tijd samen met de boeren. De nestbescherming (nazorg) was in Friesland onlosmakelijk verbonden met het zoeken van eieren. De niet-Friese natuurbeschermers ridiculiseerden de nazorg vaak, omdat ze de Friese eierrapers onmogelijk als natuurbeschermers wilden zien.³³⁷ In de jaren negentig wilde men de nazorg uitbreiden buiten Friesland, maar dat bleek lastig omdat men buiten Friesland niets zag in nazorg. In het begin van de jaren negentig kwam ook de nazorg buiten Friesland op en werd er vanuit het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij een plan opgesteld om de bescherming van weidevogels in boerenland te ondersteunen. De Landschapsbeheerorganisaties moesten per provincie de coördinatie op zich nemen voor de nazorg.³³⁸

Het bleek echter lastig om vrijwilligers te vinden voor de nestbescherming. Voor de BFVW was dat een bevestiging dat het eier-zoeken wel degelijk bijdroeg aan natuurbescherming. De beloning van het eier-zoeken resulteerde volgens de BFVW in de nazorg na de raapperiode. Een kanttekening bij deze redenering was dat het rapen van eieren overal gebeurde, terwijl het beschermen op een beperkt

oppervlakte land plaatsvond.³³⁹ In 1994 bedroeg het oppervlakte in hectare waar nazorg werd gepleegd door vrijwilligers in Friesland 85.880, Overijssel 19.388 en Noord-Holland 7609 hectare.³⁴⁰

In het begin van de eenentwintigste eeuw ontstond er een discussie over hoe de Nederlandse natuur (en landschap) het meest efficiënt beheerd kon worden: in natuurreservaten of door agrarisch natuurbeheer door boeren. Er was geen eenduidig antwoord hierop. De populatieontwikkelingen in veel weidevogelreservaten waren even negatief als in het omringende boerenlandschap.³⁴¹ Sindsdien zijn beide wegen bewandeld. Er zijn verschillende soorten agrarisch natuurbeheer waarbij boeren rekening houden met weidevogels door later te maaien, van binnen naar buiten maaien, mozaïekmaaien, stroken ongemaaid laten staan en aan randenbeheer doen.

In 2013 startte Vogelbescherming Nederland met een actieplan om weidevogels te redden. De populaties weidevogels gingen achteruit, om het tij te keren kwam de Vogelbescherming met de campagne 'Red de rijke weide'. Het doel was om in 2020 tweehonderdduizend hectare aan bloemrijke weide areaal te creëren. Het opvallende aan de actie was dat men zich niet richtte op de grutto, maar specifiek op het bloemrijke weiland. Uit onderzoek bleek dat de gemiddelde Nederlander meer had met weidelandschap dan

³³⁶ Beintema, *Ecologische Atlas*, 278.

³³⁷ Ibidem, 278.

³³⁸ Roodbergen, *BFVW in vogelvlucht*, 214.

³³⁹ Beintema, *Ecologische Atlas*, 278.

³⁴⁰ Ibidem, 279.

³⁴¹ D. Kleijn, 'Hoe belangrijk is agrarisch natuurbeheer van de Ecologische Hoofdstructuur?', in: *De Levende Natuur*, (2003) 104, 6, 246 – 250, 248.

met de grutto.³⁴² Het doel van de campagne was om zuivelcoöperaties en politici te bewegen om voor natuurvriendelijke melk te kiezen. Inmiddels zijn er zo'n honderd boeren in Nederland die zich weidevogelboeren mogen noemen. Het gaat dan om boerenbedrijven die een economisch gezond bedrijf combineren met de zorg voor weidevogels en het landschap.³⁴³

Crisis van het landschap

Naast de gangbare landbouw kwam in de jaren negentig ook meer aandacht voor biologische landbouw. Vanaf 1989-1990 ging het ministerie van Landbouw de modernisering van de landbouw zien als het bevorderen van een in sociaaleconomisch en ecologisch opzicht duurzame landbouw. De biologische landbouw voldeed hieraan en kreeg meer aandacht.³⁴⁴ Door de stevige positie van het Groene Front was er nooit echt ruimte voor alternatieve landbouwmethoden. Biologische landbouw werd niet serieus genomen, omdat zonder het gebruik van kunstmest de landbouw terug zou worden geworpen naar de negentiende eeuw was de redenatie. Daarnaast was men van mening dat het niet wetenschappelijk onderbouwd was, aangezien het niet door de universiteit van Wageningen was ontwikkeld.³⁴⁵

Door aanzwellende kritiek vanuit de samenleving, mede

door campagnes van milieuorganisaties, ontstond er een markt voor biologische producten. Biologische landbouw werd rond 2000 een belangrijker pijler voor het ministerie. Er werd gestreefd naar tien procent biologisch areaal in 2010. De biologische landbouw kon als voorbeeld dienen voor de gangbare landbouw.³⁴⁶

De natuur-, milieu-, landschaps- en dierenwelzijnsorganisaties hadden nu definitief hun rol in de samenleving ingenomen. De boeren waren niet altijd blij met het beeld wat er van hen werd geschetst door deze organisaties. Boeren voelden zich tekort gedaan door consumenten die hoge eisen stelden en tegelijkertijd lage prijzen verwachtten. Het publiek was volgens boerenorganisaties gevangene van de romantische mythe van het idyllische landleven als een symbiose van mens, dier en natuur, anderzijds slachtoffer van horrorbeelden over gekke koeien en gekooide varkens.³⁴⁷

De modernisering van de landbouw had tot gevolg dat boeren ontworteld waren geraakt. Het boerenbestaan was tot de Tweede Wereldoorlog sterk geworteld in de regionale context, maar was nu een bovenlokaal fenomeen geworden. Er was een kloof gegroeid tussen boer en burger.³⁴⁸ De boeren waren in de eenentwintigste eeuw op zoek naar een nieuwe identiteit. Veel boeren wilden ook wel anders, maar zaten

³⁴² Caspar Jansen, 'Het bloemrijke weiland sterft uit', in: *Volkskrant*, 14 juni 2013: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/het-bloemrijke-weiland-sterft-uit~bc4f10ce/> (Geraadpleegd: 14-3-2019).

³⁴³ '102 weideboeren zetten zich in!'. <https://www.redderijkeweide.nl/> (geraadpleegd op 14 maart 2019).

³⁴⁴ Simone van der Ham, *Wens & werkelijkheid. Studie naar de geschiedenis van de biologische landbouw en voeding in Nederland*. Arnhem: Uitgeverij Spring Media, 2008, 65.

³⁴⁵ Ibidem, 66 en 69.

³⁴⁶ Ibidem, 83.

³⁴⁷ Karel, *Tussen boer en markt*, 97.

³⁴⁸ Ibidem, 99.

gevangen in het systeem van supermarkten, zuivelfabrieken en banken.

Burgers kregen sinds de jaren zeventig steeds meer belangstelling voor natuur-, milieu- en landschap. Ze voelden zich betrokken bij hun omgeving. Het landschap kreeg ook meer aandacht in het eerste decennia van de eenentwintigste eeuw. De achteruitgang van het boerenland en de grutto was de reden voor de oprichting van *Kening fan'e Greide* in 2012. Een burgerinitiatief bestaande uit verontruste burgers, boeren, musici, kunstenaars, docenten, terreinbeheerders, wetenschappers, natuurbeschermers en zuivelmakers. De beweging streefde naar een toekomst waarin een gezond en renderend boerenbedrijf hand in hand ging met natuur, biodiversiteit en genietende mensen. Mensen moesten weer verbonden worden aan hun landschap. De grutto staat bij dit initiatief symbool voor de ongewenste veranderingen in het boerenlandschap.³⁴⁹

Het boerenlandschap staat sindsdien in volle belangstelling met de grutto als symbool. In 2015 wordt de grutto zelfs uitgeroepen tot nationale vogel van Nederland. Ruim 41.000 mensen stemden voor de verkiezing van de nationale vogel.³⁵⁰ Een jaar later schreef Jantien de Boer haar befaamde artikel *Melk, kaas en landschapspijn*.³⁵¹ 'Friesland was een rijk land en ik mis het' schreef De Boer in haar artikel waarin ze ingaat op het veranderende Friese landschap. Het

landschap uit haar jeugd is er niet meer 'het landschap leeft, maar het leeft ook niet. Ik sta er nu liever met de rug naartoe.

Figuur 38 Het debat over landschapspijn in de Leeuwarder Courant

³⁴⁹ 'Over Kening fan'e Greide'. <https://www.kingofthemedadows.eu/over-kening-fan-e-greide/> (geraadpleegd 14 maart 2019).

³⁵⁰ ANP, 'Ook Nederland heeft nu een Nationale Vogel: de grutto'. <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/ook-nederland-heeft-nu-een-nationale-vogel-de-grutto~b95dd057/> (geraadpleegd: 14 maart 2019).

³⁵¹ Jantien de Boer, 'Melk, kaas en landschapspijn', *Leeuwarder Courant*, 11 juni 2016, <https://www.lc.nl/friesland/Melk-kaas-en-landschapspijn-21416616.html> (geraadpleegd 14-3-2019).

Want mijn land doet pijn'.³⁵² Zoals in de inleiding al beschreven leidde dit tot een groot debat over landschap, biodiversiteit en landbouw. Alarmerende cijfers over de insectensterfte kwam daar nog bovenop, net als de klimaatproblematiek. Het aantal ongewervelde dieren was met 45 procent geslonken in de afgelopen veertig jaar.³⁵³ In 2015 werd het Klimaatakkoord van Parijs ondertekend door bijna tweehonderd landen. De landen spreken af dat zij de opwarming van de aarde willen beperken tot maximaal twee graden en fors de uitstoot van broeikasgassen verminderen. De natuur- en milieuorganisaties ijverden al langer voor maatregelen op het gebied van klimaat.

In de afgelopen twintig jaar was de burger en consument mondiger geworden en eiste verandering en invloed. De mens en vooral de landbouw werd gezien als de grote dader. Er heeft zich een omkering van waarden plaatsgevonden. Lange tijd werd het platteland door stedelingen gezien als achtergesteld, armoedig en zware lichamelijke arbeid. De toenemende welvaart, mobiliteit en vrije tijd vanaf de jaren zestig maakte dat er hernieuwde belangstelling kwam voor het platteland. Het veranderde tot een begerenswaardige plaats waar de kosmopolitische stedelijke middenklasse graag vertoefde. Het plattelandsleven werd in Europa het symbool van het ideale leven. Dat was nog

³⁵² Boer, 'Melk, kaas en landschapspijn'.

³⁵³ Cor Speksnijder, 'Hoeveelheid insecten neemt wereldwijd drastisch af', *De Volkskrant*, 16 juni 2017. [https://www.volkskrant.nl/wetenschap/hoeveelheid-insecten-neemt-wereldwijd-drastisch-af~b99a1b85/\(geraadpleegd 23 maart 2019\).](https://www.volkskrant.nl/wetenschap/hoeveelheid-insecten-neemt-wereldwijd-drastisch-af~b99a1b85/(geraadpleegd%2023%20maart%202019).)

³⁵⁴ Fresco, *Hamburgers in het paradijs*, 256.

het échte leven, eenvoudig en onthaast, met elke dag lekker eten uit de tuin of de streek, met aandacht bereid en verbouwd door boeren die het land met eerbied bewerkten. Het was het natuurlijke tegenwicht van het jachtige stadsleven.³⁵⁴ Het is te vergelijken met de belangstelling voor de natuur en het buitenleven aan het begin van de twintigste eeuw. De meest arme, niet-gemoderniseerde en al bijna opgegeven gebieden worden ontdekt door de stedelingen en vormen zo de aanstichters van de 'renaissance' van het platteland.³⁵⁵

5.3 Het einde van het groene front

De tanende macht van het groene front kwam naar voren toen landbouw onder het kabinet-Rutte I werd ondergebracht bij het ministerie van Economische Zaken, Innovatie en Landbouw.³⁵⁶ De landbouwsector moest het doen met een staatssecretaris. De staatssecretaris verdween onder het kabinet-Rutte II helemaal. Oud-staatssecretaris Henk Bleker noemde het: *'een typisch geval van Haagse fratsen. Het geeft aan hoe ver Den Haag af staat van het platteland. Het is typerend voor de verstedelijkte politiek in Nederland'*.³⁵⁷

Hoewel Nederland de tweede landbouwexporteur ter wereld is na de Verenigde Staten, is de invloed van de landbouw op de politiek afgenomen. Het groene front dat zo succesvol was in de jaren 1945-1975 heeft aan macht ingeboet. Dat is mede een gevolg van het dalende aantal boeren in

³⁵⁵ Fresco, *Hamburgers in het paradijs*, 258.

³⁵⁶ Bart Zuidervaat, 'Geen landbouw op de gevel, een teken aan de wand', in *Trouw* 11 november 2012, <https://www.trouw.nl/home/geen-landbouw-op-de-gevel-een-teken-aan-de-wand~adba8174/> (Geraadpleegd: 11 maart 2019).

³⁵⁷ Ibidem.

Nederland. In 1950 waren er nog 216.000 melkveehouders, in 2017 waren er nog 26.000. Electoraal gezien zijn boeren minder belangrijk geworden. Partijen als het CDA werden hierdoor ook minder afhankelijk van boeren.³⁵⁸ De schaalvergroting had ertoe geleid dat het platteland zijn verzorgende functies verloor, die werden naar de stad verplaatst.³⁵⁹ Het platteland werd vanaf de jaren tachtig beschouwd als de nieuwe ‘achtertuin’ van Nederland.

Het groene front is slachtoffer geworden van het eigen succes. De schaalvergroting en modernisering had geleid tot scheuringen in het bolwerk.³⁶⁰ De gespecialiseerde boeren – veehouders, varkenshouders, kippenhouders – konden niet meer als één stem spreken en hadden soms tegengestelde belangen. De afnemende invloed van het groene front had verschillende oorzaken zoals de opkomende milieubeweging die ijverden voor meer milieumaatregelen. De overheid hield meer rekening met het milieu, wat tot uiting kwam bij het invoeren van het melkquotum en de *Interimwet Mest*. De overheid hield geen vooroverleg met de landbouworganisaties over deze maatregelen. De landbouworganisaties werden door de minister gepasseerd, waarop de achterban het vertrouwen in hun vertegenwoordigers kwijtraakte.³⁶¹

Een andere oorzaak voor de tanende macht van het Groene Front was het overhevelen van landbouwbeleid naar

Brussel. Hierdoor kregen landbouworganisaties steeds minder invloed op de vorming van het beleid. Het EGL verschoof in de jaren tachtig van een keynesiaans-model naar een meer monetaristisch-model, waarbij boeren moesten produceren voor de markt en er meer aandacht kwam voor liberalisering.³⁶² Mede onder druk van handelspartners buiten de Europese Gemeenschap werd er hervormd. Voornamelijk de Verenigde Staten drongen tijdens onderhandelingen over liberalisering van de wereldmarkt in het kader van de *World Trade Organization* (WTO) aan op hervormingen.³⁶³

Eurocommissaris voor landbouw Ray MacSharry presenteerde de Agenda 2000. De MacSharry-hervormingen hielden in dat de Europese markt werd geliberaliseerd en het beleid, ook na uitbreiding van de Unie, betaalbaar bleef.³⁶⁴ Het Markt- en Prijsbeleid werd in de jaren negentig verlaagd en boeren kregen directe inkomenssteun. Als voorwaarde voor die inkomenssteun werden er eisen gesteld aan natuur, landschap, milieu en dierenwelzijn.³⁶⁵ In het Europees Structuurbeleid kwam meer aandacht voor landschap en natuur, maar ook de vitaliteit van het landelijk gebied, bevordering van toeristische en ambachtelijke activiteiten.³⁶⁶ De landbouw was nu ook in beleid niet meer de enige speler in het landelijk gebied. In de eerste jaren van de regeling gebruikte de overheid het geld voornamelijk voor de aankoop

³⁵⁸ Karel, *Tussen boer en markt*, 50.

³⁵⁹ *Ibidem*, 30.

³⁶⁰ *Ibidem*, 47.

³⁶¹ *Ibidem*, 48.

³⁶² *Ibidem*, 50.

³⁶³ Daniël Broersma, *Het Groene Front voorbij. De agrarische belangenbehartiging door LTO Nederland 1995-2005*. Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2010, 60.

³⁶⁴ Broersma, *Het Groene Front voorbij*, 61.

³⁶⁵ *Ibidem*, 73-75.

³⁶⁶ *Ibidem*, 61 en 77-78.

van grond om nieuwe natuur te creëren.³⁶⁷

Kortom, de gespecialiseerde, zeer kapitaalintensieve en hoog gemechaniseerde bedrijven hadden meer bindingen binnen de sectoren dan een traditionele regionale binding. De sectoren binnen de landbouw gingen zich apart organiseren. Boeren waren niet alleen boer, maar vooral agrarische ondernemer, waarbij zij nu behalve burens ook concurrenten van elkaar waren die moesten strijden om de schaarse ruimte en middelen.³⁶⁸ De laatste motor achter het groene front, het Landbouwschap verloor zijn positie door de oprichting van de *Land- en Tuinbouworganisatie Nederland* (LTO) in 1995.³⁶⁹ Het beleid waarbij de baten ten goede kwamen aan de boeren terwijl de samenleving opdraaide voor de kosten, was definitief voorbij.

De samenleving veranderde en stelde hogere eisen aan de landbouw op het gebied van natuur, landschap, milieu maar ook dierenwelzijn. De landbouworganisaties moesten op meerdere 'fronten' zich verdedigen. In 1982 waren natuur en landbouw tot één ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit geïntegreerd. De conflicten tussen natuur en landbouw waren nu ook binnen het ministerie aanwezig. Het resultaat was dat in de jaren negentig de milieubeweging even belangrijk was als achterban van het ministerie als de landbouw.³⁷⁰ In de praktijk viel het wel mee, maar de Paarse-kabinetten richtten zich meer op plattellandsvernieuwing.

³⁶⁷ Broersma, *Het Groene Front voorbij*, 78.

³⁶⁸ Karel, *Tussen boer en markt*, 53.

³⁶⁹ *Ibidem*, 49.

³⁷⁰ *Ibidem*, 54.

³⁷¹ *Ibidem*, 27.

Platteland en landbouw waren niet langer synoniem aan elkaar, ook toerisme, natuurbeheer en woningbouw zorgden voor een algehele revitalisering van het platteland.³⁷¹

Boeren produceerden voor de wereldmarkt en waren daardoor gevoeliger voor de eisen van de consument. Consumenten hadden kritiek op de praktijken in de landbouw zoals: legbatterijen, medicalisering, stalvloeren met roosters in plaats van stro, verwijderen van hoorns, het aanbrengen van oormerken, het couperen van varkensstaarten en afbranden van snavels bij kippen.³⁷² Boeren gingen zich daarop specialiseren en onderscheidden op vlakken als productkwaliteit, dierenwelzijn en milieu. In de praktijk bleek echter dat de consument in zijn aankoopgedrag niet altijd door de kwaliteit van het product werd gedreven, maar vooral ook door de prijs.³⁷³ Boeren kwamen hierdoor in een spagaat. Enerzijds moesten zij voldoen aan de eisen van consumenten, anderzijds moesten zij toch producten produceren voor een zo laag mogelijke prijs.

De veranderde visie op natuur en landschap werd omgezet in beleid. Voor het eerst was het beleid niet alleen gericht op het behouden van bestaande natuur, maar de overheid ging actief 'nieuwe' natuur ontwikkelen. Het beleidsplan rustte nog op de typisch jaren tachtig visie op de scheiding van functies, maar met de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) werden natuurgebieden met elkaar

³⁷² Kees Volker, *Boeren in betwist landschap. Strategische keuzes van boeren in een waardevol agrarisch landschap*. Wageningen: Proefschrift, 1999, 51 en Broersma, *Het Groene Front voorbij*, 62.

³⁷³ Broersma, *Het Groene Front voorbij*, 67.

verbonden.

Boeren kregen door de EHS te maken met natuurbeleid en daarbij behorende mogelijkheden en beperkingen. Boeren werden gestimuleerd bij te dragen aan de uitvoering van de EHS. Boeren konden verschillende pakketten van beheersovereenkomsten sluiten.³⁷⁴ Er werden verschillende *Agrarische Natuurverenigingen* (ANV) opgericht. In 1990 waren er nog maar tien ANV, in 2006 was dit toegenomen tot honderdvijftig.³⁷⁵ De ANV gingen een belangrijke rol spelen binnen het natuur- en landschapsbeheer. Het ging dan voornamelijk om het beheer van bestaande waarden zoals singels, houtwallen, weidevogels, bermen en akkerranden. Het besef kwam dat natuur en landschap niet alleen binnen de door de overheid ingestelde gebieden lagen, maar ook in cultuurlandschappen. Boeren waren dragers van deze landschappen. De boeren kregen voor het beheer subsidies ter compensatie voor de inkomstenderving.³⁷⁶ Er bestaan speciale pakketten voor weidevogels, waarbij de boer later maait, niet voor één juni, grasland dat bij voorkeur kruidenrijk is en het waterpeil tot 20-30 centimeter onder het maaiveld staat.³⁷⁷

³⁷⁴ Natasja Oerlemans, Eric Hees, Adriaan Guldemon, *Agrarische Natuurverenigingen als gebiedspartij voor versterking natuur, landschap en plattelandontwikkeling*, 2006, 4-5.

³⁷⁵ Ibidem, 3.

³⁷⁶ Oerlemans, *Agrarische Natuurverenigingen*, 5.

³⁷⁷ Sjaak Hoogendoorn en Marco van der Lee, 'Mix van maatregelen voor succesvol weidevogelbeheer. Aanpak Water, Land & Dijken niet vrijblijvend', *Natura*, Vol. 110, Nr. 5 (2013) : 8 – 9, 8.

De toekomst: kringlooplandbouw?

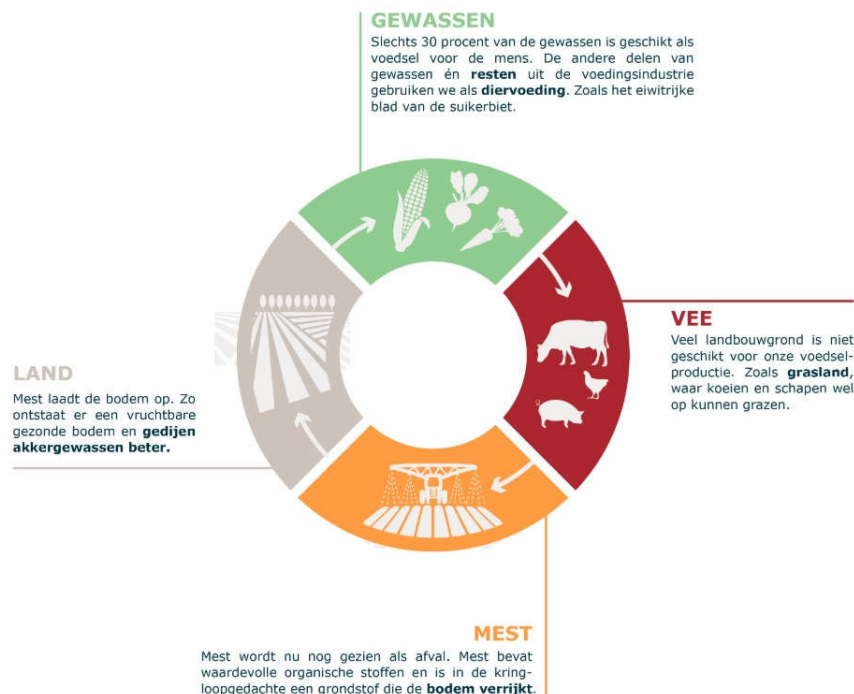
De op schaalvergroting, kostenverlaging en productieverhoging gebaseerde landbouw kwam in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw meer en meer ter discussie te staan. De LTO had in 1998 al een rapport gepresenteerd waarin zij pleitten voor een grondgebonden melkveesector en de sector mocht zich niet ontwikkelen tot een industriële productiewijze zoals de varkenshouderij kende. De afschaffing van het melkquotum in 2015, voor sommige boeren Bevrijdingsdag, leidde tot schaalvergroting. Megastallen met soms meer dan 250 koeien verrezen in het landschap. In dertig jaar tijd heeft de zuivelmarkt zich ontwikkeld tot een wereldmarkt. Dit heeft geleid tot aantasting van het landschap, natuur en, ondanks vele inspanningen van de overheid, boeren en AVN, de achteruitgang van weidevogels.

Carola Schouten, minister van Landbouw in het kabinet-Rutte III, presenteerde in 2018 een nieuwe landbouwvisie: *Nederland als koploper in kringlooplandbouw*. In 2030 moet Nederland een agrarisch gidsland zijn op het gebied van duurzame landbouw. Veel deskundigen en milieuorganisaties zijn blij met deze nieuwe visie.³⁷⁸ De landbouw moet in overeenstemming zijn met

³⁷⁸ Pieter Hotse Smit, 'Fundamentele verandering Nederlandse landbouw: minister zet in op kringlooplandbouw. Maar verwacht ze niet te veel?', *De Volkskrant*, 8 september 2018, <https://www.volkskrant.nl/economie/fundamentele-verandering-nederlandse-landbouw-minister-zet-in-op-kringlooplandbouw-maar-verwacht-ze-niet-te-veel~b5f6ea87/> (geraadpleegd 5 maart 2019).

natuur, milieu en landschap. De minister wil dat landbouw en natuur niet langer tegenover elkaar staan. Landbouw en natuur horen bij elkaar en die relatie moet worden versterkt.³⁷⁹ Niet alleen de boer, maar ook banken,

>> **Figuur 39 Kringlooplandbouw in een cirkel weergegeven** Bron: Wageningen Universiteit

supermarkten en consumenten moeten hieraan meewerken.

De kringlooplandbouw kan ook een uitkomst zijn voor een ander politiek probleem van de eenentwintigste eeuw. De bodemdaling door veenoxidatie is een groot probleem. De mechanisering en schaalvergroting en met name de diepteontwatering heeft ervoor gezorgd dat het veen blootgesteld wordt aan de buitenlucht waardoor het oxideert. Hierbij komen veel broeikasgassen vrij. Het is een vicieuze cirkel: door de afbraak van veen daalt het maaiveld, waardoor het peil weer verder omlaag moet, een lager peil leidt weer tot oxidatie enzovoorts.³⁸⁰

Als er niets gedaan wordt zal het veen in 2100 in Friesland volledig verdwenen zijn. Met het veen verdwijnt ook het veenlandschap, cultuurhistorie, biodiversiteit, maar ook de grutto.³⁸¹ In 2015 is de provincie Friesland begonnen met het opstellen van een integrale visie voor het veenweidegebied om de problemen in kaart te brengen. Er zijn pilotgebieden ingericht waar wordt geëxperimenteerd met hogere waterpeilen in combinatie met onderwaterdrainage voor de landbouw, weidevogelbeheer, natuurontwikkeling en hoogwaterzones voor kwetsbare funderingen.³⁸² De zomerpeilen worden voorzichtig enigszins verhoogd door het *Wetterskip Fryslân*. Het waterpeil moet in de zomer in klei-op-veengebieden naar 90 tot 60 centimeter onder het maaiveld worden gebracht en in veengebieden 90 centimeter

³⁷⁹ Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw*. Den Haag: 2018, 16.

³⁸⁰ Peter de Ruyter, *Vloeiend landschap. Over de toekomst van het Friese landschap*. Gorredijk: Bornmeer, 2016, 51.

³⁸¹ Provincie Fryslân, *Veenweidevisie. Een duurzame toekomst voor het Friese veenweidegebied*, 21 januari 2015, 12 en Ruyter, *Vloeiend landschap*, 54.

³⁸² Provincie Fryslân, *Veenweidevisie. Een duurzame toekomst voor het Friese veenweidegebied*, 21 januari 2015, 5.

onder het maaiveld.³⁸³ In de pilotgebieden wordt geëxperimenteerd met hogere waterpeilen, vaak natuur- of recreatiegebieden en grenzend aan natura-2000 gebieden. Er is gekozen voor pilotgebieden waar de experimenten het meest effectief waren, die kunnen dan werken als sneeuwbaaleffect voor andere gebieden.³⁸⁴

Politiek liggen maatregelen gevoelig. Zes oppositiepartijen uit de Friese staten hebben een voorstel gedaan om het hele veenweidegebied, 73.000 hectare, het waterpeil te verhogen om de CO₂-uitstoot te verminderen en de biodiversiteit te verhogen. De maatregelen moeten ervoor zorgen dat er in 2030 net zoveel weidevogels zijn als in 1990.³⁸⁵ Het voorstel kreeg geen meerderheid.

Het huidige beleid is gericht op vertraging van de bodemdaling. Als er gekozen wordt om maaiveldaling stop te zetten, moet het hele gebied onder water worden gezet. Als er niets gebeurt blijft er over honderd jaar uiteindelijk zand over *'kun je heerlijk aardappels telen'*, maar dat is een keuze.³⁸⁶ De politiek zoekt breed draagvlak voor toekomstige maatregelen. Er zijn veel partijen betrokken bij de beleidsvorming. Van grondeigenaren, natuurbeschermingsorganisaties, dorpsbelangen, *Wetterskip Fryslân*, provincie, veengemeenten tot recreatieondernemingen, agrarische collectieven en landbouworganisaties.

Niet alle boeren staan te springen om hogere

waterpeilen. Er zijn boeren die bereid zijn, als ze over meer grond beschikken, meer extensief willen boeren.³⁸⁷ In de pilotgebieden wordt daarnaast ook geëxperimenteerd met andere gewassoorten zoals bijvoorbeeld lisdodde.³⁸⁸ De veenweideproblematiek is ingewikkeld, door de vele belangen die er spelen en de kosten, de politiek durft zich daar nog niet aan te branden. De problemen van de toekomst, de crisis van het landschap, klimaattransitie en de kringlooplandbouw zullen allemaal een rol gaan spelen in de oplossingen voor de problematiek.

³⁸³ Interview Canisius Smit, 10-10-2018.

³⁸⁴ Interview Canisius Smit, 10-10-2018.

³⁸⁵ Atze Jan de Vries, 'De weidevogels komen terug, denken deze zes oppositiefracties', *Leeuwarder Courant*, 17 april 2018,

<https://www.lc.nl/friesland/De-weidevogels-komen-terug-denken-deze-zes-oppositiefracties-23097595.html> (geraadpleegd 28 maart 2019).

³⁸⁶ Interview Canisius Smit, 10-10-2018.

³⁸⁷ Interview Canisius Smit, 10-10-2018.

³⁸⁸ Interview Canisius Smit, 10-10-2018.

5.4 Analyse van het landschap

Naast mechanisering veroverde automatisering en robotisering zijn weg naar het boerenbedrijf. De boer werd manager en bediende voornamelijk computers. Machines werden onmisbaar in de landbouw. Het hooi was definitief vervangen voor kuilgras. De automatisering en robotisering vergde een andere gebruik van de grond. Sommige boeren lieten hun koeien niet meer in de wei grazen, maar brachten het eiwitrijke gras naar de stallen toe. De automatisering en robotisering leidden opnieuw tot schaalvergroting, waarbij megastallen ontstonden. Het is een minderheid, maar megastallen nemen elk jaar toe.

De bewustwording van het grote publiek voor natuur-, milieu- en landschapsproblematiek was gegroeid. Het publiek ging meer eisen stellen aan dierenwelzijn, milieuregels en landschap. De landbouw ging zich na de liberalisering van het Europees Landbouwbeleid meer richten op de wereldmarkt en moest daardoor ook voldoen aan de eisen die consumenten stelden. De landbouwsector produceerde niet alleen meer voedsel voor het land, de regio, maar nu ook voor de wereld. schaalvergroting en rationalisering waren daartoe de enige mogelijkheid om te kunnen concurreren op de wereldmarkt. De politieke korte termijn reageerde zowel op de grillen van de wereldmarkt als op de steeds kritischere publieke opinie.

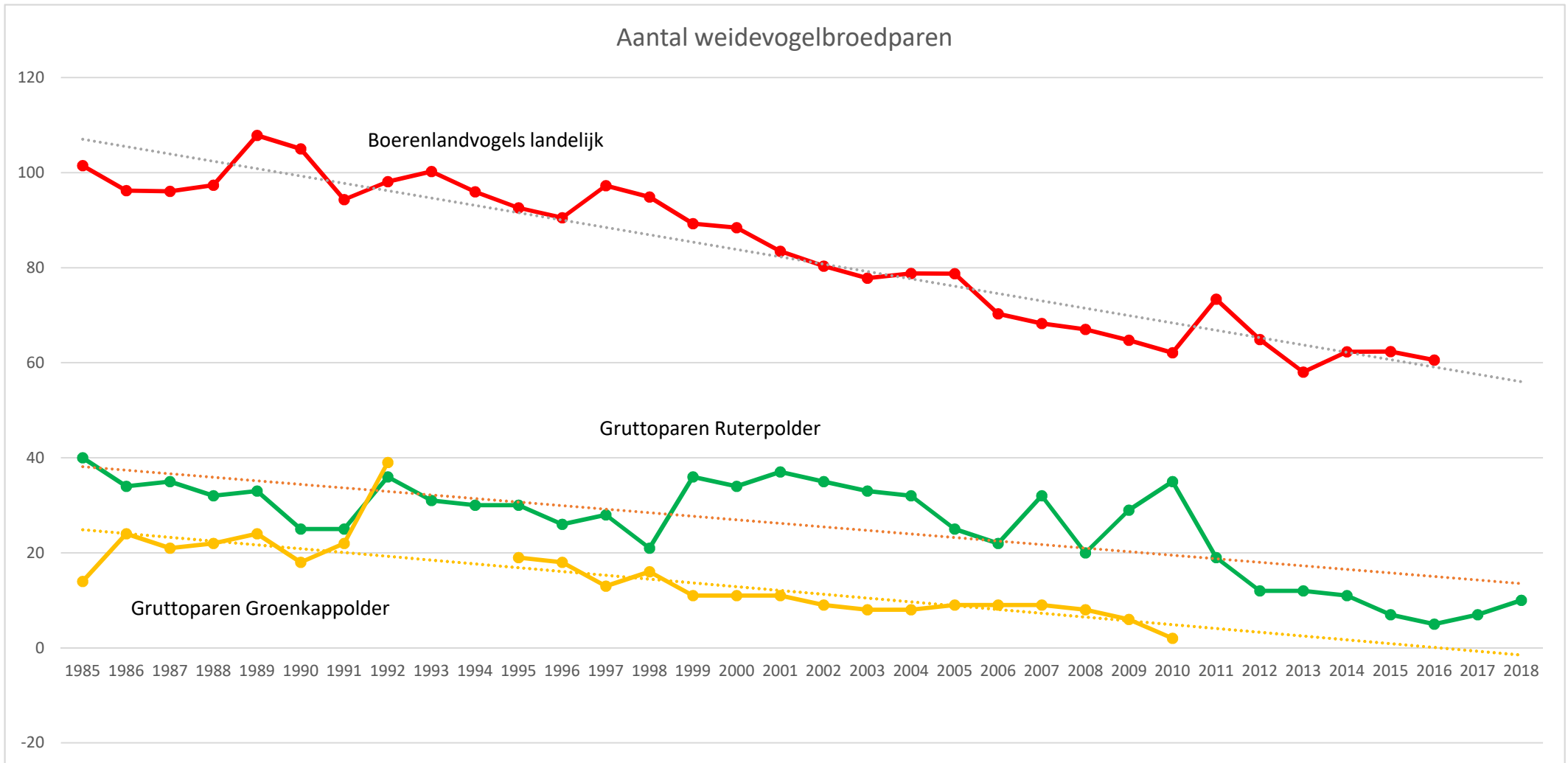
Vanaf de jaren tachtig en negentig ging de overheid zich minder sterk bemoeien met de overheid. Liberalisering van het landbouwbeleid vond opgang. De jarenlange bemoeienis van de overheid met de landbouw werd losgelaten en de overheid moest juist meer afstand nemen. De landbouw moest op eigen benen staan. Het Groene front brokkelde hierdoor af.

In de eenentwintigste eeuw lijkt het erop dat de overheid daarnaast ook afstand neemt van het beleid gericht op schaalvergroting en mechanisering. Kringlooplandbouw lijkt nu de toekomst.

Tussen 1985 en 2018 is er een geleidelijke afname van het aantal gruttoparen in de polders rondom IJlst waar te nemen. Het gaat echter geleidelijk. Tussen 1998 en 2004 is er zelfs sprake van een lichte stijging, maar na 2006 neemt het aantal grutto's in de Ruterpolder, met enkele pieken, af. Het opvallende is dat ondanks de maatregelen die Petra Beerda heeft getroffen het aantal grutto's eerst afneemt, vanaf 2016 is een lichte stijging in het aantal grutto's zichtbaar. Zonder de maatregelen van Petra waren er waarschijnlijk geen grutto's meer in de Ruterpolder, zoals er geen grutto's meer zijn geteld in de Groenkappolder. In de cijfers is de ruilverkaveling lastig terug te zien, al is er wel een daling tussen 1989 en 1992 waarneembaar (zie figuur 36).

Het waterpeil was na de ruilverkaveling in de jaren zeventig en tachtig verlaagd. Het waterpeil werd soms wel tot één meter verlaagd. Het lithocline-systeem was veranderd in een athmocline-systeem. Het systeem werd dus afhankelijk van regenwater. Het grondwaterpeil stond nu in de zomer hoger dan in de winter. Precies omgekeerd dus dan bij het lithocline-systeem. Er werden verschillende sloten rechtgetrokken en gedempt. Met name dwarssloten werden gedempt om grote percelen te creëren. Het egaliseren is de Ruterpolder gespaard gebleven door gemeentelijke woningplannen in de jaren negentig. Er zijn delen van de polder wel geëgaliseerd, maar het overgrote deel niet.

>> **Figuur 40** Het aantal boerenlandvogels landelijk x1000 en het aantal gruttoparen in de Ruterpolder en Groenkappolder Bron: CBS, NEM en Archief Vogelwacht IJlst en Omstreken

Het oude greppeltjesland is daardoor bewaard gebleven. Ondanks de ruilverkaveling en het samenvoegen van percelen is de verkavelingsstructuur overeind gebleven. In het eerste decennium van de eentwintigste eeuw is het waterpeil weer verhoogd in een deel van de Ruterpolder. Voor de aanleg van het Ruterpolderpad in 2009 werden er extra sloten gegraven en in 2015 werd een plasdras aangelegd.

Het reliëf werd op enkele plaatsen in de Ruterpolder aangetast door egalisering. Er waren plannen om alle grond te egaliseren, maar woningbouwplannen gooien roet in het eten van de boeren. Er is toen niet over gegaan tot grootschalige egalisering van het land. Het reliëf is hierdoor in grote mate blijven bestaan. Veel andere boeren gingen in deze tijd wel over tot egaliseren en het verwijderen van het reliëf om het aan te passen aan de grotere landbouwmachines. Het greppeltjesland is met name in het noorden van de Ruterpolder nog aanwezig.

In de jaren tachtig en negentig zijn boeren overgegaan op productiegras met veel eiwit. De kruiden verdwenen volledig uit het grasland. Het werden eentonige graslanden met vooral Engels raaigras. Dit gold ook voor de Ruterpolder, maar doordat de grond voor het grootste gedeelte in gebruik is door een biologische boer komen de kruiden en bloemen langzaam weer terug in de Ruterpolder, maar de 'omschakeling' vergt tijd. Er staan nu weer meer kruiden in dan in de jaren negentig. Het is daardoor niet helemaal representatief voor de ontwikkeling van het grasland dat voornamelijk minder divers is geworden vanaf de jaren vijftig.

In de jaren tachtig en negentig was het hooi definitief verleden tijd en werd er alleen nog maar gekuild. Het kuilgras

kon veel eerder worden gemaaid en ook veel vaker waardoor er soms wel vijf tot zes snedes per jaar konden worden gemaaid. De ontwatering en toegenomen bemesting zorgden ervoor dat na een zachte winter al in april voor het eerst gemaaid kan worden. Voor grutto's is dat funest aangezien zij dan volop aan het broeden zijn, waardoor grote kans bestaat dat hun nesten kapot worden gereden of gemaaid. Er blijven geen schuilmogelijkheden meer over en er is niet genoeg voedsel te vinden voor hun kuikens. Het maaien wordt vaak gedaan door grote trekkers met grote maaimachines met een hoog tempo. In enkele uren zijn percelen gemaaid, waarbij gruttokuikens geen schijn van kans maken om weg te vluchten. Vanaf 2004 wordt er in het grootste gedeelte van de Ruterpolder minder vaak gemaaid voor de productie van biologisch hooi. Er wordt pas vanaf halverwege juni gemaaid en rekening gehouden met weidevogels. Percelen worden niet allemaal tegelijk gemaaid, maar om en om, zodat er genoeg percelen blijven waar weidevogels voedsel kunnen vinden en kunnen schuilen. Er wordt door boeren in het algemeen verschillende maaieregimes gebruikt, maar de intensieve boer moet zoveel mogelijk gras produceren om zoveel mogelijk melk te kunnen produceren.

De bemesting met kunstmest is toegenomen na de Tweede Wereldoorlog. Er wordt steeds minder kunstmest gebruikt sinds de jaren tachtig, maar voor de grutto nog steeds te veel. Daarnaast wordt er geen gebruik meer gemaakt van *rûche dong*, maar enkel van drijfmest die sinds 1994 in de grond wordt geïnjecteerd. Het bodemleven wordt daarmee verstoord met als gevolg minder voedsel voor de grutto. Het intensief bemesten in combinatie met vaker maaien maakt dat

het weiland niet genoeg voedsel meer produceert voor de grutto. Vanaf 2004 is er in delen van de Ruterpolder geen gebruik meer gemaakt van drijfmest, enkel van *rûche dong*.

Het aantal koeien in Nederland is sinds de jaren tachtig afgenomen, maar het aantal koeien per hectare is toegenomen tot 1,5 – 3,0 koe per hectare. Op een intensief bedrijf staan de koeien ook niet altijd meer in de wei, maar in de stal. Het grasland wordt enkel gebruikt om eiwitrijk gras te produceren dat elke dag wordt gemaaid, zodat de koeien elke dag vers gras tot hun beschikking hebben. In het deel waar de koeien van de biologische boer lopen ligt het aantal koeien per hectare op 1 en is daarmee extensief.

Het landschap tussen de jaren tachtig en 2015 was minder open dan in de jaren vijftig. Vanaf 2018 is er begonnen met het kappen van bomen rondom de polder. Het open landschap van de jaren vijftig keert hiermee deels terug. Het bosje in het zuiden van de Ruterpolder is blijven bestaan.

Er wordt frequenter gemaaid met grote machines waardoor de rust in het grasland afneemt. Er zijn meer wegen bij gekomen, niet in de Ruterpolder, maar wel in de omliggende polders zoals de Groenkap- en Kalfpolder. Het toerisme is toegenomen op de vaarwegen om de Ruterpolder heen. Het zorgt allemaal voor minder rust in het grasland. Met name het veelvuldige maaien in het broedseizoen verstoort de grutto's. In het verleden bestonden er hooilanden waar nooit mensen kwamen en als er gehooïd moest worden was dat in juli als de gruttokuikens zo goed als klaar waren om te vertrekken. Het tempo lag veel lager, van enkele weken is het versneld naar enkele uren. De komst van een biologische boer heeft gezorgd voor meer rust in het grasland. Het

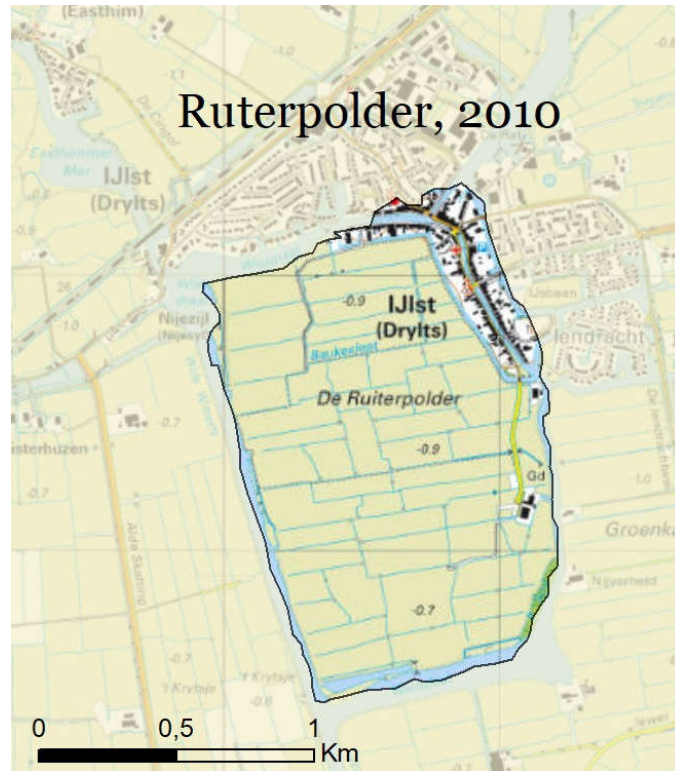
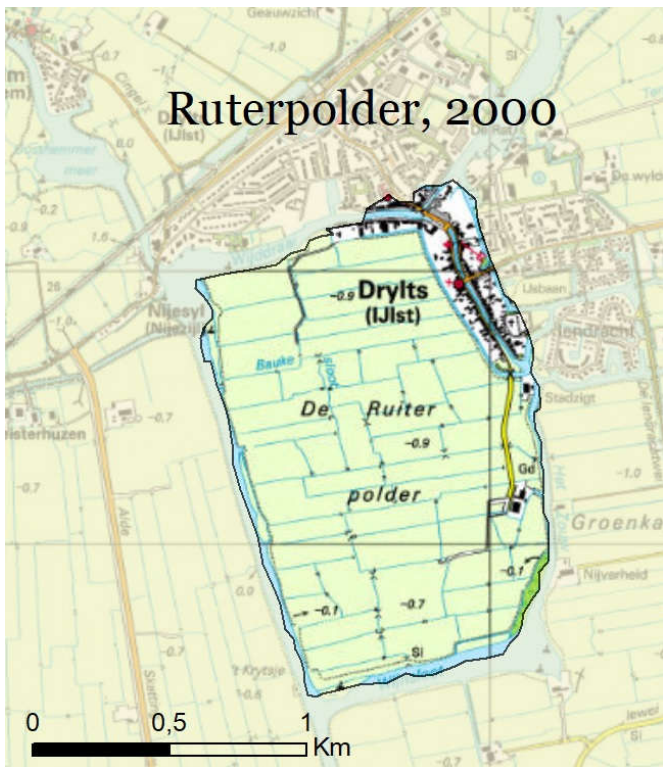
Ruterpolderpad is in het broedseizoen, van 15 maart tot 15 juni, gesloten voor wandelaars. De weidevogels hebben hierdoor veel meer rust dan in het verleden.

Landschap van de grutto	2000	2017
Waterpeil	Laag	Laag
Reliëf	Hoog	Hoog
Samenstelling van het grasland	Eentonig overwegend eiwitrijke productie grassoorten	Gemengd, kruidenrijk.
Maairegime	5 keer per jaar	1 keer per jaar
Bemesting	Intensief	Extensief
Veedichtheid	1,5 – 3,0 koe per hectare	1,0 koe per hectare
Openheid	Half gesloten	Open
Rust	Weinig	Veel/weinig

Tabel 3 Landschap van de grutto in 2000 en 2017

>> **Figuur 41** De Ruiterpolder in 2000, 2010 en 2017. Bron: Bonnebladen

Conclusie en aanbevelingen

*Denkend aan IJlst,
zie ik het Ruterpolderpad
traag door oneindig laagland gaan,
de grote vlekken
van de roodbonte koeien
aan de einder staan.*

*De lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
hoor je zo nu en dan nog
het gritto-grit van de 'koning van de weide'.³⁸⁹*

Er is in de afgelopen honderd jaar veel veranderd in het boerenlandschap, maar wie goed kijkt en luistert kan nog altijd de grutto in IJlst ontdekken. De grutto is niet verdwenen. De crisis van het landschap lijkt soms onverklaarbaar of maar één oorzaak te hebben, maar dit onderzoek heeft geprobeerd vanuit een langere termijn verschillende ontwikkelingen, die van invloed zijn geweest op het boerenlandschap, te beschrijven en te analyseren.

Er zijn veel verschillende lange, middellange en korte termijn ontwikkelingen die hebben geleid tot de crisis van het landschap en de ervaring van landschapspijn. De ontwikkelingen hebben pas vele jaren later invloed op het landschap, waardoor veranderingen niet altijd door

tijdsgenoten zijn waargenomen. De afname van het aantal grutto's was vanaf de jaren zestig zeer geleidelijk gegaan. Pas in de afgelopen tientallen jaren gaat het in een hoger tempo met wel vijf tot zes procent per jaar.

Volgens Braudel is de langere termijn bepalend voor de ontwikkelingen op de middellange en korte termijn. Eén van de belangrijkste lange termijn ontwikkelingen voor het veenlandschap is de bodemdaling, die is ingezet met het ontginnen van het veen. De bodemdaling heeft niet alleen het landschap gedomineerd, maar ook de verdere ontwikkelingen die het landschap vormen zoals *urbanization, globalization en calamities*. De huidige veenweideproblematiek is te herleiden tot bodemdaling.

Het veenlandschap was na ontginning uitermate geschikt voor landbouw, waardoor nederzettingen zoals IJlst konden uitgroeien tot steden. Een netwerk van steden oefende een ingrijpende invloed uit op het omringende landschap. Economische globalisering zorgde ervoor dat de lokale markten werden opgenomen in regionale en internationale markten. Het zeer geleidelijk proces van bodemdaling is daarmee als oerstructuur of onderste laag van het landschap te karakteriseren. Dit heeft de basis gevormd voor het ontstaan van het veenweidelandschap en het huidige boerenlandschap.

De bodemdaling en alle daarmee gepaard gaande mogelijkheden en uitdagingen hebben ervoor gezorgd dat boeren zich konden specialiseren tot welvarende veehouders. Eén van de belangrijkste ontwikkelingen op de middellange termijn vloeit hieruit voort: de mechanisering van de landbouw. De middellange termijn ontwikkelingen zijn

³⁸⁹ Geïnspireerd op het gedicht van Hendrik Marsman *Denkend aan Holland*.

volgens Braudel cyclisch. In de mechanisering van de landbouw is dit terug te zien. De mechanisering in de landbouw startte, aan het eind van de negentiende eeuw, binnen de zuivelbewerking. De bewerking verplaatst zich van de boerderij naar de fabriek. Het boerenbedrijf bleef in deze periode nog bespaard van mechanisatie. Enkele handelingen werden gemechaniseerd, maar het grootste gedeelte van het boerenwerk bleef handenwerk.

Na de Tweede Wereldoorlog volgde een tweede golf van mechanisatie die grote gevolgen had voor het boerenbedrijf en daarmee het landschap. Het belangrijke en arbeidsintensieve werk zoals het melken en hooien werd in slechts enkele jaren gemechaniseerd. De mechanisatie had tot gevolg dat het landschap niet meer aan de eisen van de moderne landbouw voldeden. De mechanisatie en schaalvergroting voltrok zich in het veenweidegebied later dan op bijvoorbeeld de zandgronden, omdat het veenweidegebied vruchtbaarder was, waardoor er niet een directe noodzaak was om te mechaniseren.

Een tweede middellange termijn ontwikkeling is de bewustwording van burgers voor natuur, milieu en landschap. Tegelijk met de mechanisering van de landbouw en met name de industrialisatie in Nederland, kwam er een tegenbeweging op. Mechanisatie en industrialisatie maakten vooral rijke burgers bewust van de kwetsbaarheid van natuur en landschap. De natuur en het landschap moest worden beschermd tegen de mechanisatie en industrialisatie. Burgers gingen zich verenigen om dit te bewerkstelligen. Het aantal leden van de natuurbeweging groeide gestaag, maar vanaf de jaren zestig groeide het explosief.

De mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw had negatieve gevolgen voor de natuur, het landschap en het milieu. Burgers eisten maatregelen van de overheid. Naast de traditionele burgerlijke organisatie moest ook de overheid zich gaan bekommeren om natuur, landschap en milieu. De mechanisatie had ertoe geleid dat minder mensen afhankelijk waren van de landbouw wat betreft werkgelegenheid. De burgers begonnen zich steeds kritischer op te stellen ten opzichte van de landbouw. In de jaren negentig was de natuur- en milieubeweging uitgegroeid tot massabewegingen die invloed uitoefenden op de overheid. Er werden strenge eisen gesteld aan dierenwelzijn, milieu en landschapswaarden. Het bewustzijn ontwikkelde zich ook in golven. Er zijn drie golven te onderscheiden: de eerste golf van 1890 tot 1930, tweede golf van 1960 tot 1980 en de laatste golf van 1990 tot heden.

De cyclische conjuncturele ontwikkelingen hebben gevolgen had voor de korte termijn ontwikkelingen op het niveau van politiek. De politieke ontwikkelingen zijn reacties op de conjuncturele ontwikkelingen. In de negentiende eeuw hield de overheid zich afzijdig van de landbouw. De landbouwcrisis maakte hier voor het eerst een einde aan. De overheid begon zich langzaam aan steeds meer te bemoeien met de landbouw. In de periode 1870 tot 1935 was deze bemoeienis vaak van korte duur. Alleen bijzondere omstandigheden zoals oorlog of crisis noopten de overheid tot ingrijpen. Zodra de oorlog of crisis voorbij was, liet de overheid zijn greep op de landbouw weer varen. De Tweede Wereldoorlog en de crisis van de jaren dertig waren anders, beide vormden de basis voor de naoorlogse opstelling van de overheid.

De overheid greep diep in de economie van de landbouw. Men probeerde de gehele landbouwproductie te reguleren. De mechanisering en schaalvergroting werd actief gestimuleerd door de overheid, waardoor de politiek als katalysator werkte op de mechanisering. De bewustwording van natuur, milieu en landschap bij burgers noopte de overheid zich ook te bekommeren om de natuur, het milieu en het landschap. De overheid kwam hierdoor eind jaren tachtig in een spagaat. Het voerde aan de ene kant actief beleid uit tot meer mechanisatie en schaalvergroting en aan de andere kant nam het ook maatregelen tegen de negatieve gevolgen van mechanisatie en schaalvergroting. Vanaf de jaren tachtig nam de greep van de overheid op de landbouw geleidelijk aan af. Regulatie was verleden tijd, er werd nu volop ingezet op liberalisering van de landbouw. De overheid moest meer afstand nemen tot de landbouw.

De lange, middellange en korte termijn ontwikkelingen zijn niet altijd scherp van elkaar te onderscheiden. De lange termijn vormt de basis waarop de overige ontwikkelingen zich hebben ontwikkeld, maar de middellange en korte termijn ontwikkelingen hebben ook invloed gehad op de lange termijn. De verschillende ontwikkelingen hebben samen het landschap gevormd en ook de crisis die zich nu voordoet in het landschap. De grutto is het symbool van de geleidelijke achteruitgang van het boerenlandschap. De crisis van het landschap is niet ontstaan in enkele jaren, maar heeft zijn wortels in de lange termijn ontwikkelingen. Het verlies en de landschapspijn die mensen nu ervaren is niet alleen nostalgie naar het landschap dat niet meer bestaat, maar is juist een roep om te behouden wat er nog over is van dat landschap.

Het past in de middellange termijn ontwikkeling van vergroot bewustzijn onder burgers.

Komt landschapspijn en het verlies overeen met het historische landschap? In de voorgaande hoofdstukken is het landschap gereconstrueerd voor bepaalde periodes. Het is daardoor mogelijk om een uitspraak te doen over het optimale landschap van de grutto. Het optimale landschap voor de grutto in IJlst bevond zich tussen 1870 en 1930 (zie tabel 4). Het waterpeil stond toen hoog, het weiland bestond uit greppeltjesland en kruiden- en bloemrijk grasland, er werd één keer per jaar na 1 juni gemaaid, het land werd extensief bemest, het landschap was open en rustig en het aantal koeien lag tussen 0,7 en 1 koe per hectare. Het landschap in 2017 in de Ruterpolder, vergeleken met gangbaar boerenland, een uitzondering. Het waterpeil staat hier hoger en er wordt geprobeerd meer kruidenrijk grasland te krijgen in het land. Het open landschap wordt in ere hersteld en het aantal koeien ligt op 1 koe per hectare. Er wordt veel gedaan om het landschap aantrekkelijk te maken voor de grutto, maar het is (nog) niet helemaal zoals het landschap er tussen 1870 en 1930 uitzag.

De snelle afname van het aantal grutto's in de laatste tientallen jaren heeft ons bewust gemaakt van het feit dat het boerenlandschap achteruit gaat. De achteruitgang van het landschap is een geleidelijk proces geweest. Op het moment waarop landschapselementen bijna verdwenen zijn worden we ons er pas bewust van. We ervaren dan een gevoel van verlies en verlangen terug naar het landschap uit vervlogen tijden. De grutto is daarmee de kanarie in de kolenmijn die ons waarschuwt voor het verdwijnen van het boerenlandschap. Als

er niets gebeurd zal het boerenlandschap met zijn bloemen, insecten en de grutto eindigen als een gedicht van Hendrik Marsman en denken we alleen nog aan de grutto.

Aanbevelingen

Het onderzoek naar het boerenlandschap is erg breed en groot gebleken, daardoor was het niet mogelijk om op bepaalde onderdelen dieper in te gaan. Hieronder zal ik een aantal suggesties doen voor verder onderzoek.

In deze scriptie ben ik kort ingegaan op het landschap van de grutto voor 1900 en heb ik mij gebaseerd op het proefschrift van Van Rijk die op basis van onderzoek in archieven betoogt dat er voor 1900 ongeveer 20.000 broedparen moeten zijn geweest. Het is interessant om meer onderzoek te doen naar het landschap van voor 1900 en te proberen achterhalen waardoor er toen minder gruttopen waren dan in bijvoorbeeld 1960.

Er zijn verschillende factoren die het landschap van de grutto vorm geven. In deze scriptie zijn acht factoren meegenomen. Een belangrijke factor in dit onderzoek is echter niet meegenomen: predatoren. Een vervolg onderzoek zou zich kunnen richten op het landschap van predatoren en hoe dit door de tijd heen zich heeft ontwikkeld. De vos kwam bijvoorbeeld niet voor in de natte streken, maar maakt sinds kort zijn opwachting in de veengebieden in Nederland. Ook andere predatoren die een gevaar vormen voor weidevogels hebben gevolgen ondervonden van de veranderingen in het boerenlandschap.

Dit onderzoek richtte zich op IJlst en de focus lag op één polder. Een vervolg onderzoek zou zich kunnen richten op een ander veengebied in Nederland of een vergelijkend

onderzoek tussen Holland en Friesland. Hebben de ontwikkelingen die in deze scriptie zijn beschreven dezelfde effecten gehad in Holland als in Friesland? In eerste instantie wilde ik in deze scriptie een vergelijkend onderzoek doen tussen Friesland en Cambridgeshire. Een vervolg onderzoek zou dit alsnog als uitgangspunt kunnen nemen. Verliepen de mechanisering van de landbouw in Nederland en in Groot-Brittannië gelijk of waren er verschillen?

In dit onderzoek is de agro-business die vanaf de jaren zestig is ontstaan, zoals de boerenleenbanken, loonbedrijven, voorlichtingsdiensten en supermarkten minder aan bod gekomen. Een vervolg onderzoek zou zich kunnen richten op de invloed van de agrosector op het landschap.

Landschap van de grutto	1870	1930	1950	1980	2000	2017
Waterpeil	Hoog (0-20cm)	Hoog (0-20cm)	Hoog (0-20cm)	Hoog/laag	Laag	Laag
Reliëf	Hoog (oud greppeltjesland)	Hoog (oud greppeltjesland)	Hoog (oud greppeltjesland)	Hoog	Hoog	Hoog
Samenstelling van het grasland	Divers kruiden- en bloemrijk	Divers kruiden- en bloemrijk	Divers kruiden- en bloemrijk	Gemengd overwegend productieve grassoorten hier en daar kruiden	Eentonig overwegend eiwitrijke productie grassoorten	Gemengd, kruidenrijk.
Maairegime	1 keer per jaar	1 keer per jaar	1 keer per jaar	2 tot 4 keer per jaar	5 keer per jaar	1 keer per jaar
Bemesting	Extensief (geen kunstmest)	Extensief (geen kunstmest)	Extensief	Intensief	Intensief	Extensief
Veedichtheid	0,7-1,0 koe per hectare	0,7-1,0 koe per hectare	0,7-1,0 koe per hectare	1,0-2,0 koe per hectare	1,5 – 3,0 koe per hectare	1,0 koe per hectare
Openheid	Open	Open	Open	Half gesloten	Half gesloten	Open
Rust	Veel	Veel	Veel	Veel/weinig	Weinig	Veel/weinig

>> *Tabel 4 Tabel met alle periodes van het landschap van de grutto*

Geraadpleegde bronnen

Andela, G. *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland*. Bussum: Uitgeverij THOTH Bussum, 2000.

Ankersmit, F. *De sublieme historische ervaring*. Groningen: Historische Uitgeverij, 2007.

Antrop, M. 'Why landscapes of the past are important for the future', *Landscape and Urban Planning*, Vol. 70 (2005) : 21 – 35.

Bakker, G. 'Het ontstaan van het Sneekermeer in relatie tot de ontginning van een laagveengebied, 950-1300', *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis*, 10, (2001).

Bakker, G. 'De afsluiting van de Boorne naar de Middellzee. Een waterstaatkundige ommekeer in Zuidwest-Friesland omstreeks 1200-1220', *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis*, Vol. 14, Nr. 1, (2005) : 1 – 10.

Barends, S., Baas, H. G., Harde, de, M. J., (red), *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2010.

Bavel, van, B. *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan*. Amsterdam: Promotheus, 2018.

Bergh, van den, S. *Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985*. Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2004.

Beintema, A. ed. *Ecologische Atlas van de Nederlandse Weidevogels*. Haarlem: Schuyt & Co Uitgevers en Importeurs bv, 1995.

Beintema, A. *De grutto*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2015.

Berkel, van, G, en Samplonius, K. *Nederlandse plaatsnamen herkomst en historie*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum, 2006.

Berendse, F. *Wilde apen. Natuurbescherming in Nederland*. Zeist: KNNV Uitgeverij, 2016.

Berg, van den, J. Th. J. en Vis, J. J. *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2013.

Berkhey, Le Francq van, J. *Natuurlyke historie van Holland. Deel 9*. 1811.

Bieleman, J. 'De cultuurtechnische verbouwing van Nederland. Bodemverbetering en waterbeheersing', *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 3. Landbouw en voeding*. Zutphen: Wulburg Pers, 2000.

Bieleman, J. *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2008.

Boer, de, J. *Landschapspijn. Over de toekomst van ons platteland*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, 2017.

Bont, de, R. 'Dieren zonder grenzen. Over wetenschap en internationale natuurbescherming, 1890-1940', *Tijdschrift voor de Geschiedenis*, Vol. 125, Nr. 4 (2012) : 520 – 535.

- Braudel, F. *De Middellandse Zee. Deel een. Het landschap en de mens*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 1992.
- Braudel, F. *De Middellandse Zee. Deel twee. De samenleving en de staat*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 1993.
- Braudel, F. *De Middellandse Zee. Deel drie. De politiek en het individu*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact, 1993.
- Braudel, F. 'History and the Social Sciences. The Longue Durée', *Anthropologie Structurale*, (1958) : 171 – 203.
- Brink, van den, A. 'Structuur in beweging. Het landbouwstructuurbeleid in Nederland, 1945-1985', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, Vol. 107, Nr. 1 (1992) : 163 – 165.
- Broersma, D. *Het Groene Front voorbij. De agrarische belangenbehartiging door LTO Nederland 1995-2005*. Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2010.
- Bryan, C., Pijanowski, L. J. 'Soundscape Ecology: The Science of Sound in the Landscape', *American Institute of Biological Sciences*, Vol. 61, Nr. 3 (2011) : 203 – 216.
- Cock, de, J. K. 'De veenontginningen rond Sneek en IJlst', *It Beaken: meidielingen fan de Fryske Akademy*, ISSN, 005-738x, vol. 46 (1984) : 129-149.
- Dekker, M. Red. *Uitblinkers in de melkveehouderij. Inspirerende verhalen van vooruitstrevende ondernemers*. Den Haag: De Swart, 2015.
- Dietz, T. Hartog, den, F. Wusten, van der, H. *Van natuurlandschap tot risicomaatschappij. De geografie van de relatie tussen mens en milieu*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008.
- Dijkstra, J. *Droege fuotten. Onderzoeksgids voor de Friese waterstaatsgeschiedenis*. Leeuwarden: Ryksarchyf, 1998.
- Dijkstra, H. 'Het geheim van de golle', in: *Historisch Tijdschrift Fryslân*, 22ste jaargang, no. 4 (juli/augustus 2016) : 4 – 7.
- Dijkstra, H. 'Het korte leven van de windmotor', *Historisch Tijdschrift Fryslân*, Vol. 20, Nr. 5 (september/oktober 2014) : 24 – 27.
- Dijkstra, H. 'Het geheim van de golle', *Historisch Tijdschrift Fryslân*, Vol. 22, Nr. 4 (Juli/Augustus 2016) : 4 – 7.
- Drukker, J. W. *De revolutie die in haar eigen staart beet. Hoe de economische geschiedenis onze ideeën over economische groei veranderde*. Utrecht: Uitgeverij LEMMA bv, 2003.
- Eijerman, C. 'En de bonte wei dan, komt die terug? Over het beheer van weilanden in de tijd van Thijsse', *Het Vogeljaar*, Vol. 41, Nr. 4, (1993) : 145 – 151.
- Evans, R. J. *De eeuw van macht. Europa 1815-1914*. Amsterdam: Hollands Diep, 2016.
- Fikenscher, A., Hooijmeijer, J., Kentie, R. Piersma, T. 'Invloed van broedgebiedkwaliteit op het vermijden van wegen door nestelende grutto's', *De Levende Natuur*, Vol. 116, No. 2 (Maart 2015) : 51 – 56.

Fresco, O. L. *Hamburgers in het paradijs. Voedsel in tijden van schaarste en overvloed*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2012.

Gabel, N. 'De grutto als symbool voor een verdwijnend landschap', *Kijk op het noorden*, Vol. 43, Nr. 369 (2011) : 27 – 31.

Geld, van der, J., Groen, N., Veer, van't, R. *Weidevogels in een veranderend landschap. Meer kleur in het grasland*. Zeist: KNNV Uitgeverij, 2013.

Gerbrandy, P. 'Splitsing en hereniging', *Groene Amsterdammer*, Vol. 131, Nr. 35 (augustus 2007).

Gies, E., Os, van, J., Hermans, T. ed. 'Megastallen in beeld', *Alterraraapport* 1581 ISSN 1566-7197, 2007.

Gorter, H. P. *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst*. Den Haag: Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 1986.

Green, A. *Cultural History. Theory and History*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Haar, ter, G., Polhuis, P. L. *De loop van het Friese water. Geschiedenis van het waterbeheer en de waterschappen in Friesland*. Franeker: Uitgeverij van Wijnen, 2004.

Have, van der, T. 'Ruimte voor vogels in Nederland: van Vogelwet tot Vogelrichtlijn', *De Levende Natuur*, Vol. 103, Nr. 6 (2002) : 212 – 217.

Ham, van den, S. *Wens & werkelijkheid. Studie naar de geschiedenis van de biologische landbouw en voeding in Nederland*. Arnhem: Uitgeverij Spring Media, 2008.

Hekman, E. *Van Houtkooperschen, scheepsbouwer en boeren. IJlst, Nijeziyl en Oosthem in vervlogen jaren*. IJlst: Uitgave van Boekhandel/Drukkerij Visser, 2000.

Hetteema, H. *Grondrecht voor de grutto*. Utrecht: Uitgeverij Kok, 2006.

Hoogendoorn, S., Lee, van der, M. 'Mix van maatregelen voor succesvol weidevogelbeheer. Aanpak Water, Land & Dijken niet vrijblijvend', *Natura*, Vol. 110, Nr. 5 (2013) : 8 – 9.

Jensma, G. Breuker, P. (red.) *Friese sport. Tussen traditie en professie*. Gorredijk: Bornmeer, 2009.

Karel, E. H. *Boeren tussen markt en maatschappij. Essays over effecten van de modernisering van het boerenbestaan in Nederland (1945-2012)*. Groningen/Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut, 2013.

Kielstra, H., Kielstra, F. *Buorkje yn Fryslân. In skets fan it boerelibben yn'e tweintichste ieu*. Gorredijk: Bornmeer, 2008.

Kingmans, H. *Friesland. In de voetsporen van Jac. P. Thijsse*. Drachten/Leeuwarden: Friese Pers Boekerij Bv, 1993.

Kleijn, D. 'Hoe belangrijk is agrarisch natuurbeheer van de Ecologische Hoofdstructuur?', *De Levende Natuur*, Vol. 104, Nr. 6 (2003) : 246 – 250.

Kleijn, D., Wimmers, W. e.a., 'Het belang van hoog waterpeil en bemesting voor de grutto', *De levende natuur*, Vol. 110, Nr. 4 (2009) : 180 – 183.

Kooijmans, J. L. 'De oudste grutto van Amsterdam', *Het Vogeljaar*, Vol. 53, Nr. 3, (2005) : 131 – 132.

Kolen, J. C. A. *De biografie van het landschap. Drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed*. Amsterdam: Proefschrift, 2005.

Krul, W. 'Oorsprong, eenvoud en natuur. De bloeitijd van de kunstenaarskolonies, 1860-1910', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, Vol. 122 (2007) : 564 – 584.

Lemaire, T. *Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde*. Amsterdam: Uitgeverij Ambo, 2002.

Lemaire, T. *Filosofie van het landschap*. Amsterdam: Uitgeverij Ambo, 2011.

Lintsen, H. W. 'Techniek en modernisering. Landbouw en voeding', *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel 1*. Zutphen: Uitgeverij Walburg Pers bv, 1992.

Maas, J. H. M. *De Nederlandse agrosector. Geografie en dynamiek*. Assen: Koninklijke van Gorcum B. V., 1994.

Mansholt, S. L. 'Landbouw en Natuurbescherming', *Natuur en Landschap*, (1947) 4, 98-99.

Marcucci, D. J. 'Landscape history as a planning tool', *Landscape and Urban Planning*, Vol. 49 (2000) : 67 – 81.

Merriënboer, van, J. *Mansholt. Een biografie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2006.

Miltenburg, H., Strikwerda, R. 'Bijna twee eeuwen geschiedenis van machinaal melken. De lange weg van melkmeid tot melkrobot', *Veeteelt*, Nr. 2 (oktober 2009) : 60 – 63.

Mulder, Th. 'De grutto in Friesland in vergelijking met overig Nederland en hoe de soort zich weet te handhaven', *Het Vogeljaar*, Vol. 20, Nr. 5 (1972) : 297 – 201.

Noomen, P. 'De ontginning van de veenstreken', *Frieslands verleden. De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*. Gorredijk: Uitgeverij Bornmeer, 2016.

Oerlemans, N., Hees, E., Guldmond, A. *Agrarische Natuurverenigingen als gebiedspartij voor versterking natuur, landschap en plattelandontwikkeling*. Culemborg, 2006.

Olst, van, E. L. *Een historisch boerderij onderzoek. Boerderijonderzoek in Nederland, 1914-1934. Deel 1*. Arnhem: Stichting Historisch boerderij-onderzoek, 1991.

Onrust, J. *Earth, worms & birds*. Groningen: proefschrift, 2017.

Oudman, T., Piersma, T. *De ontsnapping van de natuur. Een nieuwe kijk op kennis*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Genneep, 2018.

Plantinga, R., Ybema, J., Molema, M. 'Aanjagers van de Friese kenniseconomie' *Historisch Tijdschrift Fryslân*, Vol. 22, Nr. 5 (september/oktober 2016) : 22 -25.

Raad, de, H. *Boezemwaterschappen en polders in Midden-Friesland. Verzamelinventaris van de gedeponeerde archieven van het waterschap De Middelsékrite 1729-1987*. Sneek: Waterschap Middelsékrite, 1994.

Reinders, P., Vernooij, A. *Alles van melk. Geschiedenis van de Nederlandse zuivelindustrie*. Zwolle: WBOOKS, 2013.

Rijk, de, J. H. *Vogels en mensen in Nederland 1500-1920*. Amsterdam: proefschrift, 2015.

Righart, H., Graaf, de, B., Hillebrand, H. (ed.) *De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen*. Meppel/Amsterdam: Boom Open universiteit, 1991.

Roodbergen, S. P. *B.F.V.W. in vogelvlucht en perspectief*. Heerenveen: Banda Heerenveen BV, 1999.

Ruyter, de, P. *Vloeiend landschap. Over de toekomst van het Friese landschap*. Gorredijk: Bornmeer, 2016.

Spek, T. 'Zonder boeren geen landschap', *Historisch Tijdschrift Fryslân*, vol. 24, Nr. 3 (mei/juni 2018) : 20 – 21.

Staats-Vlasma, van, C. *Het land van Mauve: utopie of werkelijkheid? De verbeelding van het Gooise landschap in de periode 1880-1910 en de invloed ervan op de vorming van een ideaal landschapsbeeld*. Groningen: Masterscriptie landschapsgeschiedenis, 2010.

Strikwerda, R. 'Friese zwartbonte koeien: eens aanbeden, nu zeldzaam', *Tijdschrift voor Fryslân*, Vol. 17, Nr. 4 (2011) : 12 – 15.

Teunissen W.A., Schekkerman H. & Willems F. 2005. Predatie bij weidevogels. Op zoek naar de mogelijke effecten van predatie op de weidevogelstand. Sovon-onderzoeksrapport 2005/11. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen. Alterra-Document 1292, Alterra, Wageningen.

Thijsse, J. P. *Het vogeljaar. Nederlandsche vogels in hun leven geschetst*. Amsterdam: W. Versluys, 1904.

Thijsse, J. P. *De bonte wei*. Zaandam: Bakkerij De Ruijter der Firma Verkade & Comp., 1911.

Veenstra, G. en J. F. P. Vessies, *Mogelijke gevolgen van de afschaffing van het melkquotum voor Nederlandse melkveebedrijven*. Wageningen: 2008.

Vijverberg, J. 'Van bunzings, wezels en hermelijnen', *De Levende Natuur*, Vol. 9, Nr. 7 (1904) : 133 – 134.

Visser, W. C. *De landbouwwaterhuishouding van Nederland*. Commissie onderzoek landbouwwaterhuishouding Nederland TNO, 1958.

Vries, de, B. M. A., Heerma van Voss, L., Lindblad, J. Th. (red.) *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. Demografie, economie, maatschappij en cultuur in West-Europa, 1450-2000*. Groningen: Martinus Nijhoff, 2000.

Volker, K. *Boeren in betwist landschap. Strategische keuzes van boeren in een waardevol agrarisch landschap*. Wageningen: Proefschrift, 1999.

Windt, de, H. *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990*. Amsterdam/Meppel: Uitgeverij Boom, 1995.

Windt, van der, H. J. 'Van slaaf van de natuur tot hoeder van de wildernis: natuurbescherming van 1880 tot 2020', *Woorden over de wildernis. Oude en nieuwe visies op de natuur*. Utrecht: Samenwerkende Uitgevers Vof, 2014.

Worst, D. 'Hooi halen stroomafwaarts. Het belang van hooiwinning voor de veenboeren in Zuidoost-Friesland', *De Vrije Fries*, Vol. 94 (2014) : 279 – 298.

Woud, van der, A. *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2013.

Woude, van der, R. 'Modernisering of marginalisering. Friese landbouworganisaties in de eerste helft van de twintigste eeuw', *De Vrije Fries*, Vol. 84 (2004) : 181 – 213.

Zanden, van der, J. L. *Een klein land in de 20^e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum B. V., 1997.

Zanden, van, J. L., Verstegen, S. W. *Groene Geschiedenis van Nederland*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum B. V., 1993.

Zanden, van, J. L. *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*. Wageningen: Proefschrift, 1985.

Interviews

Schilstra, R. Amateur historicus. Interview oktober 2018.

Boschma, F. Amateur historicus. Interview 29 oktober 2018.

Beerda, P. Biologische boer. Interview 11 maart 2019.

Smit, Canisius, Coördinator gebiedsontwikkeling provincie Fryslân. Interview 10 oktober 2018.

Feenstra, S. Voorzitter vogelwacht IJlst en Omstreken. Interview 12 november 2018.

Jansma, M. Voormalig boer in IJlst. Interview 25 oktober 2018.

Kranten

Leeuwarder Courant

Friese Koerier

De Volkskrant

Websites

Pieter Hotse Smit, 'Fundamentele verandering Nederlandse landbouw: minister zet in op kringlooplandbouw. Maar verwacht ze niet te veel?', *De Volkskrant*, 8 september 2018, <https://www.volkskrant.nl/economie/fundamentele-verandering-nederlandse-landbouw-minister-zet-in-op-kringlooplandbouw-maar-verwacht-ze-niet-te-veel~b5feea87/> (geraadpleegd 5 maart 2019).

‘Fries Hollands vee’. <http://szh.nl/runderen/fries-hollands-rundvee/> (geraadpleegd 20 maart 2019).

Johan Oppewal. ‘Robotisering is nog maar net begonnen’. <https://www.boerderij.nl/abonneren-of-koppelen/?returnurl=%2fHome%2fAchtergrond%2f2011%2f8%2fRobotisering-is-nog-maar-net-begonnen-AGD571571W%2f> (geraadpleegd: 16 maart 2019).

Redactie, ‘De koeienstal gaat verdwijnen’, *Volkskrant*, 3 september 2012. <https://www.volkskrant.nl/economie/de-koeienstal-gaat-verdwijnen~bf9865c3/> (geraadpleegd 27 maart 2019).

Kees Jagtenberg en Jos van Lent, ‘Koeien komen en gaan naar de melkrobot’, 2000, 2 <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/48390> (geraadpleegd 26 maart 2019).

Albert Sikkema, ‘Megastal in de ban’, *Resource*, (april 2010) 14-15, 15 <https://library.wur.nl/WebQuery/wurpubs/fulltext/135633> (geraadpleegd 26-3-2019).

Durk Durksz, ‘Stichting Roodbont Friesvee’. <http://www.roodbontfriesvee.nl/> (geraadpleegd op 16 maart 2019).

Caspar Jansen, ‘Het bloemrijke weiland sterft uit’, in: *Volkskrant*, 14 juni 2013: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/het-bloemrijke-weiland-sterft-uit~bc4f10ce/> (Geraadpleegd: 14-3-2019).

‘102 weideboeren zetten zich in!’. <https://www.redderijkeweide.nl/> (geraadpleegd op 14 maart 2019).

‘Over Kening fan’e Greide’. <https://www.kingofthemeadows.eu/over-kening-fan-e-greide/> (geraadpleegd 14 maart 2019).

ANP, ‘Ook Nederland heeft nu een Nationale Vogel: de grutto’. <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/ook-nederland-heeft-nu-een-nationale-vogel-de-grutto~b95dd057/> (geraadpleegd: 14 maart 2019).

Jantien de Boer, ‘Melk, kaas en landschapspijn’, *Leeuwarder Courant*, 11 juni 2016, <https://www.lc.nl/friesland/Melk-kaas-en-landschapspijn-21416616.html> (geraadpleegd 14-3-2019).

Cor Speksnijder, ‘Hoeveelheid insecten neemt wereldwijd drastisch af’, *De Volkskrant*, 16 juni 2017. <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/hoeveelheid-insecten-neemt-wereldwijd-drastisch-af~b99a1b85/> (geraadpleegd 23 maart 2019).

Bart Zuidervaart, ‘Geen landbouw op de gevel, een teken aan de wand’, in *Trouw* 11 november 2012, <https://www.trouw.nl/home/geen-landbouw-op-de-gevel-een-teken-aan-de-wand~adba8174/> (Geraadpleegd: 11 maart 2019).

Atze Jan de Vries, ‘De weidevogels komen terug, denken deze zes oppositiefracties’, *Leeuwarder Courant*, 17 april 2018, <https://www.lc.nl/friesland/De-weidevogels-komen-terug->

denken-deze-zes-oppositiefracties-23097595.html

(geraadpleegd 28 maart 2019).

Rapporten

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw*. Den Haag: 2018.

Verkenning veeweide 2050. Analyse van de waterhuishoudkundige inrichting van de Friese veenweidegebieden, mei 2011.

Provincie Fryslân, *Veenweidevisie. Een duurzame toekomst voor het Friese veenweidegebied*. Leeuwarden: 2015.

Edo Gies, Jaap van Os, Tia Hermans, Rik Olde Loohuis, 'Megastallen in beeld', *Alterrarapport* 1581 ISSN 1566-7197, 2007.

Verkenning veeweide 2050. Analyse van de waterhuishoudkundige inrichting van de Friese veenweidegebieden, mei 2011.

Provincie Fryslân, *Veenweidevisie. Een duurzame toekomst voor het Friese veenweidegebied*, 21 januari 2015.

Jansen, P.C., M. Knotters, D. J. Brus & J. B. F. van der Horst, 2003. *Reconstructie van historische grondwaterstandskarakteristieken met grondwaterstanden gemeten in de periode 1952-1955*. Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 614.

